દીબાચો.

ઇસલામનાં પાંચ ફરજ છે, અને તેના એહકામથી વાકેફ થવાની દરએક મુસલમાન ભાઇને ખાસ જરૂર છે, એ પાંચ ફરજો પૈકી કલેમા, નમાજ, રોજા, તથા જકાત એ ચાર ફરજોનાં મસાયેલથી દીની ભાઇઓને વાકેફ થવા માટે એક રિસાલો " **હદીયતુલ-મુસ્લેમીન** યાને **જરૂરીયાતે દીન.** " નામનો અમારા તરફથી છપાવવામાં આવેલો છે, અને તે એટલો બધો લોકપ્રિય થઇ પડયો છે, કે તેની હજારો નકલો આજ સુધીમાં ખપી ગઇ છે, પરંતુ હજની બાબતમાં એક રિસાલો છપાવવાની ઘણી જરૂર હતી, અને તેની માંગણી હમેશ થતી હોવાથી, હાલમાં આ રિસાલો છપાવી અમારા કદરદાન ઘરાકોની સનમુખ રજુ કરીએ છીયે, એમાં હજનાં કેટલાક જરૂરી મસાયેલોજ દાખલ કરવામાં આવ્યા છે, અને મુસાફરીનો સંપૂર્ણ એહવાલ લખવામાં આવ્યો છે, કારણ કે તદન નાવાકેફ પણ મુસાફરીના એહવાલથી વાકેફ થઇ સવાબ હાંસલ કરી શકે. હજ કરી આવનાર હાજીઓની જબાનથી હજનું બ્યાન સાંભલવાને ઘણાં લોકો ઉમેદ રાખે છે, પરંતુ ઘણા ખરા હાજીઓ તેવું બ્યાન કરવાને અશક્ત હોય છે, અને એવા બ્યાનની ગુજરાતીમાં આજ સુધી કોઇ કિતાબ જોવામાં આવી નથી. માટે દીનદાર ભાઇઓને વાકેફ થવા માટે આ રિસાલો આજ

લખવામાં આવ્યો છે, અમારી કિતાબો ગુજરાતીમાં આજ સુધી જેટલી બહાર પડી ચુકી છે, તેનો બહોળો ઉઠાવ થયો છે, માટે આશા છે, કે આ કિતાબની પણ તેવીજ રીતે અમારા માનવંત ઘરાકો કદરદાની કરશે, આ રિસાલામાં કોઇને કંઇ ભુલ નજર આવે તો દરગુજર કરશો એવી ઉમેદ છે.

આ કિતાબમાં કેટલીક ગઝલો, અને કસીદા પણ દાખલ કીધા છે, આ રિસાલાની પેહલી વારની બધી નકલો ખપી જવાથી, એમાં કેટલોક સુધારો વધારો કરી બીજી વાર છપાવીછે.

મુ, બીલીમોરા.
દેગડી સ્ટ્રીટ.

લી. દુઆગો.
મીર સૈયદઅલી કાદરી.

તોહફતુલ બરકાત,

શી.

સફરૂલ હજજે વજીયારાત.

બિસ્મિલ્લા હિર રહમા નિર રહીમ.

અલ હમ્દો લિલ્લાહે રબ્બિલ આલમિન, વસ સલાતો વસ સલામો અલા સૈયેદીલ અવ્વલીન વલ આખેરીન, વ અલા આલિહી વ સહબિહી વ અવલીયાયે ઉમ્મતેહી અજ મઈન.

અમ્મા બાદ, અય ભાઈ મુસલમાનો બખુબી જાનો, ઓર બદુરસ્તીયે હોશે ગોશ સુનો, કે હજ મીનજુમલે અરકાને ખમસા ઇસલામીયાકે એક રૂકને આઝમ હે, ઓર ફરઝે એન હે. હર મર્દ ઓર અવરત મુસલમાન આકેલ બાલેગ ઓર સાહેબે નિસાબ પર, તમામ ઉમરમેં એકબાર ફર્ઝ હે. મુનકર હજકા કાફેર હે. બીલા-ઇખતીલાફ. ઓર ઇબાદતોંમેં હકતઆલાકી યે ઇબાદત અઝીમતર હે. પસ મુજર્રદ કુદરત હોનેકે જો શખ્સ ઉસકે અદા-મેં આમાદા ઓર કમર બસ્તા નહોગાં, તો બડા ગુનેહગાર હોગા.

ફરમાયા નબીયે અકરમ સલ,ને જો કોઈ બાવજુદ પાને કુદરત ઓર મવજુદ હોને જાદે રાહીલાકે હજ ન કરે, ઓર વોહ મરગયા, તો બિલાતફાવત મોત ઉસકી માનીંદ મોતે યહુદ ઓર નસારાકે હોગી, પસ મુકામે ઇબરત ઓર જાયે ખોફ હે, કે કયસી વઈદે સખ્ત વારીદ હે.

હજકે ફર્ઝ હોનેકા હીજરી સને, છે સાલ બાદ નાઝીલ હુવા હે. ઓર આં હઝરત સલ, ને બચૈયામે કયામે મક્કા મુકર-રમાકે કોઇ સાલ હજ તરક નહીં ફરમાયા હે. ફરઝીયત હજકી કુરઆન ઓર હદીસસે સાબીત હે. ચુનાંચે મીશકાત શરીફમેં જનાબ અબુહોરેરાસે રિવાયત હે, કે ફરમાયા રસુલે અકરમ સલ, ને, જો કોઇ કરે વાસ્તે ખુદાકે હજ. બેરીયા ઓર બેગરઝ, ઓર બાઝ રહે જુમલા મુનહીયાત યાને દરોગગોઇ, ઓર લગુ પરદા-ઝી ઓર બેહુદાગોઇ, ઓર ઇરતેકાબે રફસા ઓર ફુસુકાસે, તો પાક કરતા હે, ખુદાયેતાઆલા ઉસકો અયસે ગુનાહોંસે, જયસે જને ઉસકો ઉસકી માં, ઓર હજજે મબરૂર વોહ હે, કે જીસમેં કીસી તરેહકા ગુનાહ સરજદ નહો, ઓર નપાયા જાવે, ઓર મબરૂર મકબુલ કહાતા હે; ઓર અલામત મકબુલકી યેહી હે, કે હજ કરનેવાલેસે બાદ હજકે ફીર ગુનાહ સાદીર નહો, બલકે પેહલેસે ઉસકા હાલ અહસન ઓર પાક હોવે, યાને ખીલાફે એહકામે શરઇયાકે મુર-તકબ, ઓર પાબંદ હીલતન યા સરીહતન નહોવે, બલકે અયસા ગુનાહોંસે ભાગે, જયસા કસાઇસે ગાયે, ઓર નેક કામોંમેં જાહેદ ઓર રાગીબ રહે. જો શખ્સ વાસ્તે હજકે ઘરસે નીકલે, ઓર રાહમેં મરજાવે, તો લીખતા હે, અલ્લાહ તઆલા ઉસકે વાસતે સવાબ હજકા કયામત તક, ઓર ખુદાયેતઆલા અપને ફઝલસે મુકરર કરતા હે, એક ફીરીશ્તા કે વોહ ઉસ મૈતાકા નાયેબ હોકર ઉસકી તરફસે તાકયામત હજ કીયા કરેગા. ઓર વોહ શખ્સ બિલા હિસાબ વ કિતાબ આખેરતકે બેહિસ્તમેં જલ્દી ચલા જાવેગા-

હજકે સાત અરકાન હેં, યાને મુસલમાન હોના; ઓર બાલેગ હોના, ઓર આકેલ, ઓર આજાદ હોના, યાને ગુલામ કીસીકા

નહો, ઓર કુદરતે જાદે રાહ રખતા હોવે, ઇસ કદર જાદે રાહ હોવે, કે આતે જાતે ફરાગતસે ખરચ કરે, ઓર સવારી ઓર ખાને પીનેમેં મોહતાજ નહો, ઓર અહલો અયાલકો અપને ખર્ચ માકુલ તામરાજેઅતકે દીજાવે, ઓર કરઝદાર નહો, ઓર બહરહાલ ફારે" ગુલ-બાલ હોવે, ઓર જમાના હજકા હોના, યાને માહે શવ્વાલ વ જીકઅદ ઓર દસ દીન જીહજકે, કુલ દો માહ દસ યોમ. ઓર યેહી જમાને હજ સાકોનાને કરીબ ઓર બઇદકે મુકરર હેં. લાજીમ હે, કે વોહ લોગ ઇનહી દીનોંમેં અપને ધરોંસે નીકલેં, ઓર તં-દુરસ્ત હોના મરીઝ નહોના, અલાવા ઇસકે ઓર શરતેંભી હેં.

જો કોઇ હજકા ઇરાદા કરે તો, દેનસે ફારેગ હોવે, ઓર અપને ગુનાહોંસે તોબા કરે, ઓર જીન લોગોંકો ઉસસે રંજ પહોં-ચાહો, ઉનસે મોઆફી ચાહે. ઓર જો ઇબાદાતકે કઝા હુઇ હોં, ઉનકો અદા કરે, ઓર અપની તકસીરપર નાદમ હોવે, ઓર રીયા ઓર ફખ્ર ઓર અપની બડાઇકા હરગીજ કુછભી ખ્યાલ ન રખ્ખે ઓર નફકા હલાલકા હાસીલ કરનેમેં બહોત કોશિશ કરે, કયું કે માલે હરામસે જો હજ કીયા જાતાહે, મકબુલ નહીં હોતા. અ-ગરચે ફર્ઝ ઉતર જાતાહે, યાને સાકેત હોજાવેગા, ઓર ઉસ માલે મુશતબાસે ફર્ઝકો અદા કરદેવે, હજ સહી હોગા, ઓર હજકે લીયે રફીકે સાલેહ તજવીજ કરે, મગર કુરાબતીસે અજનબી રફાકતમેં અફઝલ હે. ઓર અપને અહલો અયાલકે વાસ્તે નફકા રખકે આપ ખાતીર જમાસે ઓર ખુશ દીલીસે રવાના હોવે., ઓર રાહમેં અલ્લાહ તઆલાકા જીક્ર બહોત કીયા કરે, ઓર જોહદ ઓર તકવાકે લીબાસસે આરાસ્તા હોવે, ઓર દીલસે ગુસ્સેકો નીકાલ દેવે, ઓર નેક શમાઇલ ઇખ

ખ્તેઆર કરે, ઓર બુરે કામોંસે દુર હોવે, ઓર ઇસ સફરે મુબારકકો તીજારતસે ખાલી કરે, ઓર અસબાબ જાયેદ ખરીદ નકરે, ઓર જાદે રાહમેં કીસીકો શરીક નકરે. ઓર પંજશંબાકે દીન યા દોશંબાકે દીન ઘરસે નીકલે, ઓર અપને અહલો અયાલકો રૂખસત કરતે વકત ઉનકો દુઆ કરે, ઓર દુનિયાસે સફર કરને વાલેકે તોરપર સફર કરે, ઓર ઘરસે નીકલનેકે વકત દો રકાત નમાજે નફીલ અદા કરે, ઓર દુઆ પરહે. ઓર રવાના હોવે.

અય મુસલમાનો જાનો ઓર અગાહ હો, કે જો કોઇ અપને વતનસે વાસ્તે અદાયે હજ્જે ફર્ઝકો નીકલે, તો અવ્વલન હજ કરે, બાદહુ વાસ્તે હુસુલે શરફે જીયારતે **રસુલે** ખુદા સલ, મદીના મુનવ્વરાકો જાવે, અગર પેહલેહી જીયારતસે મુશરરફ હોવે, ઓર ફીર બાદ અદાયે હજ કરે તોભી સહીહ ઓર જાયેજ હે, લેકીન શર્ત યેહે, કે જો કોઇ આઝીમે હજ્જે ફર્ઝ મદીને હજકે અવ્વલ મકકયે શરીફમેં પહોંચે, તો જીયારતકો કસ્દ કરના નાજાયેજ હે, ઓર જો હજ્જે નફીલકો આવે, તો ઉસકો ઇખત્યાર હે, ચાહે પેહલે જીયારત કરે, યા બાદ હજકે, લેકીન અફઝલ યેહી હે, કે અવ્વલ હજ કરે, બાદ જીયારતે હુઝુરસે મુશરરફ હોવે. કયુંકે બાદ અદાયે ફરાયેઝે જનાબ પરવરદીગારકે જીયારત ઉસ મહબુબે ખુદાકી સબ ઇબાદતોંસે અવલા ઓર અફઝલ હે, ઓર હદીસે શરીફમેં આયા હે, કે "**મન ઝારા કબરી વજબતો લહુ શફાઅતી,**" યાને ફરમાયા **રસુલે** ખુદા સલ, ને કે જો મેરી કબ્રકી જીયારત કરેગા, તો વાજેબ હોગી વાસ્તે ઉસકે શફાઅત મેરી. ઓર જીયારત કબરે મુબારકકી અયસી હે, કે ગોયા હયાતકી હાલતમેં આં હઝરત સલ,

કા જીયારતસે મુશરરફ હોતાહે, ઓર તરક કરના બા વજુદ કુદરત ઉસકા બડી માઅસીયત ઓર ગફલત હે. બલકે સરીહ બેનસીબી ઓર ઉદુલે હુકમી હે. ઓર જીયારત આં હઝરત સલ, કી ઔરતોં કે હકમેં મુસ્તહબ હે. અલગરઝ જબકે ઇરાદા જીયારતે આં હઝરત સલ, કા કોઇ કરે તો ઉસકો લાજીમ હે, કે તવાફે વીદાસે ફારેગ હોકર મકકયે મોઅઝઝમાસે, મદીના મુનવ્વરાકો રાહી હોવે, ઓર રાહમેં દુરૂદ બેહીસાબ પરહા કરે, ઓર મદહે સનાયે હુઝુર સદક જાનો દીલસે બ્યાન કીયા કરે. ઓર રાહમેં જહ જહાં મકાબેર હેં, ઉનકી જીયારત કરે, ઓર મદીના મુનવ્વરાકે કરીબ આતા જાવે, તો જોક વ શૌક બરહાવે. ઓર જબ દરખ્ત ઓર મકાન નઝર આવેં, તબ ગુસલ કરે, ઓર મુમકીન હો, તો પ્યાદાપા હોકર નીહાયત ઇનકીસારીસે દુરૂદે શરીફ પરહતા હુવા, ઉસ બલદયે પાકમેં દાખીલ હોવે, ઓર આબરૂયે બેપાયાં હાસીલ કરે,

અય ભાઇ મુસલમાનો જાનો, ઓર આગાહ હો, કે મસાયેલ હજકે ઓર દુઆયેં યહાંપર લીખના ઇસવાસ્તે મુનાસીબ નહીં સમઝા ગયા, કે જો લોગ હજકો જાતે હેં, ઉનકો મસાયેલ ઓર દુઆયેં વગેરા તમામ મુતવ્વફ સીખલાતે હેં, લેકીન રાસ્તેકે હાલાતસે હરકીસીકો વાકીફ હોના નીહાયત ઝુરૂરી હે, ઓર અલાવા ઉસકે જીયારાત ગાહોંસે વાકેફ હોકર સવાબે દારેન હાસીલ કરે. ઓર સફરમેં હર તરેહસે રાહત મીલે, ઇસલીયે ઉન તમામ એહવાલકો કલમબંદ કરકે, ઉસકા ફાયેદા પહોંચાનેકી નીયતસે સૈયદ મોહંમદ અલતાફ અલી નગીનવીને જો એહવાલ લીખ્ખા, હે ઉસ મઝમુનકા તરજુમા જેલમેં તહરીર કીયા જાતાહે, કે જીસસે શાયેકીન ફાયેદા ઉઠાવેં, ઓર સફરે હજસે બખુબી વાકીફ હોવેં.

બયાને સફર અજ નગીના તા બંબઇ.

ચહારૂમ શવ્વાલ સને ૧૩૦૭, હીજરીકો આઠ બજે દીનકે કાફીલા બીના બર હજ વ જીયારત, નગીના ઝીલએ બીજનુરસે બરાહે સહારનપુર, વ મીરઠ, વ દેહલી, વ અજમેર શરીફ, બ સવારીયે રેલ રવાનયે બંબઇ હુવા. ઔર વહાંસે બજરીયે આગબોટ કે સફર કીયા, જબ નગીનેસે રવાના હુયે, ઉસમેં સીર્ફ ચવદા કસ મરદો જન નગીનાકે થે, ઉનમેં મોલવી મુમતાજઅલી વ ઇનાયત અલી વ પીસરાંને મોલવી અબદુલ અલીભી શરીક થે. મેરે સાથ એક ઝોજા મેરી, ઔર એક ભાનજી, ઔર એક અલ્લાબક્ષ ખીદમતગાર મેરા થા. ઔર મોલવી મુમતાજઅલી વ ઇનાયતઅલીકે સાથ, ઉનકી વાલીદા ઔર હમશીરા થીં, બાકી દુસરે સાકીનાને નગીના થે.

મુકામ જલાલાબાદ જો નવ કોસ નગીનાસે હે, દો મર્દ પાંચ ઔરતેં કાફીલેમેં શરીક હુયે. જીનમેં કાઝી એહસાનુલ હક મયે અપની પુફી, ઔર કાઝી ઇમદાદ હુસેનકી વાલીદા જો મુરાદાબાદકી થીં, ઉનકે હમરાહ એક કલ્લન ખીદમતગારભી થા. ઔર બાકી ઔરતેં મુરાદાબાદ ઔર જલાલાબાદ કે અતરાફકી થીં, મોલવી મુમતાજઅલીને હાજી હાફેઝ અબદુલ મવલાકોભી વાસ્તે હજ બદલ કરવાને અપને વાલીદ મરહુમ કે હમરાહ લીયાથા, બાઝ અકારેબ વ અહબાબ વાસ્તે પહોંચાનેકે તા સહારનપુર, બાઝ તા દેહલી વ રેવાડી, વ જયપુર, ઔર બાઝ બંબઇતક ગયે થે. તીન ઘંટેમે નગીનેસે સહારનપુર પહોંચે, વહાં તીન ઘંટે પંજાબકી રેલકા

ઇંતેઝાર રહા, જીસમેં દેહલી જાનાથા, વહાંસે રવાના હોકર ગ્યારા બજે શબકે દેહલી પહોંચે, ઓર મેહમાનસરામેં ઠેરે. વહાંસે યે ઇરાદા હુવા, કે અજમેર-શરીફમેં હઝરત **ખાજા મોઇનુદ્દીન ચીશ્તી** રહ.કી જીયારતસે મુશર્રફ હોના ચાહીયે, કે વોહ અવલીયાયે કિરામસે સુલતાનુલ હીંદ મશહુર હૈં. ચુનાંચે તા. ૫ શવ્વાલકો મેં અપને હમરાહીયોંકે રવાના અજમેર શરીફકા હુવા, ઓર બાકી કાફીલેવાલે અપને ઝુરૂરી કામકે લીયે ઉસ રોજ દેહલી રહે. બારા બજે રાતકે હમ અજમેર શરીફ પહોંચકર સ્ટેશનકે મુત્તસીલ સરામેં ઠેરે. સુબ્હોકો હઝરત ખાજા સાહેબ મમદુહકી મજારે શરીફપર જાકર ફાતેહા પરહી, ઓર ઇસતમદાદે હઝરત મોસુફ મલહુઝ રખકર, બદરગાહે જનાબે બારેતઆલા સલામતીયે સફરકી દુઆ કી. તા. ૬, શવ્વાલકો તમામ દીન ઓર આધી રાત તક હમ અજમેર શરીફ રહે, બારા બજે રાતકે ડાક ગાડી દેહલીસે અજમેર શરીફકે સ્ટેશનપર પહોંચી. જીસમેં હમારે કાફીલે-વાલેભી ગયે, મેં અપને હમરાહીયોંકે સાથ ઉનકે હમરાહ શામીલ હુવા, ઓર રેલપર સવાર હોકર રવાનયે બંબઇ હુવા, દેહલી તક ફી નફર દો રૂપીયે છેઆને તીસરે દરજેકી ગાડીકા કીરાયા થા, ઓર દેહલીસે બંબઇ તક સબ અહલે કાફીલા દરમ્યાની દરજેમેં સવાર હુયે, ઉસકા કીરાયા, ફી નફર દસ રૂપીયે તેરા આને દેના પડા, ઓર નગીનેસે દેહલી તક દરમ્યાની દરજેમેં, ઓર બાઝ તીસરે દરજેમેં બેઠેથે, અજમેર શરીફસે બંબઇ તક ડાક ગાડીમેં તીસરા દરજા નહીંહૈ, ઓર બંબઇ પહોંચના જલ્દ મરકુઝે ખાતીર થા, કે આગબોટ રવાના નહોજાયે, ઇસ વાસતે સબ દેહલીસે ડાકગાડીકે દરમ્યાની દરજેમેં સવાર હુયે, ચુંકે કીરાયેમેં જયાદા ફરક નથા

ડાકગાડી વહાં જ્યાદા તેજ જાતીહે, અસબાબ જો ફી નફર બીસ સેરસે જ્યાદા થા, વોહ અેકમેં હમરાહ લેગયે, ઉસકા કીરાયા દેહલીસે બંબઇ તક ફીમન પાંચ રૂપીયે દેના પડા, આઠવીં શવ્વાલકો બંબઇ બખેર વ આફીયત પહોંચે, મુજકો એક સેઠ સાહેબને ભીંડી બાજારમેં મકાન દીયા, જો મેરે વાસ્તે પેહલેસે ખબર પાકર ઉન્હોંને તજવીજ કર રખ્ખાથા, મેં ઉસ મકાનમેં જા ઠેહરા, બાકી કાફીલેવાલોંને અલગ મકાન કીરાયેપર લીયે, ટામ્સ કુકકી કંપનીને તા. ૨, જુન સને ૧૮૯૦, ઇ. કો આગબોટ જીદહા જાનેકી ખબર દીયી, લેકીન આગબોટ મરમ્મત હોતીથી, ઇસલીયે આઠ રોજ તક બંબઇ ઠેહરના પડા. ઇસ અરસેમેં હમને જુરૂરી ચીજે સફરકે વાસ્તે ખરીદ કરલીં, જીસકી તફસીલ યેહે,

આટા ગીહુંકા, દાલ મસુરકી, દાલ માશકી, ચાંવલ, નમક વ હલદી પીસીહુઇ, મીરચ વ મસાલા, પ્યાજ, આલુ, ચટની અચાર, લીમું કાગજી, આલુ બુખારા, બીસકીટ, મીસરી, ફાનુસ, પેશાબદાની ટીનકી, ઓર બરતન તાંબેકે યાને દેગચીયાં, વ રકાબી ઓર ચાદાની વગેરા બકદરે જુરૂરત, ઓર પાનીકે લીયે ચોબી પીપ, વ ડોલચી, વ રસ્સી, લોહેકા ચુલ્હા, મશક ચરમી, પંખા, દીયાસલાઇ, મોમબત્તી ઓર ખુરદા યાને દોઅન્ની ચોઅન્ની વગેરેકા બંદોબસ્ત કીયા. બાઝોંને જીન્સ વગેરાકા અયસા બંદોબસ્ત કીયા, કે સફરે **મદીના**કી વાપસી તકકો કાફી હુવા, ઓર બાઝોંને જીદદે તકકા અંદાજા કરકે ખરીદા, ઓર હમને ચાર મહીનેકા અંદાજા કરકે અજનાસ ખરીદ કરલીથી, કે જો તમામ સફરમેં કાફી હુઇ, મકકયે મોઅઝઝમામેં થોડી જીન્સ ખરીદનેકા ઇત્તેફાક પડા. બાઝોંકી યે રાયેથી, કે ઇસિકદર અજનાસ લેજાનેસે બોજા

જ્યાદા હોતાહે, ઓર મહસુલ દેના પડતા હે, ઓર મકકયે મોઝઝમાસે સસતી નહીં પડતી, લેકીન મેરે તજરૂબેસે યે સાફ માલુમ હુવા, કે જીન્સ અગર કાફી સાથ લેજાવે, તો ફાયેદા હે, કયું કે જહાજ પર ઇસકા કુછ કીરાયા નહીં પડતા, ઓર જીદદેમેંભી કુછ જ્યાદા મહસુલ દેના નહીં પડતા, યે અમર યાદ રખનેકે લાયેક હે, તમાકુ હમરાહ નલેજાના ચાહીયે, કયું કે ઉસકા મહસુલ બહોત જ્યાદા હે, બકદરે ઝુરૂરત સાથ રખલેવે, ઓર યાદ રખ્ખે કે, જબ જહાજ બંદર જીદદે પર પહોંચતાહે, તો અરબકે લોગ હમમાલ ઓર કિશતીવાલે આનકર ચીમટ જાતેહેં, ઓર અસબાબ લોગોંકા બિલા પુછે ઉઠા લેજાતે હેં, ઇસ ઉમ્મીદ પર કે ઉનકો જ્યાદા ઉજરત મીલે, જહાજસે ઉતરતે વક્ત બડી કશામકશ હોતીહે, અયસે વક્તમેં અસબાબકે સંભાલનેમેં જ્યાદા હુશીયારી દરકાર હે. એક આદમી અસબાબકે સાથ જાવે, ઓર દુસરા બકીયા અસબાબપર ખડા રહે, જબ ઉસકો હમ્માલ ઉઠાને આવે, ઉનકે સાથ જાવે, કયું કે બેઅહતીયાસે અસબાબ ઝાયે હોજાતાહે, ચુંકે મેરા એક પીપ પાનીકા જહાજસે ઉતરતે વક્ત જીદદેમેં જાતા રહા, સવાર હોનેકે વક્ત જહાજપર જલદી કરના ચાહીયે, યાને સબસે પેહલે પહોંચે, કે જગા આરામકી મીલજાતી હે, ઓર જબ કસરત આદમીયોંકી હોતી હે, ઓર દેરસે સવાર હોના પડતા હે, તો જગા અછ્છી નહીં મીલતીહે. ઓર તમામ રાસતેમેં તકલીફ ઉઠાની પડતી હે, અવ્વલ જગા પસંદ કરકે અપના બોરીયા બધના લગા આના ચાહીયે, કયુંકે ફીર ઉસ જગે ઓર મુસાફીર કબઝા નહીં કરસકતા, ઓર જબ જહાજસે ઉતરે સબસે પીછે ઉતરે, હુજુમે મરદુમાં ઓર

કશમકશકી તકલીફ્સે બચે, ઓર અસબાબંભી મહફુઝ રહે. અગર આદમી તનહા હે, તો ઉસકો ઇસ સફરમેં કોઇ અપના રફીક ઝુરૂર બના લેના ચાહીયે, વર ન બડી દીકકતેં પેશ આતી હેં. ઓર યે રફાકત ઇસ સફરમેં બેશતર મોયસ્સર આસકતી હે. આદમીકા નરમ તબે હોના ચાહીયે.

મેંને અશયાયે ઝુરૂરીકે સીવાયે ચંદ મુરગીયાંભી ખાંચા બંદ કરકે જહાજપર રખલીં થીં, કયુંકે જહાજમેં ગોસ્ત મોયસ્સર નહીં આતા, દાલ ચાંવલ ખાતે ખાતે તબીઅત ઉકતા જાતીહે, મુલકે અરબમેં આચાર. ચટની, સીરકા અછછા નહીં મીલતા, ઇસલીયે અપને હમરાહ લેજાના ચાહીયે, ઓર તુરશી ઇમલી, વ અંબા લેજાના ઝુરૂર હે, જહાજમેં તુરશી બહોત ફાયેદા દેતી હે. ચકકર ઓર કય (ઉલટી)કો ફાયેદા કરતી હે. ઓર ગીજાયેં મરતુબ યાને ચાંવલ વગેરા ખાની પડતી હેં, ઇસલીયે ચાયેભી મુફીદ પડતી હે, ઓર ચુરનભી તકવીયતે મેઅદેકે વાસતે ઝુરૂર રખ્ખે, ઓર "રેશા" ખતમી ઓર ચાર તુખ્મભી પાસ રખ્ખે, કયુંકે દસ્ત આતેહેં, ઓર પેચશ હોજાતી હે, ઉસકે લીયે મુફીદ હે. મેંને સુનાથા કે બંબઇમેં ઓર અરબમેં રોગને જર્દ અછછા નહીં મીલતા, ઇસ લીયે અગને વતનસે દો સબુચે તાંબેકે કલઇદારમેં રોગને જર્દ (ઘી) ભર લીયાથા. ચાર આદમીયોંકે કફનકે લાયેક એક થાન લઠઠેકાભી મેંને બંબઇસે ખરીદ લીયાથા, કે ઇસ સફરમેં કફનકે વાસતે કપડા મોયસ્સર નહીં આતા, મોત સબકે સાથ લગી હુઇ હે. વતનમેં સફરકે કપડે મોટેભી મેંને બનવાયે થે. કે સદમયે લુસે બચેં, ઓર ગદદા રૂઇકે બીછાનેકે વાસતે તૈયાર કરાયેથે. કયુંકે ઇસ સફરમેં જમીનપર બીસ્તર હોતાહે, ઓર જહાજમેંભી તખતોંપર લેટના પડતા હે.

ચાર પાઇકા દસ્તુર નહીં, ગદદા જ્યાદા રૂઇકા ચાહીયે, તાકે આરામ મીલે, ઓર સુગદુફમેંભી જબ ઊંટોપર ચલના પડતા હે, રગડસે બચે.

બહરહાલ સામાને સફર અયસા લેના ચાહીયે, કે ગીરાંબારી ભી નહો, ઓર અપને આરામકે લીયેભી કાફી હો, આટા ગીહુંકા બંબઇમેં ચક્કીકા પીસવાયા થા, કયુંકે કલકા પીસા હુવા અછ્છા નહીં હોતા, ગરઝકે જો અસબાબ લાયેકે સંદુક થા, વોહ સંદુકમેં ઓર બાકી બોચોંમેં ઓર કુછ કપડા બેગમેં, ઓર નફીસ કપડા ચરમી બોકસમેં રખ્ખાથા. બોરીયોંકે મોંહ સુતલીસે સીદીયે, ઓર સંદુકકો કુફલ લગા દીયા, ઓર હરએકપર અપના નામ સુર્ખ રોશનાઇસે વાસતે પહેછાનકે લીખ દીયા, કયું કે કસરતે અસબાબે હુજ્જાજકી સબબસે શનાખ્તમેં દીકકત પડતી હે, સીવા આહની ઓર સુતલી ઓર ચાકુભી ઝુરૂર ચાહીયે, કે બહોત કારઆમદ હે, અકસર હુજ્જાજને સાબુનભી બંબઇસે ખરીદ લીયાથા, કે મકકયે મોઅઝઝમામેં સાબુન ગીરાંહે, ઓર સબ લોગ કપડા અપને ઘરોંમેં ધોતેહેં, ધોબી બહોત કમહેં, અગર હે તો, નીહાયત ગીરાં ધુલાઇ હે.

રૂપીયે બજરીયે હુંડવીકે મેં લે ગયાથા, લેકીન મુજકો રૂપીયે કે બદલે રીયાલે બુરૂમ દીયે, ઉસસે થોડાસા નુકસાન હુવા. બાઝ લોગ અશરફીયાં લેગયે, ઉનહોંકોભી નુકસાન પહોંચા, ઓર બાઝ નોટ લેગયે, વોહભી ફરોખ્ત હોગયે, મગર કુછ કમીસે, અગર હુંડવીકે જરીયેસે રૂપીયે જાવેતો બેહતર હે. ઓર દાઅનની ચોઅનની જ્યાદા રૂપીયોંકી બંબઇસે સાથ અપને લે લેવે, કે બહોત કામ આતીહેં.

આગબોટ "અકબર" નામી ટૉમ્સ કુક કંપની કે ડેકેકી થી, ઉસકી તારીખ રવાનગીકી બંબઇસે જીદદેકો ૧૫, શવ્વાલ મુકરર હુઇ.

બયાને કીરાયા વ હુસુલે પાસ બોટ વ રવાનગીયે જીદદા વ હાલાતે જહાજ.

કીરાયા બંબઇસે જીદદે તકકા ફર્સ્ટ કલાસકા એક શખ્સકા ૭૦, રૂપીયે, ઓર દુસરે દરજેકા છતરીકા ૪૫, રૂપીયે, ઓર તીસરે દરજેકા તુતકકા ૩૦, રૂપીયે થે, હમને રૂપીયે દેકર ટીકીટે લીં, દો મર્દ વ છે ઔરતોં કે વાસ્તે ફર્સ્ટકલાસકી તજવીજ હુઇ, ફર્સ્ટકલાસકી કોઠડીમેં તીન આદમીકે વાસ્તે જગા હોતી હે, દો નીચે એક ઉપરકે તખ્તેપર. દો કોઠડીયાં છે મસ્તુરાતકે વાસ્તે કાફી તસવ્વુર કીગઇ. એક કોઠડીમેં કાઝી એહસાનુલ હક ઓર મેં, ઓર એક શખ્સ જો લાહોરકે રેહનેવાલે થે, રેહને તજવીજ હુયે, લેકીન કરીબ સવાર હોને જહાજકે માલુમ હુવા, કે સીવાયે એક કોઠડી કે ઓર કોઇ કોઠડી ફર્સ્ટ કલાસકી ખાલી નહીં, જો હમારે વાસ્તે તજવીજ હુઇ થી, ઇસલીયે દબુસેકી જગા જો મુતતસીલ ફર્સ્ટકી કોઠડીકે, જહાજ કે આગેકી તરફ હોતી હે, ઉસકો પરદે બનાતકે લગા કર બતોર ફર્સ્ટ કે બનાયા થા, છે મસતુરાતકો ઉસમેં બીઠાયા ગયા, લેકીન યે અમલ હમકો નાગવાર હુવા, કયું કે હમકો ફર્સ્ટકી કોઠડી કે બદલે દબુસેકી જગા દી, ઓર કીરાયા ફર્સ્ટકા લીયા, માલુમ હુવા કે ઓર લો-

ગોંને કીરાયા જ્યાદા દીયા, ઇસલીયે હમસે દગાબાજી કી, ઇસબા-બત બહોત કુછ કહા, મગર કુછ અસર નહીં હુવા, નાચાર થો-ડી ગનીમત સમઝા, કે જગા તો મીલગઈ. હમારી કોઠડી ફર્સ્ટ કી મુતતસીલ દબુસેકેથી, જીસસે ઔરતોંકે હમ ખબર ગીરાં રહે, જહાજકી ટીકીટ લેનેબાદ બંબઇકે પોલીસ અમલદારસે પાસ પોર્ટ યાને પરવાના રાહદારીકા હાસીલ કીયા, જીસકે લેનેકા સર-કારી હુકમ થા, ઉસસે મમલકતે ગયેરમેં સમઝા જાતા હે, કે રઆયા કયસરે હીંદકી હે, જીદદા ઓર મકકયે મોઅઝ ઝમામેં ઉસકે જરીયેસે જબ કોઇ મોઆમેલા સખ્ત રઆયાયે હીંદકા પેશ આતાહે, કોનસલે જીદદામેં સુપુર્દ હોતાહે, જહાં વકીલ સરકાર ઇંગરેજીભી એક મેંબર હે, વોહ હીંદકી રઆયાકો મદદ દેતા હે. ઓર મોઆમેલા સહુલતસે તય હોજાતા હે. યે કયસરે હીંદકી અપની રઆયાકી નિસબત રહીમાના વ દુર અંદેશીકા નતીજા હે, તારીખ ૧૬ શવ્વાલકી સુબોહકો અવ્વલ ચાર બજે, હમલોગ અપના અપના અસબાબ ગાડીયોંમેં લદવા-કર બંદર પર પહોંચે, જહાં જહાજ ખડાથા. શુક્ર યે થા, કે જહાજ ગોદીમેં થા, યાને કીનારેસે મીલા હુવા, જીસકે ચહડનેમેં કુછ દીક્કત નહીં થી. અગર જહાજ કીનારેસે દુર ખડા હોતા હે, તો બજરીયે કીશતીયોંકે જાકર જહાજપર સવાર હોના પડતા હે, ઉસમેં બહોત તકલીફ ઓર દીક્કત વાકેઅ હોતી હે, ઉન કીશતીયોંકા કીરાયા અલગ દેના પડતાહે. હમસે પેહલે બહોત મુસાફીર ઉસ મોકેપર પહોંચ ગયેથે, આદમીયોંકા એક બડા હુજુમ થા, ઓર અસબાબકી ગાડીયોંકી દુરતક કચ્ય કતારેં થીં, કદમ કદમ બહડતી થીં, ગરઝકે બહોત દેરમેં મોકેપર

પહોંચી, હમ્માલ યાને ઉઠાનેવાલે અસબાબકે હમારે સાથ શેહરસે ગયેથે, ઉનહોંને અસબાબ હમારા ફર્સ્ટકલાસ દખુસેતક પહોંચા દીયા. ઓર મોકેપર રખ્ખા, મોલવી મુમતાજઅલી ઓર ઇનાયત અલી ઓર હાફિઝ અબદુલ મવલાને છતરીકી ટીકીટ લીથી, ઉનહોંને અપના બીસતર છતરીપર લગાયા, જો ઉપરકા મુકામ જહાજકા હે. ઓર ફર્સ્ટકલાસકી છતકે ઉપર થા, ઓર મેંને ઓર કાઝી એહસાનુલહકને ફર્સ્ટકલાસકી કોઠડીમેં અપના અપના બીસતર જમાયા, છતરીકે મુકામકો સીડી લગી હુઇથી, જીસકે જરીએસે ચડતે ઉતરતે થે, વોહ જગા હવાદાર કુશાદા હોતી હે મરદોંકો બહોત મુનાસીબ હે, બનીસબત ફર્સ્ટકે, કે ઉસકી કોઠડી મેં બહોતહી હબસ થા, ઇસલીયે કે સીર્ફ એક છોટાસા રોશનદાન ઉસમેં થા, ઓર કોઇ જગા ઉસમેં હવા આનેકી નથી. અગને ઉસતરફકી હવા હુઇ તો આઇ, વર ન કુછ નહીં, મેંને અપ, ખીદમતગાર અલ્લાબખ્શકો છતરીકી ટીકીટ ૪૫, રૂપીયેમેં લેદીથીક ઇસવાસતે કે અગર મુજકો ઝુરૂરત હવાકી હોવે. તો એરોક ટો, ઉસકી જગા જા બેઠું, ઓર જબ બારીશ યા હવા તુંદ હોવે તો ફર્સ્ટમેં અજાઉં. ફર્સ્ટકે દરજેવાલોંકો પાયખાના વ ગુસલખાના અલાહદા મીલતા હે. ઉસમેં આમલોગ નહીં જા સકતે, ઉનકે વાસતે પાયખાના જુદાગાના હે, આગબોટકી બનાવટ ઓર ઉસકા મુફસ્સીલ હાલ બનઝરે ખુદ નદેખાજાવે, અછ્છી તરેહ સમજમે નહીં આસકતા, મગર મુખ્તસર જીક્ર કરતા હું, આગબોટ છોટેસે શેહરકા એક મેહલ્લા કીશતીનુમા હોતાહે, જીસમેં હજાર બારાસે પંધરાસો આદમી સવાર હોતેહેં, અસબાબ વ સામાન અલાવ બરઆં જહાજકે ચાર દરજે હોતેહેં, અવ્વલ દરજા ફર્સ્ટ કલાસ'

ઉસકે ઉપર દરજા છતરી, નશીસ્તકે નીચે તુતક, ઉસસે નીચે દર-જેમેં માલ વ અસબાબ તીજારતકા ભરા જાતા હે, અગર વજને મુકરરરાસે કમ હોવે, તો પથ્થર વગેરા ભરકર પૂરા કરદેતે હેં, બીચમેં ઈંજીન, વ કોયલા, ઓર પાની શીરીનકા ખજાના હોતાહેં. પાની બજરીયે કલકે ઉસસે નીકાલા જાતાહે, ઓર રાત દીનમેં એક વક્ત તકસીમ હોતાહે, ઓર બાઝ જહાજમેં સુબહો શામ દો વક્તાભી તકસીમ હોતાહે, લેકીન અંદાજેસે દીયા જાતાહે. મીઠા પાની ઓર લકડી જહાજવાલોંકે જીમ્મે હોતાહે, બીલા કીમત દોનોં ચીજેં મીલતી હેં. લેકીન મેંને તો એક પીપ મીઠે પાનીકા પાંચ છે મશકસે ભરવા લીયાથા, વોહ ઓર બાકી હરરોજ જહા-જવાલે દેતેથે, ઇસલીયે સમંદરકે ખારે પાની લેનેકી ઝુરરત નહીં પડી, સમંદરકા પાની જ્યાદા ઇસતેમાલ કરનેસે અકસર સબુરાત નીકલ આતીહે, ઉસકે ઇલાજકે લીયે સુફેદ કથથા ઝુરર સાથ રખના ચાહીયે, છતરીસે નીચેકે દરજેમેં તુતકસે ઉપર જો જગા હે, મહાજી ફર્સ્ટકે વહાં એક તરફ અફસરાંને જહાજકી કોઠડીયાં હેં ઓર ઉનને બાવરચીખાને ઓર પાયખાને જુદે ઓર ક્લાસ-લેસેહેં, ઓર આમ પાયખાને ઓર બાવરચીખાને અલાહદા ઉપર કે દરજેમેં હેં. એક જાનીબકો કપ્તાન યાને નાખુદાયે જહાજકી કોઠડી, જીસમેં ચંદ દુરબીન છોટી બડી, ઓર કુતુબનુમા ઓર નકશે દરીયાઇ, જીસમેં નિશાનાત રાસતોંકે દીયે હુયેથે, ઓર દીગર આલાત મુતઅલ્લકે કપતાન વહાં રખખે હુયેથે, જીસસે હાલાતે તુફાન વગેરા માલુમ હોતે હેં. ઓર રાસતેકા પતા સહી મીલતાહે, ઓર રાતકે વક્ત સીતારોંકી શુમારભી અછછી કીજાતીહે, દરજે તુતકમેં હવા પહોંચાનેકે લીયે, એક કપડા બતોર ફાનુસ

તુલાની નીચેતક લગા હુવા થા, ઓર લંબે લંબે મસતુલ થે, ઉનમેં રસ્સે કશીશકે વાસતે બંધે હુયેથે, ઓર પરેદેભી કપડેકે લગાયે હુયેથે, જબ જ્યાદા મદદ આગબોટકી રવાનગીમેં હોતીહે, તો વોહ પરદે ખોલ દીયે જાતે હેં. જહાજકે ખલાસી લોગોંકો અયસી મશ્ક હોતી હે, કે બહોત જલ્દ ઉપર મસતુલોંકે ચડ જાતેહેં, ઓર સીડીયાં લોહેકી લગી હોતી હેં, ઉનપર પહોંચકર રસ્સોંકી કશીશ ઓર પરદા બાંધને ઓર ખોલનેકા કામ કરતેહેં, બડી ખોફકી જગા હે, મગર પેટ સબ કુછ કરા દેતાહે. જહાજમેં એક કલ અયસી હોતીહે, કે જીસકે જરીયેસે વજની અસબાબ વ ઘોડે વગેરા બ-હોત આસાનીસે ચડહા દીયા જાતાહે, ઓર વોહ ઈજીનકે જરીયેસે ચલતીહે.

હમારા જહાજ તા. ૧૬ શવ્વાલકો ૧૨, બજે દીનકે રવાના હુવા, જબ વોહ ચલાતો બહોત આદમી તો ઉસી વક્ત ચક્કરમે-આયે, ઓર કય (ઉલટી) શુરૂ હુઇ. ઓર બાઝોંકો થોડી દેર બાદ. તમામ તરફસે આવાજ કયકી આતીથી, સફલચીયાં જીનકે પાસ થીં, ઉસમેં કય કરતે થે, મુજકો ઉસરોજ ચક્કર નઆયે. અગલે રોજ સુબોહસે મેરાભી વોહી હાલ હુવા, બારે શુક્રકે મુજકો તી-સરે રોજ આરામ હુવા, બાઝ મુસાફીરોંકો દસ્તભી આયે, બાઝકે અયસા કબ્ઝ હુવા, કે સાત આઠ રોજમેં પાયખાના આયા, તમામ મુસાફીર જહાજસે સીવાયે દોચાર આદમીયોંકે ઇસ હાલતસે ખાલી ન-હીં રહે. ઓરતોંકાભી યેહી હાલ રહા, બલકે કીસી કદર જાયેદ. તુરશી લીમું વ ઇમલી વગેરાકા ઇસ્તેમાલ બહોત કીયા. અલ ગરઝ આહીસ્તા આહીસ્તા કઇ રોજકે બાદ ખાને પીને લગે. લે-કીન મોજોંકી તલાતુમસે જહાજકો જુંબીશ જ્યાદા થી, ઇસલીયે

અચ્છી તોરપર ચલ નહીં સકતે થે, ફીર કુછ આદતભી હોગઇ. ઓર ભુક જયાદા લગને લગી, તો ખુબ સયેર હોકૂર ખાને લગે, ઓર હઝમભી હોતાથા. ઇસ જહાજમેં એક હજાર હુજજાજ થે, લેકીન કસરતસે બંગાલી લોગ થે, અદનકે પહોંચને તક સીવાયે આસમાન ઓર પાનીકે કુછ નઝર નહીં આતાથા, અદનકે પહોંચનેસે દો રોજ પેહલે મીઠા પાની જહાજમેં ખતમ હો ગયા, અગરચે કલકે જોરસે ખારા પાની સાફ કીયા, મગર ઉમદા સાફ નહીં હુવા. ઓર મજા ખરાબ થા. પાનીકી તરફસે અલબત્તા હુજજાજકો તકલીફ હુઇ. યે ગફલત જહાજવાલોંકી થી. ક્યુંકે અંદાજસે પાની લીયા જાતા, તો તકલીફ નહોતી.

બયાન હાલાતે અદન.

તા૦ ૨૬, શવ્વાલકો આગબોટ અદન પહોંચી, ઓર કિનારે કે પાનસો કદમકે ફાસલે લંગર કીયા ગયા. દો પહેર વહ ખડા રહા. અદનસે આબે શીરીન આગબોટમેં ભરા ગયા, જહાં આગબોટ ખડીથી, વહાં બજરીયે હોડીયાં, લીમું ઓર તરબુજ ઓર રોટી ઓર મછલીયાં વગેરા, અદનવાલે ફરોખ્ત કરનેકે લાયે, બંગાલીયોંને મછલીયાં બહોત ખરીદીં, ઓર બહોત લોગોંને લીમું વ તરબુજ ખરીદે, જીસસે બહોત તસકીન હરારતકો હુઇ. બાઝ કીશતીયોંમેં ચંદ લડકે મુતતસીલ જહાજકે આયે, કેહતે થે કે, હાજી, પેસા ડાલો, લોગોંને ઉપરસે પેસે ઓર દોઆન્ની ઓર ચોઆન્ની ડાલે, વોહ અયસા ગોતા લગાતે થે, કે પેસા નીચે

તેહપર નહીં પહોંચતા થા. કે વોહ બીચમેંસે લેઆતે થે. ઓર પેસા ઓર દોઅન્ની દીખાકર મોંહમેં રખલેતેથે, બહોત દેરતક યે તમાશા હોતા રહા, યહાંતકકે ગોતાજનોંકા મોંહ પેસે ઓર દોઅન્ની ચોઅન્નીસે ભરગયા, યે અજબ તમાશા થા, વોહ તીફુલ ગોયા માહીયાંને દરીયા થે, જીનકો પાનીમેં નઝર આતાથા, અયસા ઉનકા મલકયે નઝર બરહા હુવાથા. બંગાલી લોગ જો ખાના બેતમીઝી સે ખાતેથે. ઉનકો જ્યાદા દસ્ત આયે, જહાજ અગરચે રોજાના ધોયા જાતાથા, તાહમ દેહકાન બંગાલીયોંકી કસાફતસે કે, વોહ સીવાયે જાયે મુકરરરાકે, જગા જગા પાયખાના ફીરતે થે, ઇસલીયે બદબો હોજાતી થી, લેકીન ખુદાકા શુક્ર કે, વબાઇ મર્ઝ જહાજમેં નહીં હુવા, તાહમ દસ આદમી અદન પહોંચને તક બંગાલીયોં-મેંસે મરગયે, ઓર બાદ તજહીજ, વ તકફીન વ નમાજે જનાજાકે સમંદરમેં ડાલદીયે ગયે.

અદન એક શેહર હે, મુખ્તસર ઇમારત પુખતા, ઓર અસલી બાશીંદે વહાંકે સીયાહ ફામ, ઓર બાલ સરકે માનીંદ ભેડકે, મગર નઇ આબાદીમેં જો સમંદરકે કિનારે કસરતસે દીગર મુલકોંકે લોગ વહાં રેહતે હેં, હીંદી, વ પારસી, ઓર અરબી, દુકાનદાર ઓર તુજ્જાર હેં, અસલી બાશીંદોંકી જબાન કુછ અરબી હે. બાઝારી લોગ ઉરદુભી બોલતે હેં, અમલદારી ઇંગ્રેજ સરકારકી હે, ફોજકી છાવનીભી રેહતી હે, ઓર વોહ મુસ્તહકમ નાકા હે. દુસરે મુલકોં જહાજકી આમદો રફ્તકે વાસતે, કે ઉસ તરફકો આતે જાતે હેકે અદનસે એક રાત દીન ચલ ચુકેથે, કે બાબેસિકંદર નઝર આયા, જો સમંદરમેં છોટાસા પહાડ હે, જજીરેકી તોરપર, ઉસકે બીચમે દરીયાઇ રાસતા હે, ઓર ઉસમેંસે જહાજ જાતે હેં, ઓર ઉસ રાસતેમેં બાઝ જગા નીચે પાનીકે પહાડ હેં, ઇસવાસતે વોહ રાહ

ખતરનાક હે. બહોત એહતીયાતસે જહાજ ચલાતે હેં, એક મિનાર પહાડપર બુલંદ બના હુવાહે, જીસપર રાતકો રોશની હોતીહે. કેહતે હેં, કે સિકંદરને પહાડ કાટકર યે રાસતા બનાયા થા, ઇસ વાસતે ઉસકો બાબે સિકંદર બોલતે હેં, બંબઇસે યહાંતક તમામ સમંદર ઈંગ્રેજકા ગીના જાતાહે, તા. ૨૯ શવ્વાલકો આગબોટ જજીરે કામરાનમેં પહોંચા, જો અમલદારી હઝરત સુલતાને રૂમકી હે.

બયાન, હાલાતે કામરાન.

જહાજ કિનારયે કામરાનસે ફાસલેપર ખડા હુવાથા, ઇસ વાસતે બજરીયે હોડીયાં, હમ લોગ ઉસ જજીરેમેં ઉતારે ગયે. દસ રોજ તક વહાં કરનતીના યાને કવૉરનટાઇન હુવા, ઇંતેઝામે સુલતાન થા. એક ઉંચી જગાપર મયદાનમેં બહોત મકાનાત બોરીય વ બલહીયાં વ ખજુરકી લકડીયાંસે ઉંચે ઉંચે બને હુવેથે, ઓર અયસે ફરરાખ કે જીસમેં પચાસ પચાસ આદમી ઠહેર સકે. તમામ હુજ-જાજ વહાં ઠેહરે, આબો હવા વહાંકી બહોત અછ્છી હે, આબાદી કા-મરાનકી જહાંસે મીઠા પાની આતાથા, કુછ ફાસલેસે હે, ઓર મ-કાનાતે મુલાજેમાને સુલતાની જુદે ફાસલેસે બને હુવે હેં, વોહ પુખતા ઇમારત હે, જો લોગ ઇંતેઝામકે વાસતે યહાં મુકરર થે, વોહ દુસરી જગા જા નહીં સકતેથે, ઓર ન મુસાફીર, કોઇ શય ઝુરૂરી અગર દરકાર હોતીથી, તો દુરસે જીદદેકી દુસરી જાનીબસે લોગ પહોંચા દેતેથે, જો હદદે ફાસેલ કવૉરનટાઇનકે વાસતે લગાઈ હુઇથી, ઓર એક દુકાનભી વહાં મોજુદ થી, જીસ-મેંસે આટા, દાલ, ચાંવલ, ઘી, ગોસ્ત, અંડે મુરગીકે વગેરા

મીલતાથા, મગર સબ ચીજેં ગીરાં થીં. એક મુરગીકે ૮, આને, ગોસ્ત દુંબ્બેકા ફી સેર ૧૧ આને, ડાકટર અજ જાનીબે સુલતાન મુકરરર થા, વોહ દો વક્તા સુબહો શામ હુજ્જાજકો આકર દેખતા થા, સબ મર્દ અપને અપને મકાનસે બાહેર ખડે હોકર પરેડ જમાતે થે, ડાકટર શુમારભી કરતાથા, ઓર મરીઝકો દવાભી દેતાથા, શીફાખાનાભી મોજુદ થા, કામરાનમેં શબનુમ બહોત પડતી હે, વોહ નુકસાન કરતી હે, ઉસસે બચના ચાહીયે. યહાંપર હમકો ચારપાઇયાંભી દસ રોજકે વાસતે મીલીં. એક રૂપીયા ફી ચાર પાઇ દીયા. સુલતાન કે હુકમ કે મુતાબીક ખબરગીરી બહોત હોતીથી, પાની વ લકડી મુફ્ત મીલતાથા, એક ડાકટર મુસલમાન અજ જાનીબે સરકાર ઇંગ્રેજભી કામરાનમેં **આતા મોહંમદ** નામકા મોઐયન થા, વોહ હરરોજ શામકો આકર હદદે ફાસેલ કરનતીનાકે ઉસ તરફ ખડા હોકર પુછતા થા, કે કીસી રઆયાયે ઇંગ્રેજીકો કુછ તકલીફ તો નહીં ? બ્યાન કરો તો બંદોબસ્ત કીયા જાયે, જો કોઇ અમર હુવા, વોહ મુલાજેમાને સુલતાનીસે કેહકર ફરાદેતેથે, ગોર કરનેકી બાત હે, કે ઇંગ્રેજ સરકારકો અપની રઆયાકી કીતની રીઆયત મંઝુર હે, કે ગયેર સલનતમેંભી ઉનકી આસાયશકા બંદોબસ્ત કર રખ્ખા હે. સુલતાનુલ મોઅઝઝમ કે મુલાજેમોંનેભી કોઇ દકીકા ખબરગીરીકા ફરો ગુજાસ્ત નહીં કીયા, ઓર બહોત આરામ દીયા. દસવેં રોજ કરનતીના બરખાસ્ત હુવા, એક જગાપર ડાકટર લોગ જમા હુયે, ઓર દીગર મુલાજેમાને સુલતાની, ઓર દસ દસ રૂપીયે એક શખ્સસે મુલાજેમાને સુલતાનીને ફીસે કરનતીના વુસુલ કીયે, જીનકે પાસ કુછ નહીંથા ઉનસે હલફ લીયા. ઓર મસજીદમેં થોડી દેર બીઠલાકર છોડ

દીયે. યે ફી જો લીજાતી હે, વોહ વહાંકે ખર્ચકે વાસતે કાફી નહી-હોતી, બલકે ઇસ ઇંતેઝામમેં સુલતાનકી જાનીબસેભી ઓર જયાદા ખર્ચ હોજાતા હે, આખીરપર એક શુક્રીયા સુલતાનુલ મોઅઝઝમકા, ઓર ઉનકે મુલાજેમાંકી નેક ખીદમતીકા અરબી જબાનમેં લીખકર, બાદ દસ્તખત વ મોવાહીર, લોગોંને બહુઝુરે સુલતાનુલ મોઅઝઝમ, માઅરેફત ઉનકે મુલાજેમાંકે રવાના કીયા, જીલ્કદાકા ચાંદ હમકો ૩૦ તારીખકા કામરાનમેં હુવા થા, ૮, જીલ્કદાકો હમ લોગ જહાજમેં ફીર બજરીયે હોડીયાં સવાર હુયે, ઓર રાસતેમેં એક રોજ બાદ, જબ મહાજે **યલમલમ** પહાડકે પહોંચે, જો મીકાત હીંદીયોંકા હે, ઓર વહાંસે એહરામે હજ્જે **બયતુલ્લા** બાંધા જાતાંહે, સબને નહા ધોકર એહરામ બાંધા, ઓર દો રકાત નમાજે નફીલ પરહકર લબ્બેક પુકારા. એહરામકી દો ચાદરેં હોતી હેં, બગેર સીલુઇ, એક તેહબંદ ઓર દુસરી ચાદર, ઉપર ઓરહને, કી, લેકીન સર ખુલ્લા હુવા હોતાહે, આજીજોંકી સુરત બનાઇ જાતીહે" એહરામકા તરીકા ઓર ઉસકે મમનુઆત ઓર અરકાને હજ વગેરા' જો જીહલ્મ હેં વોહ ખુદ જાનતેહેં, ઓર જીનકો નહીં માલુમ હેં. ઉનકો મુતવવફ સીખાતે હેં. કામરાનસે ચલકર ચોથે રોજ હમ **જીદ્દા** પહોંચે.

બ્યાન, હાલાતે જીદ્દા વ હદ્દા.

જબ બંદર જીદ્દાપર હમારા જહાજ પહોંચા, ઓર ઇજાઝત ઉતરનેકી હુઇ, તો હોડીયોંવાલે અરબ લોગ અપની હોડીયાં લેકર ગીર્દ જહાજકે જમા હોગયે, ઓર જહાજપર ચડકર બગેર પુછે

માલેકોંકે, લોગોંકા અસબાબ ઉઠાના શુરૂ કીયા. અયસે વક્તમેં આ-સાનીસે જહાજપરસે ઉતરના, ઓર ઉન લોગોંકે દસ્ત બુર્દસે અ-સબાબકો બચાના ચાહીયે, ઓર જબતક ઉનસે ઉજરત મુકરર ન કીજાયે, અસબાબ ન ઉઠવાના ચાહીયે, વર ન તીગના ચોગના કિરાયા દેના પડતાહે. ચુનાંચે આઠ આનેકે બદલે મુજસે દો રૂપીયે લીયે ગયે. ઓર શેહરમેં પહોંચાનેકા અલાહદા હમ્માલોંકો દેના પડા. જબ હમ જહાજસે ઉતરે, મુલાજેમાને સુલતાનીને હમસે તેરા આને ફીકે ઓર લીયે. વહાંસે અસબાબ ઉઠવાકે ચંગીખાનેમેં લેજાકર દીખલાના પડા, વહાં એક રૂપીયા મહસુલકા દેકર અસબા-બ શેહરમેં લેગયા. ચંગીખાનેમેં અસબાબ સબ ખોલકર દેખા જાતાહે. અપને મુતવવફકી માઅરેફત જીદદેમેં મકાન કીરાયેસે તજ-વીજ કરકે ઉસમેં ઠેહરે. ઓર ફી નફર ફી યોમ તીન આને કી-રાયા દેના પડા. તીન રોજ જીદદેમેં મુકામ રહા.

જીદદા મહસુર હે, શેહરપનાહ પુખતા હે, શેહરકે દરવાજેપર ચંગીખાના બનાહુવા હે, વહાં અશયાયે મહસુલીપર મહસુલ લીયા જાતાહે, મકાનાત યહાંકે મિસલ બંબઇકે પંજ મંજલા તક હેં. ઓર બાહેરકી તરફ હરએક મંજલમેં હવા આનેકે વાસતે છોટે દરવાજે ઓર કીવાર ઝલમલીદાર લગે હુયે હેં, ઓર અકસર બા, ઝારોંકે દરમ્યાનકા રાસ્તા ઉપરસે પટા હુવાહે, કે ધુપ ન પહોંચે, ઓર કઇ બાઝાર હેં. સીવાયે હીંદુ મજહબકે દીગર મુલકોંકે લોગ, ઓર દીગર મજાહેબકે, યાની ઇસાઇ, વ યહુદ, વ પારસી, વ યુરોપીયન, વ હીંદી મુસલમાન, વ જરમની, વ તુરકી, તીજારત વ દુકાનદારી કરતે હેં, અદન તક બાઝ હીંદુ પાયે જાતે હેં, આગે નહીં. બહોતસે કાહવાખાને બને હુયે હેં, વહાં લોગ

જમા હોકર લકડોંકી બેંચોંપર તકીયા લગાકર બેઠતેહેં, ઓર હુક્કા ઓર કાહવા વ ચાયે પીતેહેં, ઓર માલેકે કાહવાખાનાકો પેસા દેરહ પેસા વહાંકે ચલનકા દેતેહેં, ડબલ પેસા જો યહાં ચલતાહે વોહ સીર્ફ અદન તકહે, આગે યે પેસા નહીં ચલતા, અલબત્તા દોઅન્ની વ ચોઅન્ની, રૂપીયા ઈંગ્રેજી, બેલા રોક ટોક ચલતાહે, યે કાહવાખાને અયસે નહીં. જયસે હિંદુસ્તાનમેં ભંગડખાને વગેરા હોતે હેં, ઓર અવબાશ લોગ બેઠતે હેં. બલકે વહાંપર અચ્છે નેક ચલન શરીફ લોગ બેઠતેહેં. મુજીએ અરતબાત ઝાયેદકા હોતા હે, એક પાશા અજજાનીએ સુલતાન વહાં રેહતા હે, જીસકો વાલી યાંને હાકીમ બોલતે હેં. ઓર કોન્સલભી મુકરર હે. દવલ ઈંગ્રેજી વ ફ્રાન્સ વ ઈરાનકે વુકલાભી વહાં રેહતે હેં. બડે બડે મકાનાત ઉનકે હેં, ઉનપર ફરેરે ઉડતે હેં, જીનપર અપની અપની દવલતકા નામ લીખ્ખા હે. એક શીફાખાના કલાન સુલતાની શેહરકે કિનારેપર હે. મકાનાત ઉમદા વાસ્તે રેહને મુલાજેમાં ઓર મરીઓંકે બને હુયે બહોત સાફ હેં, ઈલાજ અચ્છી તોરસે હોતાહે. ચંદ ડાકટર સુલતાની મુકર્રર હેં, ઓર બહોતસે વુરક નોકર હેં. ઉસકે સહનમેં એક બાગચા હે, ઉસમેં નહેરભી આતી હે. મુતતસીલ ઉસકે એક મસજીદે કલાન હે. તખમીનન પંધરા બીસ હજાર ઘરકી આબાદી જીદદેકી હે. ઓર શેહરસે બાહેર સમંદરકે કીનારે અમ્મા હવ્વાકી કબર હે. એક અહાતા બના હુવાહે, ઉસકે દરમ્યાન વોહ કબર શરીફ હે. તખમીનન ૭૦, યા ૧૦૦, કદમકી લંબી હે. સંરપર એક કુબ્બા લકડેકા બના હુવા હે. એક દરવાજા છોટા ઉસી તરફ હે, ઓર ઉસકે મુતતસીલ દોતીન

દરખ્ત ખજુરકે ખડે હુયેહેં. દુસરા કુબ્બા બીચમેં નાફકી જગાહે. તીસરા પાઉંકી જાનીબ, તીનો મુકામ પર ફાતેહા પરહતેહેં. એક હુજુમ મર્દ ઓર ઔરતોકા વહાં થા, બહોત રક્ત હુઇથી, કોઇ કેહતા થા, અય અમ્મા, ઓર કોઇ કેહતા અય દાદી, હમારે વાસતે જનાબે બારેતઆલામેં મગફેરતકી દુઆ કરો, ઓર કોઇ દીગર મતાલેબે દીની વ દુન્યવીકી હાજત તલબીમેં ઇસતમદાદ ચાહતા થા. એક અજીબ આલમ થા, સબ રોતેથે, ઓર દુઆયે માંગતેથે, **અલ્લાહ તઆલાસે**. ઉસ મોકયે મુતબરરકપર મુજાવેરોંકો હસ્બ તવફીક હરએકને દીયા. ફીર હમ શેહરમેં આયે. ઓર માઅરેફત વકીલ મુતવવફ શુગદુફ ઓર શબરેં ખરીદીં. પંધરા રૂપીયેકો શુગદુફ ઓર દો રૂપીયેકો શબરી મેંને લી. બાઝોંને બારા તેરાકો શુગદુફ લીયા, ઓર બાઝોંને સીર્ફ કીરાયેપર લીયા. લેકીન મઝબુત સમઝકર મેંને જ્યાદા કીમત દી. શુગદુફકે દો પલ્લે હોતે હેં, હરએક પલ્લા બતોર ખટોલેકે હોતા હે. હરદો જાનીબ ઉંટકે લગાયે જાતેહેં. ઓર હરએક પલ્લેપર લકડીયાં લગાકર ટાટસે મડહા જાતાહે, ઉસકે ઉપર લોગ દરીયા, કાલીન યા જાજમ વ ધુપ બારીશસે બચનેકે વાસતે લગાતે હેં. હરએક પલ્લેમેં ઇસકદર વસઅત હોતીહે, કે આદમી ઉસમેં લેટ સકે. ઓર શબરી બતોર ચાર પાઇકે હોતીહે, જો ઉલટી કીજાવે, ઓર ચારોં તરફ ઉસકે લકડી લગા દેતેહેં. ઓર બાનસે બુન દેતેહેં, કે આદમી ગીરનેસે મહફુઝ રહેં. બાઝે ઉસકોભી વાસતે બચાવ ધુપકે ઉપરસે મઢ દેતેહેં. શબરીકે નીચે ઉંટપર દો બોરીયાં અસબાબકી લગા દેતેહેં. ઓર શુગદુફકે નીચે કોઇ બોરી નહીં લગતી, શબરીકે નીચે ઉપરભી દો આદમી બેઠતેહેં, ઓર એક લેટભી સક-

તા હે. ઉંટભી માઅરેફત વકીલકે કીરાયે હોતાહે. ઓર ઉસ કીરાયા ઓર ખરીદમેં વકીલભી અપના હક ઉંટવાલોં ઓર શુગદુફ વાલોંસે લેતાહે. મેંને સીવાયે શુગદુફ ઓર શબરીવાલે ઉંટોંકે એક તીસરા ઉંટ વાસતે બારબરદારીકે કીરાયે કરલીયા થા. શુગદુફવાલા ઉંટ સાડે ચાર રૂપીયેકા, ઓર શબરી ઓર બારબરદારીકે ઉંટ ચાર ચાર રૂપીયે કીરાયેસે મકકયે મોઅઝઝમા તકકે મીલે, એક સીડી લકડેકીભી આઠ આનેકો મોલ લી, કે ઉસકે જરીયેસે ઉંટપર ચડતે હેં, પાનીકે વાસતે દોદો સુરાહીયાં પાનીકી શુગદુફ ઓર શબરીમેં બાંધ દીંથી, ઓર દો મશકેં પાનીકી ઉંટોંપર લગાદીથીં, સુરાહીયોંમેં પાની બહોત ઠંડા રેહતા હે. તા. ૧૬, જીકદાકો કાફીલા તૈયાર હુવા, ઓર લોગ ઉંટોપર સવાર હુયે, જબ દરવાજયે શેહરપર જો મકકયે મોઅઝઝમાકી જાનીબ હે, પહોંચે તો સીપાહીયોંને રોકા, ઓર કહાકે ઓર કાફીલે જાચુકે, વકત તંગ હોગયા હે. તનહા યે કાફીલા નહીં જાસકતા, ઉસ વકત હમારે કાફીલેમે ચાલીસ મર્દો જન થે. ગરઝ ઉસ રોજ ઉસી શેહરમેં રેહના હુવા, વહાં યે દસ્તુર હે, કે સબ કાફીલે દીનસે શેહરકે બાહેર એખીટટે હોજાને હેં, તો ઉન કાફીલોંકે સાથ પાંચ છે સવાર, ઓર એક ગાર્ડ બંદુકચીયોંકા વાસતે હીફાઝતકે જાતાહે, ફીર અગલે રોજ રવાના હોતેહેં. અલાહદા કાફીલેકો નહીં જાને દેતે. ઓર જીદદેસે મકકે તકકો દો મંજીલ હે. વાસતે હીફાઝતકે કરીબ તીન કોસકે ચોકીયાત બની હુઇ હેં, કે જીસમેં દોદો સીપાહી રેહતે હેં, ઓર યે ઇંતેઝામ ચોકીયાત સીર્ફ દો મંજીલ હે. ઓર જબ મકકયે મોઅઝઝમાસે મદીના તૈયબાકો જો જાતેહેં, વહાં યે ઇંતેઝામ ચોકીયાત ઓર સીપાહીયોંકા નહીંહે, અગલે રોજ હમારા કાફીલા મયે દીગર કાફીલોંકે તીન બજે દીનકે રવાના મકકયે મોઅઝઝમાકો

હુવા. બકીયા દીન ઓર તમામ શબ ચલકરં અગલે રોજ સુબ્હેકો મંઝીલે જીદદાપર પહોંચે, જો કરીબ નીરફ રાહ મકકેકે વાકે હે. દરમ્યાનમેં કઇ કાહવાખાને મીલે, જહાં કાહવા ઓર ચાયે વ હુકકા મૌજુદ થા, ઓર રોશનીભી રાતકે વકતથી. ઓર જીદદેમેં મુસાફીરોંકે ઠેહરનેકે વાસતે બહોતસી ઝુપડીયાં બની હુઇ હેં, ઉનમે જા ઠેરે, વહાં પાની ઓર લકડી બકિમત મીલા, જમીનપર બીસતરે જમા કર લેટ રહે, ફીર તીન બજે દીનસે કાફીલા રવાના હુવા.

હદદા એક છોટા ગાઉં હે, ચંદ બાગ ખજુરકે હેં, ઓર બાઝાર હેં, કઇ દુકાનેં હેં. ઓર કીલઆભી હે. જીસમેં કુછ ફોજે સુલતાની કે સવાર પેદલ રેહતે હેં, રોટી, ગોશ્ત, ઘી, વગેરા ઝુરૂરી ચીજેં મીલતી હેં, ઝુંપડોંમેં સુર્ખ રંગકી બાહમની જાનવર ફીરતી થીં, મગર કુછ આજાર નહીં પહોંચાતીથીં. હદદાસે ચલકર બારા બજે શબકે હદદે હરમપર પહોંચે, જો બહીસાબ સાત માઇલ ઇધર હે. ઉસ મોકેપર રાસતેકે દોનોં તરફ મિનારે બને હુવે હેં, ઉનકો અલમેન કહતે હેં, યાને અલામત હે હદદે હરમકી. ઉસ હદતક મારડાલના ઓર શીકાર ખેલના હરામ હે.

બ્યાન. હાલાતે મકકા વ બયતુલ્લા, વ હરમ શરીફ.

કરીબ તીન બજે રાતકે જબ હમ કરીબ પહાડે મકકા મોઅઝઝમાકે પહોંચે, કે જહાંસે આબાદી તીન માઇલ હોગી, તાઝીમન ઉંટસે ઉતરે. ઓર ઇસતીગફાર વ તવબા કરતે હુવે

આગે બરહે. જબ શેહરમેં દાખીલ હુયે, નીહાયત ખુશી વ ખુરરમી હાસીલ હુઇ. ઓર શુક્ર **ખુદાયે તઆલા**કા બજા લાયે. અગરચે બતઐયત હાફેઝ અબદુલ મવલાકે હમને અપના મુતવવફ અબુબકર નેઅમતખાન કરાર દીયાથા. લેકીન જબ મકકયે શરીફમેં પહોંચે, તો માઅલુમ હુવા, કે નગીનાવાલે તાઅલ્લુક સૈયદ અમીન મુતવવફકે હુકમસે શરીફ મકકા કે હો ચુકે હેં. ઇસવાસતે સૈયદ અમીન મુતવવફકે સાથ જો હમકો શેહરકે બાહેર લેને આયે થે, જાના પડા. પસ હમ સૈયદ અમીનકે મકાનપર, કે જો શામીયોંકે મહલ્લેમેં હે પહોંચે. વહાં ઉંટ બીઠાયે ગયે. ઓર અસબાબ ઉતારા, ઔરતોંકો મયે અસબાબ મકાનમેં જો પેહલે ઉનહોંને ખાલી કર રખ્ખા થા પહોંચા દીયા- સુબ્હોકો હમરાહ સૈયદ અમીનકે હરમમેં જાકર, તવાફ ઓર સઇ **સફા** વ **મરવા** કરકે, આબે ચાહે ઝમઝમ ખુબ સયેર હોકર પીયા, કે નીહાયત તસકીન ઓર મુસરરત હાસીલ હુઇ. ઓર મકામાતે ઇજાબતે દુઆપર અપને, ઓર અપને અજીજો અકારેબ. વ અહબાબ વ મહલ્લા વ શેહરવાલોંકે વાસતે દુઆકી. ઓર શુકરે ખુદા બજા લાયા. ઓર મુજાવેરાં ઓર મોહાફેઝાંકો હસબ તવફીક અપને દીયા. ઓર દુગાના શુકરાના અદા કરકે સર મુંડવાયા, ઓર એહરામ ઉમરાકા ખોલા, ઓર ગુસલ કરકે કપડે પેહને. ઓર તઆમ કઇ કીસમકા જો મુતવવફ સાહેબને હમારે વાસતે પકવાયા થા ખાયા. ઉનકી તરફસે ઉસ વક્તકી દાવત થી, ઓર અચ્છા મકાન હમકો વાસતે રેહનેકે દીયા.

સફા વ **મરવા** દો પહાડીયાં હે, અબ દોનો જગા ઉનકી જડમેં મકાન બને હુયે હેં, એક જગાપર બતોર મસજીદકે બિલા સકફ દર બને હેં. ઓર સીડીયાંભી હેં, વોહ મુકામ સફાકા હે,

દુસરી જગો જો **મરવા** કેહલાતા હે, ચબુતરા બના હુવાહે, ઊનપરભી ચડનેકી સીડીયાં હેં. ઓર દરમ્યાન સફા વ મરવાકે ફાસલા તખમીનન એક માઇલકા હોગા, બીચમેં બાઝારે કલાન હે. ઓર દરમ્યાન બાઝારકે એક જાનીબકો પથ્થર સબ્જ લગા હુવાહે. દુસરી જાનીબમેં તખમીનન ચાલીસ કદમ આગે બરહકર દુસરા પથ્થર લગાહે, ઓર દોનોંકો **અલમેન અખદરેન** કેહતે હેં, ઉન દોનેકે દરમ્યાનમેં દોડકર ચલતે હેં. ઓર સઇ સફા મરવાકી હાલતમેં અદીયા પરહતે હેં, સૈયદ અમીન મુતવવફને જો મકાન હમારે રેહનેકો દીયાથા, વોહ કરીબ હરમકે થા, ઉસકા કીરાયા હમને મુકરર કરલીયા થા, ઓર તા વાપસી મદીના° મુનવ્વરા હમારે કબજેમેં રહા, સબ અસબાબ અપના હમ ઉસમેં છોડ ગયેથે, ઓર બાદ વાપસીકેભી હમ આનકર અઠારા રોજ તક ઉસમેં રહે, મકાન હરતરેહસે આસાયશકા થા. બાવરચી ખાના ગુસલખાના, પાખાના, જુદાગાના બને હુયેથે, ઓર રાતકો બાલા ખાનેપર સોનેકી જગા અલાહેદા થી. સૈયદ અમીન ખુલ્કમ ઓર નેકબખ્ત હેં. ઉનકી વાલીદા ઓર ઝોજા ઓર દુખતરાં વગેરા મેરી ઝોજાકે પાસ બેઠી રેહતીં. ઓર બહોત મુદારાત કરતીં. અગરચે જબાન ઉનકી અરબીથી, લેકીન એક દુખતરે ઉનકી, ઓર એક અવરત રીસ્તેદાર ઉનકી ઉરદુભી બોલતી થીં, ઇસિવાસ્તે મેરી ઝોજાકા જી ઉનસે લગા રહા, ફીર કુછ અરબી જબાનભી સીખ ગઇ. ઓર મસતુરાતે અરબકે સાથ બહોત ઇરતેબાત હો ગયા થા. બબાઓસે કુર્બ મકાનકે પંજ વક્ત નમાજ હરમ શરીફમેં હોતી રહી. ઓર તવાફે કાબબાસે મુશરરફ હોતે રહે. ચુંકે ઐયામે હજ કરીબ થે, ઇસવાસતે કાફીલેકે કાફીલે દુર દુરસે હરરોજ **મકકેમેં** આતે થે. ઇરાની, વ તુરાની, વ કંદ-

હારી, વ કાબલી, વ બુખારી, વ ચીની, વ મીસરી, વ શામી, વ દીગર મુલકોંકે મુસલમાન છેછે માહ બરસ બરસ રોજકી રાહસે આતેથે. મુખતલેફુલ લીબાસ, મુખતલેફુલ લીસાન, મગર નમાજમેં સબ અરબી એક જબાન થે. કસરત સે ઇજદેહામ હોતા ગયા, લેકીન જીસ કદર આદમી વાસતે નમાજ ઓર તવાફે કાઅબાકે આતેથે. વોહ હરમે કાઅબામે સબ સમાજાતેથે. કુછ તંગી વહાં માઅલુમ નહોતી થી, અકસર અવકાત પચાસ પચાસ હજાર બલકે લાખ આદમી જમાઅતમેં હોતે થે, શેહરે મકકા મોઅઝઝમાકે ચારોં તરફ પહાડ હેં, બાઝ મહલ્લે પહાડપર ભી આબાદ હેં. જયસા મહલ્લા જબલે હીંદી, ઓર મહલ્લા જબલે ઉમર, વ જબલે અબુ કેસ વગેરા, પર અલબત્તા જીસ તરફકો મદીના મુનવવરાકા રાસતા હે, ઉસ તરફ પહાડ છોટે ઓર કમ હેં, શેહરમેં ચંદ મહલ્લે હેં, ઓર એક જનીબ ખાનકાહે શેખ મહમુદ ઇબને ઇબ્રાહીમ અદહમ વાકે હે, ઓર ઉસકે નજદીક કુંવાભી હે, આબાદી **મકકે મોઅઝઝમાકી** તખમીનન સાઠ હજાર આદમીકી હે, મકાનાત બુખતા પથ્થરોં કે બને હુવે હેં. ઓર છત લકડોંકી હે, અકસર સેમંજલા ઓર ચાર મંજલા, ઓર ઉસસેભી બુલંદ મકાન હેં। મીસલ મકાનાત જીદ્દાકે વહાંભી ખીડકીયાં ઓર દરીચીયાં બાઝારકી તરફ ઓર ગલીયોંકી તરફ, વાસતે સયેર ઓર હવાકે બને હેં, ચંદ બાઝાર હેં. મગર સબસે જાયેદ ફરરાખ બાઝાર માઅરૂફ સફા વ મરવા વાલા હે, જીસમેં સઇ સફા વ મરવા કીજાતીહે. ઓર વહાં હર શય ફરોખ્ત હોતી હે. શેહર મકકેમેંભી અકસર બાઝારોંકા દરમ્યાની રાસતા સાયા કીયા હુવા હે. ઓર બાઝ જગા પટા હુવાહે. સબ તરકારીયાં ઓર મેવા **તાયફસે** ઓર **વાદીયે**

ફાતેમાસે આતેહેં, કે વહાં નેહરોંકી સબ તરકારીયાં બહોત હોતીહેં.

તાયેફ મકકા મોઅઝઝમાસે દો મંઝીલ હે, ઓર ઉસ નવાહમેં નિહાયત સરસબ્ઝ ઓર શાદાબ માનીંદ કોહે શિમલા કે હે. જો હિંદુસ્તાનમેં વાકે હે, સરદી વહાં અચ્છી હોતી હે. આબો હવા ઉમદા હે, અનાર વહાંકે શીરીન ઓર બડે હોતેહેં, નાશપાતી, ઓર સેબ, ઓર અંગુરભી વહાં કસરતસે હોતેહેં. વહાંપર હઝરત **અબદુલ્લા** બીન **અઅબ્બાસ** રદી, કા મજાર હે. ઉસપર બરસવેં રોજ લોગ જમા હોતેહેં,

શેહરે **મકકા** મોઅઝઝમાકે વસ્તમેં મસજીદે **હુરમ** બહોત વસી વાકે હે, જીસકે દાલાન પથ્થરકે બડે બડે પાંચ દરજોંકે બને હુયેહેં, પથ્થરકે સુતુન બુલંદ હેં, ઓર ઉપર ઉનકે છતપર છોટે છોટે ગુંબદ બને હુયેહેં, અંદરસે કુશાદા ઇમારત ઓર સહનકે વસ્તમેં **બયતુલ્લા** હે, વોહ એક કોઠા પથ્થરકા ચાર ગોશા હે, ઓર બુલંદ હે, ઉસકે કોનોંકો રૂકન બોલતે હેં, **રૂકને યમાની**, ગુરૂબ વ જુનુબમેં. ઓર **રૂકને શામી**, ગોશાયે શર્ક વ શિમાલમેં, ઓર **રૂકને ગરબી**, જાનીબે ગર્બ વ શિમાલમેં હે, **હજરે અસવદ**, ગોશાયે શર્ક વ જુનુબમેં હે, અંદર ઉસકે ઇસ કદર વસઅત હે, કે સો આદમી ઉસમેં દાખીલ હોસકતે હેં, કુરસી ઉસકી કદદે આદમ હે, ઓર જાનીબે શર્ક એક ગોશેમેં દરવાજા હે. કીવાડોંપર સોનેકે પત્તર ચડે હુયેહેં, અંદર ફર્શ સંગે મર મરકા હે. દરવાજે પર એક પરદા કારચોબી કામ જરીકા પડા હુવા હે, જીસમેં કલેમા ઓર આયાતે કુરઆની નીકાલી હુઇ હેં, તીન લકડેકે સુતુન હેં, ઓર બહોત મોટે હેં, વોહ સંદલકે હેં,

છતકી તરફ નીગાહ કરની તાઝીમન મમનુ હે, કયુંકે દરબારે આલીમેં ઉપરકો તકના ખીલાફે અદબ હે, એક કોનેકો જો ગરકી શિમાલી હે, અંદરકી જાનીબ સીડીયાં બની હુઇહેં. નીચે ઉન સીડીયોંકે એક કોઠડી બની હુઇ હે, અંદર બયતુલ્લાકે જા-કર નમાજે નફીલ પરહતે હેં, ઓર અપની હાજાત જનાબે બારેતઆલાસે ચાહતે હેં, કે મુકામે ઇજાબત હે. ઉસકે બા-હેરકી જાનીબ ગીલાફ રેશમી કાલે રંગકા હે, ઓર ઉસપર કલે-મા ઓર આયાતે બૈયેનાત બાફતા હેં, ઓર નીસ્ફ બુલંદીસે ઉપર જાકર એક બાલીસ્ત ચોડા ચારોં તરફ કારચોબી કામ તીલાઇકા બના હુવા હે. ઉસમેંભી આયાતે કુરઆની ઓર કલેમા હેં. હર સાલ વોહ ગીલાફ મીસરસે ઐયામે હ-જમેં બડી ધામધુમ ઓર તજકસે આતાહે, ઓર પુરાના ઉતારા જાતાહે, ઓર નયા પેહનાયા જાતાહે. પુરાના ખુદ્દામ ઓર મોહાફેઝોંકો મીલતા હે, ઉનસે હુજ્જાજ લોગ ટુકડે ટુકડે તબરરૂકન ખરીદ લાતે હેં. દરવાજેસે બાહેર શિમાલ કી તરફ સુલહક દીવારે ખાનયે કાઅબાકે એક ગરહા તુલમેં દેહર ગજ હે, જહાં હઝરત ઇસમાઇલ અલે, વકતે બીનાયે કાઅબાકે ઉસમે ગારા બનાકર અપને વાલીદે બુઝુર્ગવાર ઇબ્રાહીમ અલે, કો દેતેથે, ઉસમેં એક પથ્થર ખુર્દ સુર્ખ રંગકા લગા હુવા હે, વોહભી જન્નતકા હે, જીસકો બાઝ લોગ તબરરૂકન ચાટતે હેં, જાનીબે શીમાલમેં બામે કાઅબાકા પરનાલા તલાયક હે. તખમીનન એક ગજ લંબા ઉસકો મીઝાબે રહમત બોલતે હેં, ઉસકે મહાઝમેં નીચે હજરે ઇસમાઇલ અલે, હે. વહાંપર હઝરત ઇસમાઇલ અલે, કી કબ્ર બ્યાન કરતે હેં, વોહભી મુકામે ઇજાબત દુઆકા હે. ઉસી જાનીબ હતીમ હે, વોહ એક દીવાર ગોલ હે, ગજ

દેરહ ગજ ઉંચી સંગે મરમરકી બતોર નીસ્ફ દાયરેકે, મહાજે દીવારે શીમાલી કાઅબેકે, ઓર બીચમેં ઉસકે રાસ્તાભીહે, ઓર ઉસકી સુંડેરપર આયાતે કુરઆની કંદા હેં, અહાતયે દીવારકે અંદરભી નવાફીલ પરહતે હેં. ઓર **અલ્લાહ તઆલાસે** દુઆ માંગતે હેં. ઓર ગીરદા ગીર્દ ખાનયે કાઅબાકે પંધરા બીસ ગજ અરીઝ સંગે મરમરકા ફર્શ ગોલ હે, જીસકો **મતાફ** બોલતે હેં, વોહ જગા તવાફ કરને ખાનગે કાઅબાકી હે. ગોશયે શર્ક વ જુનુબે કાઅબાકે એક ગજ યા સવા ગજ ઉંચાઇમેં પથ્થર સીયાહ રંગકા, કરીબ છે સાત ઇંચ મુદવ્વર ચાંદીકે બડે હલકેમેં જડા હુવા નસબ હે, ઉસકો **હજરે અસવદ** કેહતે હેં, જો હઝરત **આદમ** અલે, કે વાસ્તે જન્નતસે આયાથા, ઓર બાદકો હઝરત **ઇબ્રાહીમ** અલે, ને નસબ કીયા, તવાફકે વક્ત ઉસકો બોસા દીયા જાતાહે, અગર ઇઝદીહામ જયાદા હોતાહે, તો ઇશારા હાથસે કીયા જાતાહે. વાસતે ઇસ પથ્થરકે ઓર દરવાજયે ખાનયે કાઅબાકે મહાજસે કુછ બચાહુવા, મશરેકકી તરફ મતાફસે બાહેર મુકામે ઇબ્રાહીમસે વોહ કુબ્બા સંગે મરમરકા જાલીદાર હે, ઉસકે અંદર વોહ પથ્થર રખ્ખા હે, જીસકે ઉપર હઝરત **ઇબ્રાહીમ** અલે, ખડે હોકર તામીર કાઅબેકી ફરમાતે થે, ઓર વોહ બકદરે હાજત ખુદબખુદ ઉંચા નીચા હોજાતાથા, ઉસપર નકશ પાયે મુબારક હઝરત **ઇબ્રાહીમ** અલે, કા હે. લેકીન ઉસપર ગીલાફ મુકલ્લફ પડા હુવાહે, ઓર આયાતે કુરઆની તીલાઇ બાફતા હેં, દરવાજા ઉસ કુબ્બેકા મશરેકકી જાનીબ કુફલ લગા હુવાહે, બાહેર જાલીયોંસે જીયારત હોતીહે, ઓર કુબ્બેકે સામને જો જગા હે, વોહ પટી હુઇહે, વહાં મુસલ્લા ઇમામ શાફઇ રહ,કા હે. જમાઅતે શાફીયા વહાં હોતીહે, ઉસકે મુત્તસીલ એક

જીના લકડેકા રખ્ખા હુવાહે. ઇસવાસ્તે દાખીલ હોને બપતુલ્લા કે, કે દરવાજા ઉસકા કદદે આદમ ઉંચાહે, ઇસવાસ્તે જીના લગાયા જાતાહે, સાલભરમેં તીન ચાર દફે દાખીલી હોતીહે, એક દો દફે હજસે પેહલે, ફીર માહે મોહરરમમેં, ઓર રબીઉલઅવ્વલમેં, ફીર માહે રજબમેં. એક દફે ઐયામે હજમેં શબકે વક્ત ખુશીયા દાખીલી હોતી હે, ઉસમેં મોહાફેઝોંઓર કુંજીબરદારોંકો રૂપીયા દો રૂપીએ દેના પડતા હે, ઓર જો આમ દાખીલી હોતીહે, વોહ દીનકો હોતીહે, ઉસમેં કુછ દેના નહીં પડતા હે. એક દીન મરદોંકી દાખીલી એક દીન ઔરતોંકી, જબ ઔરતોંકી દાખીલી હોતીહે, તો કોઇ મર્દ વહાં જાને નહીં પાતા, બડા હુજુમ હોતાહે, લેકીન મુન્તઝીમાં બસહુલત બારી બારીસે દાખીલી કરાદેતે હેં, મુકામે ઇબ્રાહીમકે મુત્તસીલ એક કોઠા હે, જીસમેં **ચાહે ઝમઝમ** વાકે **હે**, જહાં હઝરત **ઇસમાઇલ**કે વાસતે ચશ્મા જારી હુવાથા, ઉસ મુકામપર કુંવા બનવાયા ગયાહે, પાની ઉસકા કુછ માયેલ બશોરીયત હે, લેકીન અલસ સબાહ ૪ બજે જબ દરવાજા ખુલતા હે, ઉસ વક્ત અવ્વલ ડોલ ખેંચકર જો કોઇ પાની પીવે, શોરીયત (ખારા) માઅલુમ નહીં હોતી. ઉસકે નજદીક બાલાખાના હે, મુકબ્બેરે શાફેઇ ખડા હોકર તકબીર કેહતા હે. ઓર મુકામે ઇબ્રાહીમકે નજદીક એક મીંબર બના હુવાહે. જહાં ખુત્બા પરહા જાતાહે. ઓર જીસ તરફ મીઝાબે રહમત હે, ઉસસે જાનીબે શીમાલ મતાફસે બાહેર મુસલ્લાયે **હનફી** હે. નીચે ઉપર દોહરા મકાનહે, વહાં જમાઅત હનફીયોંકી હોતીહે. ઓર જાનીબે ગરબ કાબબાકે, મુસલ્લાયે **માલેકી** હે. મતાફસે બાહેર ઓર જાનીબે જુનુબ મુસલ્લાયે **હંબલી** હે. સુબ્હોકી નમાજકી જમાઅત અવ્વલ વકત સબસે મુસલ્લાયે શાફેઇપર, ઓર બાકી ચાર વક્તાકી જમાઅત અવ્વલ

મુસલ્લાયે હનફીપર હોતીહે. ઓર જીસ મુસલ્લેપર પેહલે જમાઅત હોતીહે, ચારોં મજહબવાલે શામીલે જમાઅત હોકર નમાજ પરહતે હેં, ઓર જો પીછે આતેહેં વોહ દુસરે મુસલ્લેકી જમાઅતમેં શામીલ હોજાતે હેં. ઓર ઔરતેંભી શામીલે જમાઅત હોતીહેં, ઉનકે વાસ્તે જાલીયાં અલાહેદા બની હુઇ હેં, જાલીયોંકે અંદર ખડે હોકર જમાઅતમેં શામીલ હોજાતી હેં, ઓર જો વહાં ગુંજાયેશ નહીં હોતી, તો પીછે મરદોંકી જમાઅતકે ખડી હોતીહેં, મતાફસે બાહેર ચારોં તરફ થમ લગે હુયેહેં, ઉનમેં રસ્સીયાં લોહેકી લગી હુઇ હેં, ઉન રસ્સીયોંમેં બીલોરી હાંડીયાં લટકતી હેં, જીનમેં રોશની હોતી હે. ઓર થમોંમેંભી હાંડીયાં લટકતી હેં, ઓર રોશની હોતીહે. ઓર ઉનમેં જેતુનકા તેલ જલાયા જાતાહે, મસજીદકે દાલાનકે અંદરભી હાંડીયાં લટકાઇ હુઇહેં. ઐયામે હજમે જ્યાદા રોશની કીજાંતી હે, ઓર જીસ દીનસે કે ચાંદ જીલહજકા નઝર આતાહે, મીનારોંપરભી ઓર સબ જગા હરમમેં રોશની હોતીહે, ઓર સાત મીનારે બુલંદ હરમકે હેં, ઉનપર અજાન કહી જાતીહે, ઓર સુબ્હોકે તીન બજેસે **તરહીમ** યાને **અરહમુર રાહેમીન અરહમના**, પુકારા જાતાહે, ચાલીસ દરવાજે હરમકે હેં. બાબુસ્સલામ, બાબુનનબી, બાબુલઅલી, બાબુલ અબ્બાસ, બાબુનનીસા, બાબુસ સફા વગેરા, હર દરવાજેપર એક દરબાન ઓર નાઅલેનબરદાર રેહતા હે, જો જુતીઆં લોગોંકી ઊઠા રખતા હે, ઓર લોગ ઉસકો પેસા દો પેસે દેદેતેહેં.

પસ યે તમામ જગા ઓર મકાનાત ખાસ હરમમેં દાખીલ હેં. ઇસકે અંદર મારડાલના ઓર શીકાર કરના હરામ હે. હરમકે બાહેર ચારોં તરફ બાજાર હે, ઓર હરમસે લગે હુયે અકસર

લોગોંકે મકાનાત બનેહેં, જીનકે બાલાખાનેકી દરાજી ઓર ખીડકીયાં હરમકે તરફભી હેં, ખીદમત્ત **હરમ શરીફ**કે ઓર એહતેમામ ઉસકા **સૈયદે હસની**કે સુપુર્દ હોતાહે, જો અવલાદે હઝરત ઇમામ **હસન** અલે,સે હે. ઓર વોહી **શરીફે મકકા** કેહલાતા હે, ઓર ઉનકો દવલતે ઊસમાનીયાસે તનખાહ માકુલ મીલતી હે. સફાઇ ઓર દુરસ્તી ખોજોંકે સુપુર્દ હે, વોહભી તનખાહ **સુલતાને રૂમ**સે પાતેહેં, તમામ ખર્ચ સુલતાનકી તરફસે હોતાહે, ઓર મુતવવફ લોગ હાજીયોંકો તવાફ કરાતે હેં, ઓર દુઆયેં પરહવાતે હેં, ઓર અરકાને હજ ઓર ઝીયારાત બતલાતે હેં. હુજ્જાજ લોગ હસ્બે તવફીક ઊનકી ખીદમત કરતે હેં, ઓર અહલે **શીઆ**કા મુતવવફ અલાહેદા હે, બાઝ લોગ ઝમઝમી કેહલાતે હેં, જો આબે ઝમઝમ પીલાતે હેં, એક દો સુરાહી ઝમઝમકી રોજાના હુજ્જાજકે મકાને કયામપરભી પહોંચા દેતેહેં, ઊનકોભી કુછ દીયા જાતાહે. ઓર જો સબીલ કરના ચાહે, દો રૂપીયે ઝમઝમીકો દેવે, તો વોહ સાલભર લોગોંકો ઉસકે નામસે પાની પીલાતા હે, બહોતસે લોગ હરમમેં આકર નમાજ પરહતે હેં. ઓર જો ઝઇફ યા બીમાર હેં, યા ફાસલેસે રેહતે હેં, વોહ અપને ઘર યા દીગર મસજીદમેં પરહ લેતે હેં,

અહલે અરબમેં હરમમેં ચંદ જગા હદીસ ઓર તફસીર ઓર ફીકાહકા દરસ હોતા હે, વહાંકી તાલીમકા દસ્તુર અલગ હે, એક જમાઅત તુલબાકી હલકા બાંધકર બેઠતી હે, ઓર ઉસતાદ એક જાનીબકો બેઠતા હે, બીચમેં ઊસતાદ પરહતા જાતા હે. ઓર તુલબા અપની અપની કિતાબ ખોલે બેઠે રેહતે હેં, જો કુછ પુછના હોતાહે, તો પુછતે હે. તાલેબુલ ઇલ્મ નહીં પરહતાહે. ચુંકે

માદરી જબાન ઉનકી અરબી હે. ઇસવાસ્તે વોહ ખુદ સમઝ જાતે-હેં. બાઝ નવ્વાબ વ રઇસોંકી જાનીબસે, ખુસુસન નવ્વાબે હયદરાબાદકી જાનીબસે, વઝીફા મુકરર હે. વોહ હરમમેં જમા હોકર ખત્મે કુરઆનમે શરીક, ઓર કોઇ જમાઅત ખત્મે બુખારી શરીફકા કરતેહેં, ઓર વાસ્તે બરકકત ઓર મગફેરત ઉનકે દુઆ માંગતે હેં. યેહ દસ્તુર નીહાયત નેક હે.

મકકા મોઅઝઝમામેં ડાકખાના ઓર તાર બરકીબી હે. કુસતુન તુનીયાતક તાર લગા હુવાહે, જીદ્દા હોકર જાતાહે, ઓર મકકેસે તાયેફકોભી તાર હે, ઇધર અદન તક, તાર ઇંગ્રેજસે જેરે આબ સમંદરમેં મીલા હુવાહે. હુજ્જાજકે ખુતુત જો આતે હેં, વોહ ડાકખાનેમેં જમા રેહતે હેં, મુતવવફ લોગ અપને હમરાહ હુજ્જાજકો ડાકખાનેકો લેજાતે હેં, ઓર વોહ અપને અપને ખુતુત લેઆતે હેં, લેકીન જો મકકેકે બાશીંદે હેં, ઉનકે ખુતુત હરકારે ઉનકે મકાનપર પહોંચા જાતેહેં. મકકા મોઅઝઝમામેં દો હાકીમ હેં, એકતો શરીફ મકકા, જો સાદાતે હસનીસે હોતા હે, ઓર દુસરા પાશા યાને વાલી વોહ ગોયા જનરલે ફોજ હે. ઇંતેઝામ વહાંકા બસલાહ વ ઇત્તેફાક દોનોંકે હોતાહે. લેકીન પાશા તાબે શરીફકે હે. ઓર મુવારીક શરે શરીફકે અકસર ફેસલા કઝીયોંકા હોતા હે. ઓર બાઝ ઉમુરમેં બમુજીબે કાનુને સુલતાનીકે. કાઝીભી મુકરર હે. જો ફતવે દેતાહે, અગર જો કોઇ અહમ મોઆમેલા પેશ આતા હે, તો શરીફ ઓર પાશા, ઓર કાઝી ઓર ઉલમા, ઓર શેખુલ મુતવ-વફીન જમા હોકર તજવીજ કરતે હેં.

બ્યાન, તર્ઝે લિબાસે અરબ વ તુર્ક વગેરા.

શરીફ વ પાશાકે મકાનાત રેહનેકે બહોત ઉમદા બને હુયેહેં, મકાનાત અદાલતકે જુદા હેં, દફતરોંમેં ટેબલ કુરસીભી હે, ઓર બાઝ મકાનાત તકીયે વ મસનદસે આરાસ્તા હેં, જહાં ચાહેં હાકીમ બેઠેં. પાશા ચુંકે તુર્ક હે, ઇસવાસ્તે અકસર કુરસીપર બેઠતા હે, ઓર કભી મસનદપર.

તુરકોંકા લીબાસ મીસ્લ ઇંગરેજોંકે હે, સીર્ફ ટોપીકા તફાવત હે, ઉનકી ટોપી તુરકી હે, રંગ તુરકોંકા ઇંગરેજોંસે બેહતર હે. સીયાહ બાલ, સીયાહ ચશ્મ, સુર્ખો સુફેદ રંગ, જયસે અનારકા દાના, અલબત્તા પટલુન ઉનકી જ્યાદા ચુસ્ત નહીં હોતી, ઢીલી હોતી હે, ફોજ જંગી હે, ઓર સામાનભી સાફ હોતા હે, મગર ફોજે પોલીસ જો હીફાઝતકે વાસ્તે હે, વોહ મેલી નવ્વાબી તોરકી હે. સુલતાનકી હુકુમતમેં દસતુર હે, કે અપની રઆયાસે બઇસતીશનાયે બાશીંદગાને મકકા વ મદીના, ઓર અકસર તુરકોંમેંસે હર એક ઘરકા એક આદમી વાસતે સીપાહગરીકી નોકરીકે લીયા જાતા હે, પાંચ બરસ તક ફોજમે રેહતા હે, કવાયદ સીખતાહે ઓર કામ દેતાહે, તનખાહ પાંચ રૂપીયે માહવારસે સાત રૂપીયેતક દીજાતી હે, બાદ પાંચ બરસકે બજાયે ઉસકે ઓર દુસરા આજાતા હે, અયસી ફોજ અકસર હીફાઝત ઓર પોલીસકે કામમેં રેહતી હે, ઓર બાઝ અરબ ઓર બાઝ બદદુભી ફોજમેં ભરતી હોતેહેં. ઓર દફતરોંમેં અકસર તુર્ક લોગ હોતેહેં. બાઝ અરબભી અહલે દફતરસે બાઝે ઇંગરેજીભી જાનતે હેં, ઓર બાઝે દીગર જબાનેંભી જાનતે

હેં, દફ્તર વહાંકા અરબી હે, લેકીન અયસા સુના ગયા હે, કે સુલતાનકો તુરકીમેં લીખ્ખા જાતા હે. યા અરબીસે તુરકીમેં તરજુમા હોકર સુનાયા જાતાહે. મકકયે મોઅઝઝમાકે લોગ દીનકે ચાર બજે ખાના ખાતેહેં, ઓર સુબ્હોમેં કુછ નાસ્તા કરતે હેં, રાતકો નહીં ખાતે, બહોત લોગ બેપાર કરતેહેં, બાઝ અપને મકાનાતકે કીરાયેકી આમદનીસે ગુજારા કરતે હેં, બાઝ મેહનત મજદુરી ઓર નોકરી ઓર બાઝ દુકાનદારી કરતે હેં, બાઝોંકા સીરફ મુતવવફી પર ગુજારા હે. ઔરતેં સીનેકા કામ કરતી હેં, મકકેમેં ગરમી સખ્ત હોતી હે, લેકીન વહાંકે અકસર લોગ સુર્ખ વ સુફેદ રંગહેં, પોશીશ ઉનકી યેહે, પાયજામા શરઇ, ઓર કુરતા નીચા, ઓર ઉસપર સદરી, ઓર ઉસપર કબા, નીચે દામનવાલી, ઓર સરપર અમામા બાંધતે હેં, ઓર અમામેમેં ટોપી રખતે હેં. મકકેમેં રોટી નફીસ હોતીહે. લેકીન સાલન બગેર નમક ઓર મીરચકા પકતા હે, નમક વ મીરચ અલાહેદા પીસી હુઇ રખતેહેં, જબ જી ચાહા ડાલ લીયા. તુરશી હરએક સાલનમેં હોતીહે. પુલાવ અચ્છા પકતા હે. દુંબેકા ગોસ્ત પસંદ કરતે હેં, બકરીકા નાપસંદ હે, ઓર ગુારબા ઉંટકા ગોસ્તભી ખાતેહેં, ઓર રોગનકે બદલે ચરબીકા જયાદઇસ્તેમાલ કરતે હેં. યે બાત જો મશહુર હે, કે વહાંકે દુંબે ઓર બકરીયાં સના ખાતેહેં, ઇસલીયે ઉસકા ગોસ્ત ખાનેસે દસ્ત આતે હેં, લેકીન યેહ ગલત હે. હાં દુંબે ફરબા હોનેકી વજેસે હીંદુસ્તાની લોગ જ્યાદા ગોસ્ત ખાંતેહેં ઇસલીયે દસ્ત આતેહેં, લેકીન ચરબી ઇસ્તેમાલ ન કરેં તો નુકસાન નહીં કરતા.

બદદુઓંકા લીબાસ યેહે, કે નીચે તેહબંદ ઓર ઉપર કુરતા તવીલ, ઓર ઉસપર અબા, ઓર સરપર તીન કોનેકા રૂમાલ

રેશમસે નીકલા હુવા, જીસકો સમ્માદા બોલતે હેં, વોહ ગોલ બતોર એક ઇંચ મોટી રસ્સીકે હોતાહે. દોહરા યાને દો પેચકા ઓર વોહ રેશમી ઓર ઉની ઓર સુતી હોતાહે. કમો બેશ કરનેકે વાસતે ઉસમેં ડોરા લગા હોતાહે. બાઝમેં ગંડા કલાબ-તુકા હોતા હે. અકસર સીયાહ રંગ ઓર બાઝ સુર્ખ પટકા યાને કમરબંદ રેશમી નીકલા હુવા, કમરસે બાંધતેહેં, ઉસકો ખરામ બોલતેહેં. હસ્બ હેસીયત અપને કમો બેશ કીમતકા લેકર બાંધતે હેં. બાઝ બદલી ગરીબ પોસ્તે ખુરમાકી રસ્સીકાહી ઇગાલ બાંધતે હેં, બાઝ શેહરી લોગ અબાહી પહેનતે હેં. બદ્દુઓંકે મસકન પહાડોંકે અંદર હેં. વોહ અકસર શુતર (ઉંટ) કીરાયે દેતેહેં, ઓર દુંબે ઓર બકરીયાંભી રખતે હેં, ઉનસે ગુજારા કરતે હેં, મકકેકી ઔરતોંકી પોશીશ યે હે, પાયજામા નીચા તંગ, ઓર ઉપર કુરતા, ઓર નીચે સદરી ઓર કુરતેકે ઉપર ચાદર બહોત અરીઝ સરસે પાઉં તક, અકસર ઉદે રંગકી ચાર ખાનેકી, જીસકો મલાયા બોલતે હેં. ઓર ગોશોંમેં ચાદરકે ઝુમ્બા તીલાઇ યા રેશમી લટકતા હુવા. મોંહપર સરસે લેકર તા શીકમ એક બુરકા સીયાહ રંગ પડા હુવા, આંખોંકી જગા ખુલી હુઇ, પાઉંમેં જરાબ, ઓર ઘરપર સીર્ફ પાજામા તંગ ઓર સદરી પહેનકર ઘરકા કારોબાર કરતી હેં. જબ બાજારકો જાતી હેં. યા અપને રીસ્તેદારકે ઘર જાતી હેં, તો અપના સારા લીબાસ પહેનકર જાતી હેં. ઓર બુરકા ઓરહકર હરએક શય અપની પસંદકી ખરીદ લાતી હેં, કુછ ડોલી વગેરાકા રીવાજ નહીં, ઓર જબ સફર દુરકા હોતાહે, તો ઉંટોપર શુગદુફ યા શબરીમેં બેઠકર, યા ગધેપર સવાર હોકર ચલે જાતેહેં, ઓર જબ ઐયામે હજમેં શામકે મુલ્કસે કપડે અનવા ઓર અકસામકે આતે હેં, તો તમામ ઔરતેં શામી બાજારસે અપની પસંદકા કપડા ખરીદ

લાતી હેં, ઉસવક્તમેં વોહ ઔરતોંકા બાજાર કેહલાતા હે, કોઇ ઔરત બગેર બુરકેકે બાહેર નહીં નીકલતી, યહાંતકકે કુંજડી વગેરા જો તરકારી બાજારમેં બેચતી હે, વોહભી બુરકા ઓરહકર બેઠતી હેં. અકસર વોહ બદ્દુઓંકી ઔરતેં હોતી હેં, જો કુરબે જવારસે આતી હેં, ઓર નીલા લીબાસ રખતી હેં, વોહ સીયાહ રંગ હોતીહેં, ઓર બદ્દુભી સીયાહ રંગ હોતે હેં, લેકીન મકકેકી ઔરતેં હસીન ઓર ખુશરંગ હોતી હેં. મકાનાત અહલે મકકેકે ઉમદા ફર્શ ઓર કાલીન ઓર મસનદ ઓર તકીયોંસે આરાસ્તા, ઓર બેંચોંપરભી મસનદ ઓર તકીયે લગે રેહતે હેં, ઓર અમીરોંકે મકાનપર શીશચે આલાત ઓર જાલીકે પરદે, ઓર બીચમેં ટેબલ, ઉસપર ગુલદાન રખતે હેં. ગરઝકે ઉનકી તરફે મઆશેરત અછ્છી હે, અહલે મકકા થોડીસી બાતપર બીગડ જાતે હેં, ઓર લડને લગતે હેં, ઓર જો આદમી દરમ્યાનમેં હોકર છુડાતે હેં, વોહ કેહતે હેં, "સલ્લે અલન નબી." ફીર ગુસ્સા ફરો હોજાતા હે. શેહરમેં શામી બાજારસે આગે બરહકર એક ગલીમે ચંદ મકાનાત હેં, ઉસમેં લોંડી ગુલામ ફરોખ્ત હોતે હેં, જીનકો ખાહેશ હોતી હે, વોહ હરબે પસંદ ખરીદ લાતેહેં, અકસર લોંડી ગુલામ હબશી વ સુડાની વગેરા હોતે હેં, અયસા માઅલુમ હુવા, કે સમંદરકે કીનારે બાઝ લોગ કુફ્ફાર રેહતે હેં, ઉનસે અરબ જંગ કરકે લડકા લડકી પકડ લાતેહેં, વોહ ફરોખ્ત હોતે હેં, બાઝ ખુબસુરત ગુરજની હોતી હેં, લેકીન મકકેમેં કમ, બગદાદ શરીફ ઓર કરબલાયે મોઅલ્લાકી તરફ જ્યાદા હોતી હેં, ઉનકે વાલેદેન ખુદ ફરોખ્ત કરજાતે હેં. વોહ બહોત હસીના હોતી હેં. વોહ લોગ ગુરજસ્તાનકે રેહનેવાલે હેં. મુસલમાન હોતે હેં. સો રૂપીયેસે તી-

નસો રૂપીયે તક લોંડી ગુલામ મીલજાતા હે. લોંડી ગુલામકા આઝાદ કરના બડા સવાબ હે. મકકેમેં ચંદ રબ્બાત યાને સરાયે હેં, જીનમેં મુસાફીર બીલા કીરાયા ઠહેરતે હેં, ચુનાંચે નવ્વાબ મહમુદખાન સાહેબ રઇસે છતારી, ઔર નવ્વાબ ઇસમાઇલ ખાન સાહેબ રઇસે દતાવલી, ઔર નવ્વાબે હૈદ્રાબાદ વગેરાકેભી રબ્બાત હેં.

મકકેમેં દીનકો ગરમી બહોત હોતી હે, ઔર રાતકો ખુનકી ઔર શબનુમભી પડતી હે. બારીશ બહોત કમ હોતાહે, અગર જ્યાદા બારીશ હોવે, તો મકાનાત ગીર જાવેં; યે હીકમત જનાબે બારીકી હે. કભી સાલભરમેં, કભી દો બરસ કભી તીન બરસમેં બારીશ હોતા હે. ગલ્લા મુલ્કે શામ, ઔર મીસર, ઔર દીગર અરબસ્તાન ઔર હિંદુસ્તાન વગેરાસે જાતાહે, **અલ્લાહ** અપને ફઝલો કરમસે સબકો રીજક પોંહચાતા હે.

બ્યાન, પયમાના વ સીકકા.

જીન્સ પયમાનેસે પયમુદ હોતી હે. જીસકો કીલા કેહતે હેં, વોહ લકડેકા હોતા હે. તખમીનન કોઇ દોસેર કોઇ ઢાઈ સેરકા. ઔર દીગર અશીયાકે વજનકે વાસતે તરાજુ ઔર બાટ લોહેકે હેં. એક વજન ઉગા કેહલાતાહે. ઔર રૂબઆ ઉગાભી હોતી હે. ઔર રતલ, ૪૫ રૂપીયે ભરકા હોતાહે; રીયાલ ચાંદીકા સીકકા હે, રૂપીયેસે ચોડા હોતાહે, ઔર વજનમેં જ્યાદા. એક રીયાલ દો રૂપીયે દેરહ આનેમેં, કોઇ દો રૂપીયે ઢાઇ આને કોઇ દો રૂપીયે

બાર આનેમેં ચલતા હે, કઇ સિક્કેકા હોતા હે. રીયાલે ફ્રાંસ, રીયાલે મજીદી, રીયાલે બરૂમ, એક રૂપીઆ તેરા કુર્શમેં ચલતા હે, એક ગોલ ટુકકા સીકકેદાર હોતાહે. ઓર દો કુર્શકાભી ટુકડા. ઓર ચાર કુર્શકાભી ટુકડા હોતાહે. એક રીયાલ કભી ૨૬, યા ૨૭, કુર્શમેં ચલતા હે. એક રૂપીયેકે ૩૨, હલહલા, વોહભી સીકકા તાંબેકાહે, ઉસકો ખમતાસભી બોલતે હેં. ઓર એક હલહલાકે આઠ ફરદાની વોહભી તાંબેકા સીકકા બતોર પાઇકે હે. લેકીન પાઇસે ચોડા ઓર ઉસસે પતલા. દો અનનીકો ખમસા સિતતીનભી કેહતે હેં, ઓર દો અનનીસે છોટા ઓર પતલા ચાંદીકા સીક્કા હે, ઉસકો તલાતીન બોલતે હેં, વોહ એક આનેકા હોતાહે. યાને દો હલહલા દો ફરદાનીકો એક ખમસા કેહતે હેં. ઓર સુલતાની સીકકેમેં તસવીર નહીં હોતી, રીયાલ યા રૂપીયા તુડાયા જાવે, તો કમ દેતે હેં. મક્કયે મોઅઝઝમાકી આબાદીસે દો કોસકે ફાસલેપર એક જાનીબકો મજબાહ હે, વહાં દુંબે ઓર બકરીયાં જુબાહ હોતેહેં, ખાલ ઓર આલાયશ નીકાલકર ગોશ્ત શેહરમેં લાતેહેં. ઓર જો કોઇ કુરબાની જનાયતકી કરતા હે, તો વોહભી વહાંહી જાકર જુબાહ કરતા હે. કરીબ મજબાહકે એક જગા હે, કે વહાં દુંબે ઓર બકરીયાં ફરોખ્ત હોતે હેં. વહાંસે લેકર જુબાહ કરકે શેહરમેં લાકર મીસકીનોંકો તકસીમ કરતે હેં, મકકેમેં એક નેહર જારીહે, ઓર ચંદ મુકામપર બતોર કુંએકે હે, વહાં જખીર પાનીકા બના હુવા હે. જહાં નેહરસે પાની આનકર જમા હોતાહે, વહાંસે સકકે, ઓર ઓર લોગ પાની ભર લાતેહું, મગર એયામે હજમેં જબ ઇઝદીહામે કસીર હોતા હે, તો સકકે પાની ગીરાં દે-

તેહેં, એક મશક જીસકો કુરબા બોલતે હેં, એક આના દેરહ આને કો દેતેહેં. વોહ મશ્ક યહાંકી દો મશ્કોંસે કીસી કદર ઝાયેદ હોતી હે. નેહરે **ખાતુને ઝુબેદા** ખલીફા **હારૂન રશીદ**કી ઝોજાને પહાડ કાટકર ઓર જરે ખતીર ખરચ કરકે મકકેમેં પહોંચાઇથી, ચંદ સાલ હુયે ઉસકી સફાઈ ઓર મરમ્મત નહીં હુઇથી, ઇસલીયે ઉસકો દુરસ્ત કરાનેકે લીયે ચંદા કીયા ગયાથા.

બ્યાન, જીયારાતે મકકા મોઅઝઝમા.

શેહરસે બાહેર શર્ક વ શીમાલકી જાનીબ જીસ તરફસે **મીના** કો જાયા જાતાહે, કબરસ્તાન હે, ઉસકા અહાતા બના હુવાહે, ઉસકો **જન્નતુલ મોઅલ્લા** કેહતે હેં, વહાંપર હઝરત **આમીના** વાલીદાયે રસુલ સલ,કી કબર હે, ઉસપર કુબ્બા બના હુવાહે. એક કુબ્બા હઝરત ઉમ્મુલ મોમેનીન **ખુદીજતુલ કુબરા** ઝોજયે રસુલ્લાહ સલ, યાને હઝરત **ફાતેમા** રદી,કી વાલીદાકી કબર શરીફકા હે, ઓર કુબ્બા હઝરત **અલી**કે વાલીદ હઝરત અબુ તાલીબકા હે, ઓર અબદુરરહમાન બીન અબુ તાલીબકા હે, ઓર અબદુર રહમાન બીન અબુબકર રદી,કી કબર હે, ઓર દુસરે સહાબા ઓર તાબઇન, ઓર શોહદા ઓર સાલેહીનોંકી કબરેં હેં. અંદરકી જાનીબ દરવાજેકે મુતતસીલ **મુલ્લા અલી કારી**કી કબર હે, ઓર અંદર કબરસ્તાનકે મવલાના હાજી ઇસહાક સાહેબ, કે જો નવાસે મવલાના **શાહ અબદુલ અજીજ** સાહેબ મોહદદસ દેહલવીકે થે, ઉનકી કબર હે. અકસર કબરોંપર સરકી તરફ પથ્થર નસબ હેં, ઉસપર નામ અહલે કુબુરકા કંદા હેં.

હરમસે જાનીબે મશરેક ઓર જુનુબકે, નીસ્ફ માઇલકે ફાસલે પર એક પહાડ હે, ઉસકા નામ જબલ **અબુકેસ** હે. ચડહાઇ ઉસકી માઇલ દેરહ માઇલકી હે. ઉસકે ઉપર મસજીદ હે, જહાં હઝરત **બીલાલ** રદી, ને પેહલે અજાન દીથી. ઉસકે નજદીક થોડે ફાસલેસે વોહ મુકામ હે, જહાં હઝરત **મોહંમદ** સલ, ને **શકકુલ કમર** કીયાથા. ઓર જબલ અબુકેસકે નીચે મહલ્લા બની હાશીમ મશહુર હે, વહાંપર જનાબ અમીરૂલ મોમેનીન **અલી** રદી, કા મકાને મવલદ બના હુવાહે. ઉસકે અંદર એક કુબ્બા નશીબમેં હે, વોહ જાયે વીલાદત હે. ઉસકી જીયારત હોતી હે. ઉસસે થોડી દુર જાયે વીલાદત જનાબ **રસુલે ખુદા** સલ, કી હે. ઉસપર બડા કુબ્બા હે, ઓર અંદર ઉસકે ફર્શ કાલીનકા બીછા હુવાહે. વહાં પરભી જીયારત જાયે વીલાદત શરીફ કીજાતી હે. ફીર આગે દારે ખુદીજતુલ કુબરા, યાને ઘર હજરત **ખુદીજા** રદી, કા હે. જહાં હઝરત રસુલ સલ, જમાનયે હીજરત તક તશરીફ રખતે રહે. ઓર ઉસકે કરીબમેં વુઝુ ઓર નમાજ પરહનેકી જાયે જનાબ પયગંબર સલ, કી હે, જહાં મેહરાબ બની હુઇહે. ઉસકે મહાજમે એક છોટાસા મકાન હે, જો જાયે વીલાદત હઝરત **ખાતુને જન્નત** રદી, કી હે. ઉસકીભી જીયારત હોતીહે. ઓર આપકી ચક્કીભી ઉસકે નજદીક નસબ કીહુઇ હે. યેહ જીયારત ગાહોંપર નવાફીલ પરહે જાતે હેં, ઓર અબ વોહ જકાકુસસવાએન મશહુર હે, યાની કુચયે જરગરાં. ઉસ કુચેમેં જરગરોંકી દુકાનેં હેં. ઓર જેવર ફરોખ્ત હોતા હે. ઓર અબુબકર યાને દુકાને હઝરત **અબુબકર**ભી વહાં મશહુર હે. ઉસ કુચેસે દો પથ્થર હેં, એક એક જાનીબ દીવારમેં, દુસરા થોડે ફાસલેસે

દુસરી જાનીબ નસબ હે, પેહલે વહાં પહાડ થા. એક પથ્થરકે, **હજરે મુતકલ્લીમ** કેહતે હેં, જીસને હજરત **મોહંમદ સલ,** સે કમાલ કીયા થા, દુસરા વોહ કે, જીસપર હઝરત કોહની લગાકર ખડે હુયેથે, ઉસકા નિશાન પથ્થરમેં અબતક મૌજુદ હે. ઉસ પથ્થરકો **હજરે મુતતકા** કેહતે હેં. ઇન જીયારતગાહોં. પરભી હસબ તવફીક મુજાવેરોંકો દીયા ગયા. મકકેસે મદીનેકી રાહકી તરફ તીન કોસકે ફાસલેસે મસજીદે **તેગમ** હે. જીસકો મસજીદે હઝરત **આયેશા** રદી, કહી જાતીહે. વહાંસે **ઉમરા** લાતેહેં. ઉસકે પાસ એક બડા તાલાબ હે. ઓર એક કુંવાભી ઉસકે નજદીકમેં બના હુવાહે. ઉસ મસજીદમેં જાકર **એહરામ** બાંધતે હેં. ઓર દો રકાત નમાજે નફીલ પરહકર નીયત ઉમરેકી કરતે હેં, ઓર લબ્બેક પુકારતે હેં, ઓર વહાંસે હરમે કાબ્બામેં આતેહેં ઓર તવાફે બયતુલ્લા કરકે, સઇયે સફા વ મરવા કરતે હેં. ઓર સર મુંડવાકર યા બાલ કતરવાકર એહરામ ખોલતે હેં, ઉસકા નામ ઉમરા હે, જીસકા નીરફ હજકા સવાબ લીખ્ખા હે, ચુનાંચે મેં દો ઉમરે લાયા, એક દફે બસવારી ઘોડેકે, ઓર દુસરી મરતબે હીમાર કીરાયે કરકે ગયા, ગદ્રે વહાંકે નીહાયત ખુબસુરત તેજ રફતાર હોતેહેં. બાઝ બડે ઓર બાઝ છોટે હોતેહેં, ઓર ચુંકે બેલુગામ હોતેહેં. ઓર મોંહપર ઉનકે સીર્ફ એક રસ્સી હોતી હે. ઓર હીંદી લોગોંકો આદત ઉસકી સવારીકી નહીં હોતી, લેહાજા બસબબ ઉનકી તેજ રફતારીકે, ઓર ન થમનેકે બાઝ લોગ ઉનપરસે ગીર જાતેહેં. મસજીદે તેગમકે પાસ રાસતેપર દો સુતુન બનાયે હેં, ઉનકો **અલમેન** બોલતે હેં, ઉસ તરફસે વોહ હદ્દે હરમ હે, મકકા મોઅઝઝમા. ઓર મદીના તૈયેબામેં સુના હે, કે

સીવાયે અહલે ઇસલામકે ઔર દીનવાલા નહીં આને પાતા. અગર આજાવે, ઔર માલુમ હોતો, શાયદ વોહ કત્લ હોવે. લીબાસ બદલકર ઔર મુસલમાનોંકી સુરત બનાકર, બેમાલુમ કોઇ આવે, તો યેહ દુસરી બાતહે. **જબલે નુર, મીનાકો** જાતે હુવે, બાંઇ તરફ પડતા હે. જો મકકેસે તીન કોસ હે, વહાંપર શકકે સદર રસુલુલ્લાહકા હુવાથા, ઔર નુર ભરા ગયાથા. યેહભી બહોત બુલંદ પહાડ હે. લેકીન જબલ ગારે સુર ઇસસે જ્યાદા બુલંદ હે, દુસરી જાનીબ મકકેકે જુનુબ વ મશરેકકી તરફ તીન કોસસે જાયેદ ફાસલા હે. મકકે ઔર મદીનેવાલે ખુશી વ ગમીકે મોકેમેં મૌલુદ શરીફ પરહવાતે હેં, ઔર કુરઆન ખાની હોતી હે. ઐયામે શાદીમેં અકસર અઝીઝ, વ દોસ્ત આશના મર્દ ઔર અવરત બુલાયે જાતેહેં, ઔર વોહ લીબાસે ફાખેરા પહેનકર જમા હોતે હેં, ઔર ખુશી કરતે હેં, ઔર ખાને ખાતે હેં. ઔર બાદ શાદીકે અગલે રોજ દાઅવતે વલીમા હોતી હે. જબ કાફીલા મીસર વ શામકા મકકેમેં વારીદ હોતાહે, તો દોનોં કાફીલેકે સાથ એક એક મહમીલ બહોત તજકસે ઉંટોંપર આતાહે, જો બતોર ડોલીકે જરીસે મુગરરક હોતાહે, ઔર ફોજે સવાર વ પેદલ ઔર તોપેંભી હમરાહ હોતીહેં, વોહ કાફીલા બાદ કયામે મકકેકે, મીના ઔર અરફાત ઉસી શાનસે જાતાહેં, ઔર આતાહે. ઔર નોબતભી બજતી હે. આઠવીં જીલહજકો અકસર લોગ એહરામ કાબએમેં બાંધકર, રવાના મીના વ અરફાતકે હોતેહેં, ઔર બાઝ લોગ સાતવીંકો બસબબ જ્યાદા ઇઝદીહામકે એહરામ બાંધકર. રવાના હોજાતે હેં. કયુંકે અંબુહમે. શુગદુફ ઔર ઉંટ આપસમેં ટકકર ખાજાતે હેં, ઔર બાજારમેં નીકલના દુશવાર માઅલુમ હોતાહે, ઇસવાસ્તે હમ સાત તારીખ-

કોહી બાદ અઝ નમાઝે ઝોહર, એહરામ બાંધકર બસવારીયે શુતર શુગદુફ ઓર શબરીમેં બેઠકર રવાના હુયે, શામકે વક્ત મીનામે પહોંચે, જો મકકેસે તીન કોસ હે, કીરાયા ફી શુતર સવાચાર રૂપીયે અરફાત તક જાને, ઓર વહાંસે વાપીસ આનેકે હુયે.

બ્યાન, હાલાતે મીના વ મુજદલફા વ અરફાત.

મીના એક છોટી આબાદી હે, મકાન પુખ્તા બને હુયેહેં, બાઝારભી હે. કીરાયેપર મકાન મીલતે હેં, કીરાયા બહોત દેના પડતા હે. વહાંસે બાદ હજકે અરફાતસે આનકર તીન યોમ કયામ કરતે હેં. ઇસ આબાદીમેં એક મસજીદ, અહાતયે વસીકે અંદર ચાર દીવારી પુખ્તા, ઓર દરવાજા કલાન હે, ઊસકો મસજીદે એફ કેહતે હેં, ઓર મસજીદે આદમભી બોલતે હેં, વહાંપર ૭૦, નબીયોંને નમાજ પરહીથી. ઉસીકે નજદીક એક, **ગારે મુરસલાત** હે, જહાં સુરે **મુરસલાત** ઉતરીથી, ઓર પહાડકે નીચે એક તરફકો વોહ જગા હે, જહાં હઝરત **ઇબ્રાહીમ** અલે, બહુકમે **ખુદા** હઝરત **ઈસમાઈલ** અલે, કો ખુર્દ સાલીમેં વાસ્તે કુરબાનીકે લેગયે થે. વોહ મસજીદે **અલકેસ** કેહલાતી હે, બાદ વાપસી અરફાતકે મેં ઉનકી જીયારતસે મુશરરફ હુવા. જાતે હુયે. રાતકો મીનામેં ઠેહરે, અગલે રોજ આઠ તારીખકો તરફ અરફાતકે ચલદીયે, જો વહાંસે છે કોસ હે, ઓર બીચમેં મુકામે મુજદલફા હે, જહાં બાદ વાપસી અરફાતકે હજકે દીન શબબાશ હોતેહેં.

મુજદલફા એક મયદાન હે, પહાડોકે અંદર. ઓર ઉસમે એક મસજીદભી હે, અરફાતમેં હમ આઠવીં તારીખ જીલહજકી શામકો પહોંચે.

અરફાત એક વસી મયદાન હે, હર ચહાર તરફ ઉસકે પહાડ હે. ઓર એક જાનીબકો મસજીદભી હે. હજારોં ખેમે ઉસ મયદાનમેં નસબ થે, **જબલે અરફાત** એક બડા ઉંચા ચોડા પહાડ હે, ઉસકી જડમેંભી બહોતસે ખેમે નસબ થે, સુબેહસે નવ તારીખકો જો યોવમે અરફા થા, શામતક મયદાને અરફાત મેં લબ્બેક પુકારતે રહે, ઓર દુઆયે માસુરા પરહતે રહે, ઓર રોતે રહે, ઓર અપની મગફેરતકી દુઆયેં જનાબે બારીસે માંગતે રહે. કાઝી શુતરપર સવાર હોકર ખુતબા પરહતા રહા. જબલે અરફાતકી પહાડીકે કુછ ઉપર જહાંતક શુતર જાસકતા થા ખડાથાા શામતક ખુતબા ખતમ હુવા, તોપેં કસરતસે સર હુઈ. ઓર આતશબાજી ઉમદા નફીસ છુટી. લોગ વહાંસે ઉસી વક્ત ચલદીયે, તીન કોસ દરે આનકર મુકામે મુજદલફામેં રાતકો રહે, સુબેહકે વહાંસે બાદ નમાજે સુબેહકે કંકરીયાં છોટી છોટી ચુનકર, દસવીં જીલહજકો મીનામેં આનકર ઠેહરે, હમારે મુતવફ્ફકા મકાન મીનામેંભી પહાડીપર થા, ઓર ઉસકે સામને ખેમે નસબ થે, હમકો વોહ જગા આસાયશકી મીલી, ઓર લોગોંને અપને કીરાયેકે મકાન ઓર ખેમે લીયેથે, વોહ વહાં ઠેહરે. વસ્તે બાજારમેં તીન જગાપર છોટે છોટે મીનારે બને હુયેહેં. તીસરા મીનારા કીનારયે બાજાર પર હે, વહાંપર સાત સાત કંકરીયાં શયતાનકો મારતે હેં. ઉનકો **જમરાત** કેહતે હેં. વોહ વોહ જગા હે, જહાં **ઈબ્રાહીમ** અલે, હજરત **ઈસમાઈલ** અલે, કો વાસતે

જુબાહકે લીયે જાતેથે, શયતાન મુજસસમ હોકર દીખલાઇ દીયા, ઓર ઉસને બેહકાયા. આપને સાત સાત કંકરીયાં ઉસ શયતાનકો મારીં, ઇસવાસતે ઉસ મુકામપર કંકરીયોંકા મારના સુન્નતે **ખલીલુલ્લાહ** હે. બાદ રમી જમારકે એહરામ ખોલા, ઓર કુરબાની કી. કુરબાનીકે વાસતે ચંદ જગે ગરહે ખોદેથે. જહાં શુતર વ દુંબે ઓર બકરીયાં કુરબાની કીગઈં. ઓર ખુન ઉનકા ઉસીમેં ડાલા ગયા, ઉન ગરહોંકો બંદ કીયા જાતાહે. અગર એહતીયાતમેં કમી હોતીહે, તો બદબુ જયાદા ફેલતી હે, ઓર હેઝેકી બીમારી ચલતી હે. તીન દીનતક તીનોં જમરાતપર કંકરીયાં મારતે હેં, ઇસવાસતે વહાં તીન યોમ તક રેહના હોતાહે. ઇસ સાલ દુંબે વ બકરીયાં બહોત ગીરાં થીં, દુંબે આઠ નવ રૂપીયેકો, ઓર બકરી પાંચ છે રૂપીયેકો મીલી, તારીખ બારવીંકી શામકો બાદ અજ જવાલ વહાંસે રવાના હોકર, મકકયે મોઅઝઝમામેં આયે. ઓર તવાફ ઝીયારતે કાઅબાકા ઓર સઇ સફા વ મરવાકી કીગઇ, તકમીલે હજ હોગઇ. અકસર લોગ બખોફે હયઝા વહાંસે ચલકર જીદ્દા પહોંચે, ઓર બજરીયે જહાજ રાહી અપને અપને વતનકે હુયે. ઓર જો લોગ મુશતાકે જીયારતે રોઝયે મુબારકે **મોહંમદી** વ અવલાદ વ અસહાબે **મોહંમદી** થે, વોહ **મદીના** મુનવ્વરાકો રવાના હુયે. મકકયે મોઅઝઝમામેં યે કસરત હયઝેકી હુઇ, કે પાનસો છેસો આદમી રોજના મરતેથે, ન સીર્ફ દીગર મુલકોંકે બલકે મકકેકે લોગ જયાદા મરે. ઓર શરીફ ઓર દુસરે રઇસ હયઝેકે અંદેશેસે, તાયેફકો ચલે ગયે, બારે શુકરકે ચાર પાંચ રોજમેં ઇસ મરઝકી કમી હોગઇ.

બ્યાન રવાનગીયે મદીના વ હાલાતે મનાજીલ.

હજકે બાદ તા. ૨૧, જીલહજકો હમારી રવાનગી મદીના તૈયેબાકો હુઇ. સૈયદ અમીન મુતવવફ સાહેબકી માઅરેફત શુતર કીરાયે કીયે ગયે, ૭૨, રૂપીયે શુગદુફવાલે ઉંટકે, ઔર ૭૦ રૂપીયે શબરીવાલેકા કીરાયા, આમદો રફ્ત મદીનેકા મુકરર હુવા. જીસમેં ખુરાક બદદુઓંકી દો રૂપીયે શામીલ થી, લેકીન અપની આસાયશકે વાસતે બદદુ શુતર બાનોંકો ખાનાભી અપને સાથ ખીલાતે થે. અગર ખાના અલાહેદા દીયા જાયે, તો રોગને જર્દ બહોતસા ઉનકો દીયા જાતાહે, ઉન બદદુઓંકા ખુશ કરના ઇસ સફરમેં પુર ઝુરૂર હે, વર ન બહોત તકલીફ દેતેહેં. કભી શુગદુફ ઔર શબરીકી રસ્સી ઢીલી કરદેતે હેં, જીસસે અંદેશા ગીરનેકા હોતા હે. કભી પાની મશકકા ગીરા દેતે હેં. કભી ઔર બદદુઓંસે ચોરી કરા દેતે હેં, યા ઝર્બ પથ્થરકી લગવા દેતેહેં, ઔર અલાહેદા હોજાતે હેં, કુછ હીફાઝત નહીં કરતે, અગર ઉનકો ખાના રાહમેં દીયા જાતા હે, ઔર મદીને પહોંચકર કુચ ઇનઆમભી ઉનકો દીયા જાવે, તો આને જાનેમેં આરામ દેતે હેં, ઔર હીફાઝત કરતે હેં. ઔર પાનીભી ખુદ લા દેતેહેં. હમારે મુતવવફ સાહેબને અપને કારકુનકો હમારે સાથ કરદીયા થા, ઉસસે બહોત મદદ મીલી, વોહ બદદુઓંસે અરબીમેં ગુફતગુ કરકે હર-એકકી કારરવાઇ કરા દેતાથા, એક ખેમાભી મેંને કીરાયેપર લીયા થા, મયે પાખાનેકે, ઉસકે સબબસે રાસતેમેં બહોત આરામ મીલા, એક મશાલચીભી મેંને નોકર રખ્ખા થા, કે રાતકો અંધેરીમેં મશાલ જલાતા ચલે. ઉસસે ઉન લોગોંકો બહોત આરામ મીલા,

જો પ્યાદા પા ચલતે ઓર ઠોકરેં ખાતેથે, જો અસબાબ હમારે પાસ જાયેદ થા, વોહ મુતવવફ્ સાહેબકે મકાનપર છોડા, ઓર ૨૧, જીલહજકો હમારા કાફીલા મકકેસે મદીનેકો દોપહેર બાદ રવાના હુવા, ઓર આબાદીસે એક કોસ બાહેર જાકર મુકામ **પીરે શોહદા** ઠેરા. બાદ ઓરભી કાફીલે આનકર વહાં ઠેરે. ઓર બાઝ કાફીલે આગે બમંજીલે **વાદીયે ફાતેમા** જા ઠેરે. જો મકકેસે કરીબ દસ બારા કોસકે ફાસલેપર હે, હમારા કાફીલા મયે દીગર કાફીલોંકે ૨૨, જીલહજકો રવાના મંજીલે વાદીયે ફાતેમા હુવા. થોડી રાત બાકી થી, કે મંજીલે વાદીયે ફાતેમામેં પહોંચે, ઓર ખેમે નસબ કીયે. સબને આરામ કીયા, લેકીન ચોરોંકે અંદેશેસે સુબોહ તક કોઇ નહીં સોયા, આઇંદા મંજીલોંમેં બાદ દોપહેરકે કાફીલા રવાના હોતાથા, ઉસ દીન ઓર તમામ રાત કાફીલા ચલતાથા, ઓર અગલે રોજ સુબોહકો મંજીલપર ઠેહરતા થા, કુછ ખાના જલદીસે પકા લીયા-ઓર ખા લીયા, કુછ શામકે વાસતે રખલીયા. ઓર બાદ દોપહેરકે ચલદીયે. ઓર હરએક મંજીલમેં રાહજનોંકે ખોફસે એક આદમી સોતા, ઓર દુસરા જાગતા રેહતા, બતોર પેહરેકે, ઓર ચુંકે મેંને એક ચોગા સુર્ખ બાનાતકા પેહલે બતોર ઇનઆમકે કાફીલેવાલે બદદુઓંકે સરદારકો દીયાથા, ઓર ખાનાભી અપને સાથ ખીલાતા થા, ઓર દીગર કાફીલેવાલેભી ઉસકે ઓર ઉસકે હમરાહીયોંકે ખાનેપીનેકી ખબરગીરી જયાદા કરતે થે, ઇસવાસ્તે વોહ બદદુ બહોત હીફાઝત કરતા, ઓર ઉસકા બેટા અપની સાંઢનીયોંપર સવાર હોકર, આગે પીછે કાફીલેકે ગસ્ત કરતે, ઓર સાથ કાફીલેકેરે હતે, ઓર જગાતે રેહતે થે. વાદીયે ફાતેમાકી આબો હવા અચ્છી હે, પાની નેહરકા ખુશગવાર ઓર શીરીન

હે, ઓર પહાડોંકે અંદર જીરાઅતભી હોતીહે, ઓર ઉસમેં બા-
ગાતભી હેં, જહાં કાફીલાકા નુજુલ હુવા, વોહ મયદાન થા, ઉસકે
નજદીક ચંદ ઝુપડીયાં બદદુઓંકી થીં, વોહ લોગ આટા, દાલ,
ગોસ્ત, સબ્જ તરકારી, ખજુર, ખરબુજે, તરબુજ, ફરોખ્ત કરતે
થે, ખજુરોંકે દરખ્ત બકસરત થે. આબાદી ઉસ કસબેકી કાફીલેસે
કુછ ફાસલેપર થી, ખરબુજે, તરબુજ, ઓર કાગજી લીમું મીલતે
થે, જીનકે ખાનેસે હરારતકો તસકીન હોતીથી, ઓર બદદુ લોગ
મર્દ ઓર અવરત મીઠા પાની ઓર લકડીયાંભી ફરોખ્ત કર જાતે
થે, ૨૩, જીલહજકો મંજીલે ઉસફાનમેં પહોંચે. જો બીસ કોસ
વાદીયે ફાતેમાસે હે, ઉસકે નજદીક ચંદ દરખ્ત ખજુરકે હેં, ઓર
ચાર કુએં હેં, વોહ ચારોં અસહાબોંમેંસે હરએકને બનવાયા
હુવાહે, રાસતા પહાડોંકા હે. ઉસ મુકામ પરભી ચંદ ઝુપડીયાં બદદુ
ઓંકી હેં. ૨૪, જીલહજકો મંજીલે વાદીયે ખુલયસમેં પહોંચે,
વહાં કુંએં કાફીલેસે દુર થે, ઇસલીયે પાની મુશકીલસે આયા, ચંદ
દરખ્ત ખજુરકે ઓર ચંદ ઝુપડીયાં બદદુઓંકી વહાં વાકે હેં,
વહાંભી ચોરોંકા બહોત ખતરા થા, ૨૫, જીલહજકો મંજીલે કઝીમા
મેં પહોંચે, વહાં બાગાત ખજુરોંકે એક માઇલપર થે, વહાંસે
પાની કુંએંકા કાફીલેમેં આતાથા, યહાં સબ ચીજ બીકનેકો આતી
હે. ઓર ગાફીલ મુસાફીરોંકા અસબાબ ચોર ઉઠા લેજાતે હેં. બહોત
હુશીઆરી ચાહીયે. ૨૬, જીલહજકો રાબકમેં પહોંચે, યહાં સુ-
લતાની કીલઆ હે, કુછ ફોજભી રેહતી હે, બાજારભી હે, આબાદી
બતોર કસબેકે હે, પથ્થરકે મકાન હેં, ઓર કસરતસે દરખ્ત ખ-
જુરોંકે ઓર બાગાત હેં, યહાંભી સબ ચીજ મીલતી હે, આટા,
દાલ, રોગન, ગોસ્ત, ચાવલ વગેરા, ખજુરેં સસતી મીલતી હેં.

પાની યહાંકે કુંઓંકા અકસર ખારા, ઔર બાઝ શીરીન હે. મર્દ ઔર અવરત બદવી આએ શીરીન ફરોખ્ત કરનેકો લાતે હેં, મગર ગીરાં દેતે હેં. દરીયાયે શોર યાને સમંદરભી ઇસ જગાસે બફાસલે કોસ દેરહ કોસકે હે, બજરીયે કલાન કીશતીયોંકે જીસકો બગલા બોલતે હેં. ઔર બજરીયે જહાજ જીદદેકો આમદો રફત હે. ચોરોંકા યહાંભી જોર શોર હે. ૨૭, જીલહજકો મંજીલે **મસતુરાપર** ઠેરે. વહાંકે કુંઓંકા પાની બીલકુલ તલ્ખ હે, જીસસે દાલ ઔર ખીચડી નહીં ગલતી, પીછલી મંજીલકા પાની જો કુછ બાકીથા વોહી પીયા ઇસકે મુતતસીલ કોઇ આબાદી નહીંહે, ઔર ન કોઇ ઝુંપડીહે, સીર્ફ મયદાનહે ૨૮, જીલહજકોં મંજીલે **બીરૂશ શેખમેં** પહોંચે, વહાં લકડી બીલકુલ કીમતસે નહીં મીલતી, ખુદ લોગ જંગલસે ચુન લાતેહેં. ઔર ઉસસે ખાના પકાતે હેં, યહાંભી કોઇ આબાદી કરીબ નહીં, રાસતેમેં પહાડીયાં બહોત પડતી હેં, દો કુંએ હેં, ઉનકા પાનીભી કુછ ખારા હે, ૨૯, જીલહજકો મંજીલે **બીર ઇબનુલ હુસ્સાન** મેં પહોંચે. યેહ મંજીલ સખ્ત દુશવાર ગુજાર પહાડોંમેં રાસતા હે. બુલંદ પહાડ હેં, ઔર ચરહાઉ ઉતાર બહોત હે, રાસતા તંગ હે. સીર્ફ એક કતાર ઉંટોકી યાને એક એક ઉંટ વહાં જા સકતા હે, કઇ ઉંટ એખીટટે નહીં જા સકતે, ઇસ રાસતેમેં જહાં ઘાટી તંગ થી, ઉસ મોકેસે હમ રાતકો ગુજરે, ચંદ લોગ મરે હુયે પડેથે. ઔર ઉંટોકે પાઉં કટે હુયે, માલુમ હોતાથા, કે કોઇ કાફીલા ઉસ મુકામ પર લુટા ગયા હે, શુક્રે ખુદા કેહમ ઉસ રાસતેસે સહી વ સાલીમ ગુજરે. ૩૦, જીલહજકો હમ મંજીલે **ખલસ** મેં પહોંચે. ઇસ મંજીલકા રાસતાભી દુશવાર ગુજાર ઔર પહાડ બહોત હેં. રાહ પુર ખતરહે, ઔર કોઇ આબાદી કરીબમેં નહીં હે. બાઝ કાફીલે બીરે હુસ્સાનસે બરાહે **બીરે અબ્બાસ**

ગયેથે. ખલસમેં હમારા કાફીલા મયે દીગર કાફીલોંકે ડેરા. તા. ૧લી માહે માહરરમકો મંજીલે કુરેશમેં પહોંચે. વહાં બબુલકે દરખ્ત હેં, ઓર દો કુંએભી હેં, પહાડોં દરમ્યાન વોહ જગા હે, જહાં કાફીલા ઠેરા, પાની શીરીન હે. ઉસ મુકામકે નજદીક એક જાનીબકો બહોત સંદુક ટુટે હુયે પડેથે, ઓર શુગદુફ ઓર શબરીયાંભી શીકસ્તા થીં, માલુમ હુવા, વહાંપર કાફીલા મીસરકા હમારે પહોંચનેસે પેહલે લુટા ગયાથા, ખુદાકા શુક્રકે હમારા કાફીલા ઇનસબ સદમોંસે મહફુઝ રહા. ઉસી મુકામ પર દુસરે કાફીલેભી ફરાહમ હોકર યકે બાદ દીગરે તરફ મદીનેકે રવાના હુયે.

બ્યાન, રોઝયે રસુલ સલ, વ મસજીદે નબવી.

તા. ૨, મોહરરમકે પહેર દીન ચરહે મદીના મુનવ્વરામેં પહોંચે, દુરસે મીનારે ગુંબદે મસજીદે નબવી રોઝયે અતહર નઝર આયે. અકસર લોગ બપાસે અદબ સવારીસે ઉતર ગયે, ઓર મદીનેકી ચહાર દીવારીસે બાહેર ઠેરે, અંદર મયે અસબાબ દાખીલ હોનેકા હુકમ નથા, ક્યુંકે કાફીલોંમેં વબાયે હયઝા હોરહા થા. યે હુકમ મીલા, કે જીસ કદર આદમી આયેહેં. વોહ બીલા અસબાબ શેહરમેં આવેં, ઓર જીયારતસે મુશરરફ હોવેં, ચુંકે શોક બરહા હુવાથા. ઇસવાસતે હમ નહા ધોકર બાવુઝુ ઉસ વકત **બાબુસ સલામસે** દાખીલે **મસજીદે નબવી** હુયે, ઉસ મસજીદકે પેહલુમેં મશરીકકે જાનીબ રોઝયે મુકદદસ જનાબ રસુલે મકબુલ સલ, કા હે. જીસકા બુરજે કલાન સબ્જ રંગ હે, મસજીદે નબવીકી મેહરાબે પાકમેં નમાજ પરહકર, દસ્ત

બસ્તા હોકર, સામને રોઝયે મુકદ્દસકે શબ્બાક યાને જાલીયાં હેં, ઉનકે નજદીક ખડે હુયે, ઓર આંખોંસે ઉનકો લગાયા. ઉસ વક્ત નીહાયત રક્ત તારી હુઇ, દીલ ખોલકર રોયે, ઓર સલામ પરહા. ઓર અદીયાયે માસુરા પરહીં. મુજાવીર દુઆયેં પરહવાતા જાતાથા, ઓર લોગ રોતે જાતેથે, જીન જીન અશખાસને સલામ અર્ઝ કીયાથા, ઉનકા સલામ પહોંચાયા. કે આપ **હયાતુન નબી** હેં. મદીનેમેંભી ગરમી સખ્ત થી, ઓર લુ ચલતીથી. મગર જબ મસજીદે નબવીમેં પહોંચતે થે, ખુનકી આજાતીથી. ઓર બહોત આસાયશ મીલતી થી, સુના ગયાકે એયામે સરમામેં બખીલાફે મક્કેકે મદીનેમેં સરદી હોતીહે. જહાં હમારા કાફીલા પડાથા, વહાંસે રોઝયે મુબારક માઇલકે ફાસલેપર હોગા, ઓર મસજીદે નબવી શેહરકે અંદર જાનીબે મશરીકવાકે હે. ઇમારત ઉસકી કલાન ઓર નીહાયત ખુબ સુરત હે. ચાર દરવાજે મસજીદકે હેં, બાબુસ્સલામ, બાબુર રહમત, બાબે જીબ્રઇલ જહાંકો જીબ્રાઇલ અલે, વહી લાતેથે, ઓર બાબુન નીસા, ઓર પાંચ મીનારે હેં. એક મીનારા કલાન બાબે જીબ્રઇલકે નજદીક રોઝયે અકદસકે કરીબ હે, ઉસ મસજીદકે બહોતસે દરજે હેં, ઓર બીચમેં બહોત સુતુન પથ્થરકે હેં, ઓર ઉનપર છોટે છોટે ગુંબદ હેં, ઓર અંદરકી જાનીબ ગુંબદોંમેં આયાતે કુરઆની લીખ્ખી હેં, ઓર સુનેહરી નકશો નીગાર ઉમદા હેં, સુતુનભી મુનક્કશ હેં, ઓર અંદર દીવારોંપર મીનાકારી રંગ બરંગકી હે. વહાં આયાતે કુરઆની ઓર નામ જનાબ રસુલે મકબુલ સલ, કે લીખ્ખે હેં. ફર્શ સંગેમરમરકા હે. આલાતે શીશા, હાંડીયાં, ઓર ઝાડ તરેહ તરેહકે ઉસમેં લટકતે હેં. ઝાડ બીલ્લોરી બહોત ઉમદા શફ્ફાક એક એકમેં તખમીનન ચાલીસ પચાસ

ગલાસ ચરહતે હેં. કીબલા યાને ખાનયે કાબાકી સીમત જીસ તરફ્કો નમાજ પરહતેહેં, વહાં જાનીબે જુનુબહે. બયતુલ મશરીક વલ મગરીબ મસજીદમેં એક મીમબર સંગે મરમરકા બહોત ખુબસુરત રખ્ખા હે, ઓર દરમ્યાન મીંમબર ઓર કબર મુબારકકે જો જગા હે, ઉસકી નીસબત હદીસે શરીફ્મેં આયા હે, કે "રવઝતુન મીન રીયાઝીલ જનના" રોઝયે મુબરકકે દો દરજે હેં, અંદરકે દરજેમેં કબર હઝરત ખાતેમુન નબીઇન મોહંમદ સલ, ઓર હઝરત સીદદીકે અકબર રદી, વ હઝરત ઉમર ફારૂક રદી, સહાબયે કીરામ, ઓર સૈયેદતુન નીસા હઝરત ફાતેમા રદી, હે. ઓર વોહ જગા તેગાકી હુઇ હે. ઉસમેં કોઇ દાખીલ નહીં હોસકતા, ઓર ઉસપર પરદા ઓર ગીલાફે હરીર સુનેહરી કામૂકા પડા હે. ઓર ઉસપર આયાતે બૈયેનાત ઓર કલમયે તૈયેબા લીખ્ખા હુવા હે. બકોલ અકસર કબર હઝરત ફાતેમા રદી, કી જન્નતુલ બકીમેં અંદર કુબબયે અહલે બેતકે હે. વહાંભી દુઆયે જીયારાત પરહતે હેં. દુસરા દરજા મજારે શરીફ્કા ઉસમેંભી આલાતે શીશા ઓર ઉમદા ઓર શમેદાન નફ્રીસ કલાન રખ્ખે હુયે હેં. ઓર બાહેરકી જાનીબકો તીન જાલીયાં લગી હુઇ હેં. એક મહાજમેં કબર મુબારકકે. ઓર દુસરી ઉસકે મુતતસીલ મુકાબીલ હઝરત સીદદીકે અકબરકે. ઓર તીસરી સામને કબર હઝરત ફારૂક રદી,કી. વહાંસે જીયારત હોતીહે. ઓર ફાતેહા ઓર દુઆયે જીયારત પરહતે હેં. સામને તીનો જાલીયોંકે. ઓર હજરત ખાતુને પાકકી જાલી દુસરી જાનીબ હે, ઉસપરભી દુઆયે જીયારાત પરહતે હેં. ઇન ચારોં મુકામાતપર મુજાવેરોંને અદીયા પરહવાઈ, નીહાયત રકત તારી હુઇ, ઓર જનાબ ખાતુને પાક રદી,કે હાલાતકા ખ્યાલ કરકે દીલ બેકરાર હુવા, ઓર જ્યાદા રકત હુઇ. ઇસ દરજેમેંભી

આમ જાનેકા હુકમ નહીં. સાદાતમેંસે વહાં રોશની કરને જાતેહેં. ઓર ખોજે સફાઇ કરતે હેં, સહને મસજીદમેં મશરીકકી જાનીબ, ઓર મજારે મુબારકસે જાનીબે શીમાલ, એક ચાહ હે. જીસકો **ચાહે કુવસર** કેહતે **હેં**. ઉસકા પાની નીહાયત ખુનુક ઓર શીરીન હે. ઉસકે કુબમેં એક છોટા બાગચા હે, જીસમેં ચંદ દરખ્ત ખજુરોંકે, ઓર એક બેરીકા, ઓર દો તીન દરખ્ત રાયબેલકે વાકે હેં. વોહ બાગચા હઝરત **ફાતેમા** રદી,કા કે હલાતા **હે.** કયુંકે હઝરત ખાતુને પાકને વહાંપર ચંદ દરખ્ત લગાયે થે. અલહમ્દો લીલ્લાહ,કે મુજકો ઉસ બાગકી ચંદ ખજુરેં નસીબ હુઇ, સહને મસજીદકી જાનીબ શર્ક વ ગર્બ દાલાન વસી ઓર બુલંદ હેં. જાનીબે શર્ક જાલીયાં લગી હુઈ હે, વહાં અવરાત આનકર નમાજ પરહતી હેં, ઓર જમા હોકર મૌલુદ શરીફભી પરહતી હેં, કોઇ અરબીમેં, કોઇ ફારસીમેં ઉરદુમેં. ઓર દાલાને ગર્બમેં મર્દ નમાજ પરહતે હેં. લેકીન જહાં ઔરતેં નમાજ પરહતી હેં, વહાં મરદ નહીં જાને પાતે. ઇન તમામ ઇમારતેં ઓર સહનકો હરમ કેહતે હેં.

બ્યાન, હાલાતે જન્નતુલ બકી વગેરા,

રોઝયે પાકસે જાનીબ ગોશયે શર્ક વ શીમાલ બાબે જીબ્રઇલકે બાહેર જાકર, તીનસો ચારસો કદમકે ફાસલેપર કબ્રસ્તાન **હે**, જીસકો **જન્નતુલ બકી** કેહતે હેં. ઉસકી ચહાર દીવારી પુખ્તા હે, વોહ એક વસી જગા હે, ઉસમેં એક જાનીબકો

બડા કુબ્બા હે; ઊસકા નામ કુબ્બએ અહલે બયતે અતહર હે. ઉસકે અંદર જાલીયાં હેં, બતોર ઝરીહકે જીસમેં કબરેં હઝરત **અબ્બાસ** અમ્મે રસુલ સલ, ઓર જનાબ ઇમામ **હુસન** અલે, ઓર ઇમામ **જયનુલ આબેદીન**, ઓર હઝરત ઇમામ **બાકર** ઓર ઇમામ **જાફર**, અલે, કી હેં, ઓર ઉસકી દુસરી જાનીબકો ઝરીહે મુબારક જનાબ હઝરત **ફાતેમા** રદી, કી બરિવાયતે સહીહ વહાંપર હે. ઇઝદીહામે જમ્મે ગરીર આદમીયોંકા થા, કે દુઆયેં ઓર આયાત, ઓર સુરતેં કુરઆન શરીફકી પરહતે થે. વહાંપર બહોત રક્ત હુઇ, બાદ હુસુલે શરફે જીયારતકે હદ જન્નતુલ બકીકી ઇંતીહામેં ચાર દિવારી શરકીકે મુતતસીલ એક કુબ્બા હે, કબર હઝરત **ઉસમાન** રદી, કા. વહાંભી જાલીયાં હેં. કબર શરીફપર ઉનકી જીયારતભી નસીબ હુઇ, ચાર દીવારીસે બાહેર ખજુરેંકે બાગકે અંદર, હઝરત **અલી**, રદી, કી વાલીદા હઝરત **ફાતેમા** કા કુબ્બા હે, વહાંભી ફાતેહા પરહા, ફીર અંદર જન્નતુલ બકીકે **હલીમા સાઅદીયા** કે કુબ્બે પર, ફીર હઝરત **ઇબ્રાહીમ** બીન **મોહંમદ** સલ, પર, ફીર જીયારત ઇમામ માલેક રહ, કીફીર જીયારત અજવાજે મુતહહેરાતકી જો એક કુબ્બેકે અંદર હેં. જીસમેં સાત કબરેં સીવાયે હઝરત **ખુદીજા** ઓર હઝરત **મેમુના** રદી, કી હેં. હઝરત **ખુદીજા** રદી, કી કબર **જન્નતુલ મોઅ-હ્લામેં** હે. ઓર હઝરત **મેમુના** રદી, કી કબર મકકેસે છે કોસ મદીના મુનવ્વરાકે રાતસે પર હે. વહાં રોઝા ઊનકા બના હુવા હે. ઓર મુતતસીલ ઉસકે એક મસજીદ હે. ફીર કુબ્બા બીન્નાતે રસુલે કરીમ સલ, પર, જીનમેં કબરેં હઝરત **કુલસુમ** ઓર **રૂકીયા** ઓર **જયનબ** રદી, કી હેં. વહાં પર ફાતેહા પરહા.

જન્નતુલ બકીકે છોટે દરવાજેકી બાહેર, બડે દરવાજેકી મુત્તતસીલ ઇમારતે રસુલે મકબુલ સલ્લ, કા એક કુબ્બા હે, હઝરત **અતીયા** ઓર **સફીયા** કી વહાં કબરેં હેં. વહાં ફાતેહા પરહા.

બયાન, મસજીદે કબા, વ મદીના વ ઓહદ.

ફીર હમ **મસજીદે કબાકી** જીયારતકો ગયે, જો મદીનેસે તીન કોસકે ફાસલેપર હે, ઉસ મસજીદમેં નમાજ પરહી, મસજીદકે ગોશેમેં **મુકામે કશ્ફ** હે, જહાં હઝરત **રસુલે કરીમ** સલ; કો કશ્ફ હુવાથા, ઓર યહાંસે આપને ચાહે જમજમ, ઓર મકકા દેખા. જબ મકકેસે હીજરત કરકે આપ મદીનેકો મયે મોહાજીર તશરીફ લાયે, અવ્વલ કબાહીમેં આબાદ હુયે. ફીર મદીનેકો તશરીફ લેગયે, ઉસ મસજીદકે સહનમેં એક કુંવા હે, ઓર બાહેર મસજીદકે એક છોટી મસજીદ હઝરત **ફાતેમા** રદી, કી બની હુઈ હે, કે વોહ મુસલ્લયે હઝરત **ફાતેમા** રદી, કી જગા હે. ઉસીકે નજદીક અંદરકી જાનીબકો ચકકી હઝરત ખાતુને જન્નત બીબી **ફાતેમા** રદી, કી હેં. ઓર મકાનકી પુશ્તપર એક મસજીદ હઝરત **અલી** રદી, કી હે. ઓર મુતતસીલ ઉસકે ઓર એક મસજીદ હે. વહાંસે ઇસ તરફ આકર બાગે ફદક હે, નજદીક ઉસકે કુંવા હે, ઓર નજદીક ઉસકે દુસરા કુંવા હે, જીસકા પાની ખારા થા, લેકીન **હઝરત રસુલે કરીમ** સલ, કે લુઆબે દહનસે મીઠા હો ગયા થા. ઉસ કુંએમેં દો મનબે પાનીકે નીકલતે હેં, ઓર વહાંસેહી નેહર તમામ મદીને શરીફમેં જારી હે.

બાગે ફદક મહસુર હે, ચાર દીવારીસે, ઉસમેં ખુરમાકે દરખ્ત કસરતસે હેં, ઓર દુસરે અનાર વગેરાકેભી હેં. આમદની ઉસ બાગકી એક સરદાર બદ્દુઓંકા ખાતાહે, ઓર ઉસકેહી સુપુર્દ હે, સરકારમેં કુછ મહસુલ દાખીલ નહીં હોતાહે, બાદ ઇન જીયારતોંકે શેહરે મદીના શરીફમેં હમ વાપીસ હુવે. મસજીદે **ગમાહા,** જો અવ્વલ **રસુલ** સલ, ને બીના કીથી, ફીર મસજીદે **ઉમર,** ફીર મસજીદે **અલી,** ફીર મસજીદે **અબુબકર** રદી, કી જીયારત કી. મદીના મુનવ્વરાસે તીન કોસપર **જબલે ઓહદ** હે, વહાંપર જીયારત હઝરત **હમઝા** અમ્મે **રસુલે કરીમ** સલ, **હે.** જબતક હમ મદીને શરીફમેં રેહે, હરરોઝ રોઝયે મુબારક હઝરત **રસુલ** સલ, કી જીયારત નસીબ હુઇ.

બયાન હાલાતે મદીના વ લીબાસ વગેરા.

આબાદી મદીને શરીફકી ગીરદા ગીર્દ શેહરપનાહ પુખતા હે, આબાદી તખમીનન ૨૦-૨૫ હજાર આદમીયોંકી હોગી, સુલતાનકે તરફસે એક હાકીમ તુર્કપાશા વહાં રેહતા હે, શેહરમે ઓર શેહરસે બાહેર બાગ ખજુર ઓર અનાર વગેરાકે હેં. ઓર ગીરદો નવાહમેં ઉસકે ઝીરાઅતભી હોતી હે. મદીના મુનવ્વરાકે ગીર્દભી પહાડ હેં, નેહરેં જાબજા જારી હેં. બાઝ કુએ ખારે ઓર બાઝ મીઠે હેં. લેકીન નેહરકા પાની બેશતર ઇસ્તેમાલ હોતાહે, મકકયે મોઅઝઝમામેં જો ચીજેં ખાનેકી મીલતી હેં વોહ સબ વહાંપર મીલ સકતી હેં, મદીનેમેં એક સુફેદ મીટ્ટી હોતીહે,

ઉસકો ચુંદકર ટીકયા બનાતે હેં, વોહ ખાકે શીફા કેહલાતી હે. ઉસકો લોગ ખરીદ લાતેહેં. ઉસસે મરીઝોંકો શીફા હોતીહે, ખજુર બહોત નફીસ ઓર ઉમદા હોતીહે. ઉસસે બેહતર ઓર જગાકી નહીં હોતીહે, ખજુરેં ચંદ કીસમકી હોતીહેં, બે તુખ્મ, જર્દ ઓર સુર્ખ, ઓર સીયાહ વગેરા. મદીનેકે લોગ ખુશ ખુરાક, ખુશ પોશાક નેક સીરત, ઓર નરમ મીજાજ હોતેહેં. ઓર અક્સર અમામા, સરપર, ઓર સદરી ઓર અબા ઓર કુરતા, ઓર પાજામા શરઇ પેહનતે હેં. એક જુમા હમકો મદીનેકી નસીબ હુઇ. ઓર દલાયેલે ખયરાતકી ઇજાજત સૈયદ મોહંમદ રીઝવાન શેખુદ દલાયેલસે હાસીલ કી, ઓર સનદ દસ્તખતી લી. જબતક મદીનેમેં રહા, હર રોજ મસજીદે નબવીમેં બાજમાઅત નમાજ પરહતે રહે, ઓર ઝીયારત રોઝયે અતહરકી નસીબ હોતી રહી.

બયાન, હાલાતે રૂખસતી વગેરા.

આખીરકો ઝીયારતે રૂખસતે રોઝયે મુકદદસ, ઓર જન્નતુલ બકીકે વકત બહોત રકત તારી હુઇ, કે વહાંસે આનેકો જી નહીં ચાહતા થા, મજબુરન હાકીમે વકતી તામીલે હુકમકે સબબ જલ્દ વાપસી હુઇ, ચુંકે હયઝે વબાકે લીયે ઠેહરને નહીં દીયા. તા. ૮, મોહરરમકો હમારી રવાનગી તરફ મકકેકે હુઇ. મસજીદે અલી, જો તીન માઇલ હે, વહાં આનકર ઠેહરે, ઓર જીન મનઝીલોંસે ગયેથે,

ઉનહીકા તય કરતેહુયે, વાપીસ મકકેકો આયે. જબ મદીને શરી-ફસે રવાના હુયે, વહાંસે એહરામે ઉમરા બાંધ લીયા. બાદ પહોંચને મકકે મોઅઝઝમાકે તવાફ કાઅબા, ઓર સઇ સફા મરવા કરકે એહરામ ખોલા, ચુકે રાસેતેમેં લુ ચલતી થી, ઓર તકાન બહોત હોગયા થા. ઇસવાસતે ૧૮, રોજ મકકેમેં કયામ રહા. તવાફ બયતુલ્લા કરકે બાદ દોપહેર દીનકે મકકેસે બઇરાદયે વાપસી રવાના હુયે. ઓર જીદહા પહોંચકર **ગંગાબરહામ,** નામી જહાજ તૈયાર થા, સોલા રૂપીયે ફી નફર છતરીકા કીરાયા, દેકર હમ સવાર હુયે. ઓર ફર્સ્ટ કલાસકે ૪૭, રૂપીયે ફી નફર કીરાયા થા, ચુંકે હુજજાજ રવાના હો ચુકેથે, ઓર થોડે બાકી રહેથે, ઇસવાસતે કીરાયા બહોત કમ લીયા ગયા. હમારા જહાજ બરાહે કરાંચી આયા ઇસવાસતે ૧૮–૧૯, રોજમેં બંબઇ આ પહોંચે. હકતઆલા સબકો હજ કરનેકી તવફીક અતા ફરમાવે આમીન.

બયાન હાલોતે બસરા.

હજકી સફરસે બંબઇ આયે, ઓર વાસતે જીયારતે હઝરત પીર દસ્તગીર સૈયદ **અબદુલ કાદીર જીલાની** કે બગદાદ શરીફ જાનેકા ઇરાદા કીયા, ઓર તા. ૧૦, રબીઉલ અવ્વલકો પયમાના, નામી આગબોટ મેં દીનકે એક બજે, મેં ઓર હાજી હાફેઝ અબદુલ્લા સવાર હુયે. બગદાદ શરીફ તક કીરાયા છતરીકા બીસ રૂપીએ એક ટીકીટકે દેને પડે. દુસરા જહાજ મુગલકા દેરસે જાનેવાલા થા, ઓર ઉસકા કીરાયા કમથા, હમારી આગબોટ

જલદી જાનેવાલી થી, ઇસલીયે જયાદા કીરાયા દેકર ઉસમેંહી સવાર હોકર રવાના હુયે. ચુંકે ઇસ જહાજમેં સરકારી ડાકથી, ઓર તીજારતી માલ ભી ભરા હુવા થા, ઇસવાસતે બંદર બંદર હોતા હુવા દેરમેં પહોંચા. બસરે તક ૧૭ દીનમેં ગયા. તા ૧૦ વીં કો વેરાવળ બંદર ઓર તા. ૧૨ વીંકો સાત બજે સુબોહકો બંદર માંડવી પહોંચા. રાસતેમેં રાતકે વક્ત બંદર દવારકા પર પહોંચા. વહાં થોડી દેર ઠેહરા. દવારકામેં હીંદુઓંકા ભારી તીરથ હે, ઓર સમંદરકે કિનારે એક મંદીર બના હુવા હે. ઉસી રોજ માંડવીસે જહાજ રવાના હુવા, ઓર તા. ૧૩ વીંકો દીનકે દસ બજે કરાંચી બંદર પહોંચા. વહાં માલ ઉતરા ઓર ચરહા, ઇસલીયે તા. ૧૫ વીં કો સુબોહકે આઠ બજે રવાના હુવા, ઓર તા. ૧૬ વીં કો બંદર ગોવાદર દીનકે ૪ બજે પહોંચા, ઓર ઉસી રોજ શબકો ૮ બજે રવાના હુવા. કરાંચી બંદર બડા શેહર હે, ઓર મશહુર હે, ઇસલીયે ઉસકા ઓર ચંદ બંદર ઇંગ્રેજી સલતનતકે રાસતેમેં મીલે ઉનકા જીકર નહીં કીયા ગયા. તા. ૧૭ વીં કો દીનકે સાત બજે આગબોટ મસકત બંદર પહોંચી, મસકત એક શેહર હે, જીસકી આબાદી દોતીન હજારકી હોગી. વહાંકા સુલતાન ખુદ મુખતાર હે, શેહર પહાડકી જડમેં આબાદ હે. દો કીલએ પહાડી પર હેં. એક જાનીબે શર્ક, ઓર દુસરા જાનીબે ગર્બ હે. બરલબે સમંદર યે શેહર વાકેઅ હે, યહાંકા હલવ, મશહુર હે, ઓર વોહ છે મહીને તક ખરાબ નહીં હોતા, યહાં જબાન અરબી ઓર ફારસીભી બોલતે હેં, ઓર એક કોનસલ હે. સફીરે ઇરાન ઓર સફીરે ઇંગરેજી વગેરા રેહતે હેં. પથ્થરોંકે મકાનાત દો મંજલા સે મંજલા બને હુયે હેં, તા. ૧૯ વીંકો

દીનકે તીન બજે યહાંસે લંગર જહાજકા ઉઠા, ઔર રવાના હુવા. તા. ૨૦ વીંકો સુબોહકે આઠ બજે આગબોટ બંદર જાસક પર પહોચી. યે બંદર ઇરાનકી અમલદારીમેં હે, લેકીન યહાંપર ડાકખાના ઇંગ્રેજી હે, ઓર તારભી સમંદરમેં હોતા હુવા યહાંતક પહોંચા હે, ઇંગ્રેજ તાજીરભી યહાં રેહતે હેં. કરીબ દોસો ઘરકી આબાદી હે. એક કીલઆભી હે, ઓર હાકીમભી રેહતા હે, જાસકસે ઉસી રોજ ચાર બજે દીનકે જહાજ રવાના હુવા. ઓર તા. ૨૧ વીં કો બંદર અબ્બાસમેં નવ બજે સુબોહકે પહોંચા. વોહ આબાદી લબે દરીયા પહાડકે કરીબ હે, જબ જહાજ ઠેહરા, તો બજરીયે કીશતીઓંકે તરકારી વ મુરગીયાં વ અંડે, ઓર તરબુજ બીસકીટ ઓર રોટીયાં લોગ ફરોખ્ત કરનેકો લેઆયે, બંદર અબ્બાસભી શાહે ઇરાનકા હે. હર દો જબાન યાને અરબી ઓર ફારસી બોલતે હેં. કરીબ ચાર હજાર ઘર હોંગે. એક કીલઆ ભી હે. મકાનાત બુલંદ ઓર પુખતા હેં, તા૦ ૨૨ વીંકો બંદર લીનકા પર જહાજ આઠ બજે સુબોહકે પહોંચા, યે શેહરભી બડા હે. કરીબ છે હજાર મકાન હેં. શેહરકે અંદર એક કીલઆ હે, હુકુમત ઇરાનકે શાહકી હે. યહાંકે સબ બાશીંદે શીઆ મજહબ હેં. જબાન ફારસી ઓર અરબી હે. યહાંસે આગબોટ દીનકે બારા બજે રવાના હુઇ, ઓર તા. ૨૪ વીંકો સુબોહકે સાત બજે બંદર અબુ–શેહરમેં પહોંચા, આબાદી લબે દરીઆ સાત હજાર ઘરકી હોગી. અમલદારી શાહે ઇરાનકી હે, ઓર જબાન અરબી ઓર ફારસીભી બોલતે હેં. યહાંસે જહાજ રવાના હોકર બંદર બહાવમેં પહોંચા. યહાં કરીબ પચાસ મકાન હેં ખજુરકે દરખ્ત કોસોંતક હેં, ઇસી જગા દજલા સમંદરમે

આકર મીલા હે. દજલાકા પાની મીઠા હે. યહાંસે જહાજ રવાના હોકર ઉસી રોજ બંદર મમરા પર પહોંચા. યે બંદરભી બહોત છોટા હે. અમલદારી ઇરાનકી હે. ઓર યહાંસે આગે સુલતાને રૂમકી અમલદારી હે, બંદર અબુશેહરસે ૧૨ દીનકા રાસતા ખુશકીકા શીરાજકા હે. જહાં કે શેખ સાઅદી રહ, થે. ઓર આઠ દીનકા રાસતા ખુશકીકા અબુશેહરસે શેહરે જામકા હે, જહાંકે મવલાના જામી રહ, થે.

તા. ૨૬ વીંકો જહાજ બસરા પહોંચા, ચુંકે વકત શામકા હોગયા થા, ઇસુ વાસતે મુસાફીર નહીં ઉતર સકે. તા. ૨૭ વીં કો સુબોહકે વક્ત જહાજસે ઉતરે. બસરા તક દજલાકે દોનોં કીનારોં પર, ઓર બસરાકે અંદર કસરતસે બાગાત ખજુર ઓર અનાર વગેરાકે હેં. શેહર અછછા હે, આબાદી લબે દરીયાકે જદીદ કેહલાતી હે, ઓર પુરાની આબાદી બસરેસે સાત કોસકે ફાસલે પરથી, વોહ વયરાન હોગઇ હે, કુછ આ-બાદી બાકી હે, વોહ શેહરે જુબેરકે નામસે મશહુર હે. મેં ઉ-સીરોજ જહાજસે ઉતર કર બસવારીયે હીમાર વાસ્તે જીયારતકે શેહરે જુબેર ગયા. રાહમેં અવ્વલ મસજીદે અલી આલી હે, જો કરીબ એક કોસકે ઉસ તરફ શેહરકે હે. મસજીદે કદીમકા સીર્ફ એક મીનારા કલાન બાકી હે. ઓર મસજીદે મહનદમાપર મસજીદે જદીદ છોટી બનાઇ ગઇ હે. વહાંપર નમાજ ઝોહરકી અદા કી, ઓર વહાંસે રવાના હોકર શેહયે જુબેરમેં દાખીલ હુ-વા. ઓર ઉસી રોજ શામકો બાદ અસરકે જીયારત હજરત જુબેર રદી, કી કી. આપકા મજાર શેહરકે અંદર હે, એક મસ-

જીહભી ઉસકે ગોશેમેં વોહ મજાર વાકેઅ હે. ઓર ઉસી અહાતેમેં કબર હઝરત **અતબીયાકી** હે, જો કાતીબ હઝરત **ઉમર** રદી, કે થે. ઉસપર છોટા કુબ્બા હે, ઓર કુબ્બચે હઝરત **જુબેર** બડા હે, હઝરત **જુબેર** રદી, હઝરત સલ, કે ફુપીજાદ ભાઇ યાને હઝરત **સફીયા** રદી, કે બેટે થે, હઝરત **ખાજા હસન બસરી** રહ, કી દરગાહે શરીફકે કુંજી બરદારકી જબાની યે હદીસ સુની, કે હઝરત સલ,ને ફરમાયા, કે **લે કુલ્લે નબીઇન હવારીયુના વજ જુબયરો હવારી અના.** યાને હર નબીકે હવારી હુયે હેં, ઓર મેરા હવારી જુબેર હે. રાતકો મેં શેહરે જુબેરમે રહા. તા. ૨૮ વીંકો સુબોહકી નમાજકે બાદ જીયારત હઝરત **ખાજા હસન બસરી** રહ, કી કી, ઓર ફાતેહા પરહા. આપકા રૌઝા શેહરકે બાહેર હે. ઓર બતોર મીનારેકે બુલંદ હુવા હે. ઉપરસે ઓર અંદરસે કુશાદા હે. વહાં દેરતક મુરાકીબેમેં રહા. ઉનકી પાંયતી ઉસી કુબ્બેમેં કબર હઝરત **મોહંમદ** બીન સેરીન રહ, કી હે, યે ફને તાબીરમેં લાસાની થે. એક કિતાબ ફને તાબીરકી જબાને અરબીમેં ઉનકી તસનીફકી મશહુર હે. યે મુરીદ ઓર ભાનજે હઝરત ખાજા હસન બસરી રહ, કે હેં. હઝરત ખાજા હસન બસરી રહ, તાબઇ હેં, ઓર હઝરત **અલી મુરતઝા** રદી. સે ફયુઝે બાતીની હાસીલ કીયા. ઉસ મજારકે પાસ એક ઓર કુબ્બા હે, જીસમેં કબર અબદુર રહમાન નકીબે બસરાકી હે. વહાંભી ફાતેહા પરહા. વોહ હઝરત ખાજા હસન બસરી રહ, સે પેહલે ગુજરે હેં. વહાંસે વાપીસ હોકર જબ બસરેકો આયે, તો રાસતેમેં કરીબ એક કોસકે કુબ્બા હઝરત **તલહા** રદી, કા હે. વોહભી એક મસજીદકે ગોશેમેં હે

એક જીયારત હઝરત ઇન્સ રદી, કી હે. વોહ શેહરે જુબેરસે તીન કોસકે ફાસલે પર જાનીબે શીમાલકે હે, તા. ૨૮ વીં કો બસરે વાપીસ આયા. ઓર તા. ૨૯ વીં કો જહાજ પર સવાર હુવા, જહાજ એક રોજ ખડા રહા.

બયાન હાલાતે બગદાદ શરીફ.

તા. ૩૦ વીં રબીઉલ અવ્વલકો જહાજ રવાના હુવા, જદીદ બસરેમેં એક ઓર જીયારત કી, જો મુકામે અલીકે નામ સે મશહુર હે. વહાં એક બડા મીનારા હે, ઓર મસજીદભી હે. ઉસ મસજીદમેં બ તરીકે શીઆ હઝરત **અલી** રદી, ને ૪૧, રોજ વહાં કયામ ફરમાયા થા, ઇસલીયે ઉસકો મુકામે અલી કેહતે હેં. બસરેમેં શીઆ ઓર સુન્ની દોનોં મજહબ વાલે રેહતે હેં. ઓર મકાનાત ઉમદા બુલંદ બને હુયે હેં, ઓર આબાદી જદીદ બસરેકી કરીબ પચીસ હજાર ઘરકી હોગી, તા. ૩૦ વીં કો માહે રબીઉસ્સાનીકા ચાંદ હુવા, ઓર તા. ૨, રીકો દીનકે બારા બજે જહાજ શેહરે અંબારા પર પહોંચા. બસરેસે બગ દાદ તક દરીયાયે દજલામેં જહાજ ગયા.

અંબારા દજલાકે કિનારેપર બતોર કસબેકે હે. આબાદી તીન હજાર ઘરકી હોગી. યહાંપર તુરક ઓર યહુદી રેહતે હેં. યહાંસે જહાજ રવાના હોકર, ચોથી તારીખકો જહાજ સુબોહ મેં બગદાદ શરીફ પહોંચા. ઓર વહાં લંગર કીયા, મુસાફીર

ઉતરે, મેં અપને રફીક ઓર ચંદ મેમનોંકે સાથ. કે જો બંબઇસે આયેથે, વાસ્તે જીયારતે હઝરત ગૌસુસ સકલેનકે દરબારે આલીમેં પહોંચે. ઓર બાદ વુઝુકે હઝરત મહબુબે સુબહાની સૈયદ **અબ્દુલ કાદીર જીલાની** રહ, કી જીયારતસે શરફ હાસીલ કીયા. અગરચે વોહ વક્ત રૌઝેકે ખુલનેકા નથા, લેકીન મેંને કુંજી-બરદારોંસે ખુશામદ ઓર નઝર કરકે ખુલવાયા. ઓર અંદર જાકર જીયારત કી. ઓર ફાતેહા પરહા. મઝારે શરીફ મસજીદકે એક ગોશેમેં હે, ઓર ઉસપર કુબ્બા ચીની કામકા સબ્ઝ રંગકા હે. કુબ્બેકી અંદર જાલી હે. ઓર જાલીકે અંદર મઝારે શરીફ હે. મસજીદસે બાહેર એક બડા મીનારા સામને હે. મસજીદ બહોત બડી હે. ઇશાકી નમાજકે બાદ, ઓર અસરકી નમાજકે બાદ, જીક્ર કલમયે તૈયબ **લા ઇલાહા ઇલ લલાહ**કા હોતા હે. શેખુલ હલકા એક શખ્સ હે, વોહ હલકા કરવાતે હેં. ખાનકાહ ઓર મસજીદ એક બડે અહાતેકે અંદર હે. અહાતેકે અંદર મકાનાત ઓર કોઠડીયાં બની હુઇ હેં. દુરવેશ ઓર મુસાફીર વહાં ઠેહરતે હેં. રોજાના લંગર તકસીમ હોતા હે, રોટી ઓર શોરબા ફકીરોંકા તકસીમ હોતા હે. ઉસી અહાતેમેં હઝરત **અબ્દુલ જબ્બાર** રહ, જો હઝરત ગૌસે પાકકે ફરઝંદ થે, ઉનકા મઝાર હે. યે સાહેબ બડે જલાલકે હુયે હેં, હઝરત મહબુબે સુબહાનીકે મઝાર પર અજબ જલવા હે, સુબેહકો રોજાના દરવાજા ખુલતા હે, બાદ નમાઝે સુબેહકે જીયારત કરતે હેં, ઓર દુઆએં ઓર સુરતેં કુરઆને શરીફકી પરહતે હેં, કુરઆને શરીફ મસજીદમેં પરહા જાતા હે.

રોજાના ખતમ હોતાહે. જાલીયોંકે અંદર સીરહાને કબર શરીફકે આપકી દસતાર શરીફભી એક સુતુન પર રખ્ખી હુઇ હે. ઓર મઝારસે બાહેર જાનીબે દખ્ખન એક કુરઆને શરીફ બડા રખ્ખા હુવા હે. ઉસકીભી ઝીયારત હોતી હે. પહેર દીન ચહરે તક યેહી કેફીયત રેહતી હે. ફીર દરવાજા બંધ હોજાતા હે. અંદર મઝારકે શીશયે આલાત હેં, ઓર ઉપર મઝાર શરીફકે શામીયાના અતલસકા સબ્જ રંગકા ઝાલરદાર હે. જબ દરવાજા બંધ હો જાતા હે, ફીર નહીં ખુલતા. અગર ખાસ આદમી કોઇ દરખાસ્ત કરે, તો કુંજી બરદાર ગેર વકતભી દરવાજા ખોલ દેતે હેં. વર ન અપને વક્ત પર ખુલતા હે. ઇસ મઝાર શરીફકે જો મુજાવીર ઓર ખુદ્દામ ઓર નાએબેન બરદાર હેં. વોહ ઝાયેરીનસે સખતીસે તલબ નહીં કરતે. જીસને જો કુછ દીયા લે લીયા. બખીલાફ દીગર ઝીયારાતકે. તા૦ ૧૦ વીં રબીઉસ્સાની કો, કે જો શબ ગ્યારહવીંથી, મસજીદકે અંદર મૌલુદ શરીફ પરહી ગઇ. ઓર ગ્યારહવીંકી ફાતેહા હુઇ. પેહલે દસવીંકી સુબોહકો તમામ મુસાફીરીન ઓર દુરવેશોં ઓર બાઝ અહલે શેહરકો ખાના ખીલાયા ગયા. યેહી તરીકા વહાં ગ્યારહવીંકા હે. ઓર યે ગ્યારહવીં સાલાનાકી થી, અલ હમદો લીલ્લાહ, કે મુજકો નસીબ હુઇ. ઓર સૈયદ ઇબ્રાહીમ ખલફે સૈયદ મુસતફા. કે જો નબીરા હઝરત સૈયદ સુલેમાન મસનદ નશીનકે હેં, ઉન્હોંને ઓર ઉનકે ખલીફાને મુજકો એક મકાન, અપને મકાનાતસે રેહનેકે વાસતે દીયા, ઓર બહોત ખાતીર કી. ઓર સૈયદ અબદુર રહમાન સાહેબ, જો ભાઇ સૈયદ સુલેમાન સાહેબકે હેં, ઉનસેભી મેરી મુલાકાત હુઇ.

બગદાદ દો હેં. એક પુરાના ઓર એક નયા, દોનોં લબે દરીયાયે દજલાકે વાકેઅ હેં. એક ઇસ કિનારે. દુસરા ઉસ કિનારે, ઓર આમદો રફ્તકે વાસતે દરમ્યાનમેં કીશતીયોંકા પુલ રેહતા હે. હર દો જગા આબાદી કસીર હે, મકાનાત બુલંદ ઓર મસજીદેં મઝબુત બની હુઇ હેં. હઝરત ગૌસુસ સકલેનકી ખાનકાહભી બગદાદે જદીદમેં હે. ઓર ઉસી આબાદીમે ફોજે સુલતાની રેહતી હેં, ઓર દારૂલ હુકુમત હે. ઓર મજ લીસ ઓર ખજાના ઓર હર સેગેકી કચેરી અલાહેદા અલાહેદા હેં. ઓર તુર્ક લોગ કસરતસે મુલાઝીમ હેં, મેજ કુરસી લગાકર દફતરોંમેં બેઠતે હેં. પાશાકા મહકમા અલાહેદા હે, ઓર ફોજે કસીર સુલતાનીકી છાવની હે, જહાં ઝુરૂરત હોતી હે, યહાંસે ભેજી જાતી હે, ફોજકી વરદી ઓર હતીયાર ઓર સાજ ઓર સામાને જંગ બહોત સાફ હે. ઓર બાજે બજતે હેં- કવાયેદ હોતી હે. મગર અદાલતોંમેં બમુજીબે શરેઅ શરીફ ઓર નીજ કવાનીને સુલતાનીકે દાદરસી હોતીહે. ઓર શેહરકે દરવાજે પર ચુનગીખાના હે, વહાંપર મેહસુલ લીયા જાતાહે, ઓર બાદ મેહસુલ દેકર દોનોં શેહરમેં અસબાબ લેજાતે હેં. જદીદ બગદા-દમેં સુન્નત જમાઅતકે લોક જ્યાદા હેં, ઓર કદીમ બગદાદમે શીઆ લોગ કસરતસે હેં. યહુદીભી બહોત રેહતે હેં. જયસે યહાં બનીયે દુકાનદાર હેં, વહાં યહુદી કસરતસે દુકાનદારી કરતે હેં, મુસલમાનભી દુકાનદાર હેં. યહુદી ૨૫ હજાર આબાદ હોંગે. યહુદને નીહાયત હસીન હોતી હેં. ઓર બાજારમેં ફીરતી હેં, ઓર અરબકી ઔરતેં જો બાહેર નીકલતી હેં, વોહ બુરકા

ઓડકર નીકલતી હે. બગદાદમેં થોડે નસારા રેહતે હેં, ઓર વોહ તીજારત વગેરાકા કામ કરતે હેં. એક મકાન બાલુસકે નામસે મશહુર હે, ઉસમેં સરકાર ઇંગરેજીકા વકીલ રેહતા હે, વોહ હીંદુસ્તાન વગેરાકે લોગ, જો ઇંગરજકે તાબેકે આતેહેં, ઉનકી કાર રવાઇમેં વોહ મદદ કરતાહે. અહલે ઇસલામ બગ દાદ શરીફમેં ખાહ શીઆ હોં, ખાહ સુન્ની, અકસરકી દાર-હીયાં ખશખસી હોતી હેં. લીબાસ શરઇ પેહનને હેં, સાદા-તકે અમામે અકસર અબ્જ હોતેહેં.

જદીદ બગદાદમેં હઝરત મહબુબે સુબહાની રહ.કી જીયા રતકે સીવાયે એક ખાનકાહ શેખ મોહંમદ રઝી સાહેબકી હે, વોહ બડે અવલીયાયેં કીરામસે હેં, ઓર વોહ હઝરત ગૌસુસ સકલેનકે મુરીદ થે, દુસરી જીયારત હઝરત શેખ મોહંમદ અલ બકરી રહ,કી હે, ઓર વોહ હઝરત પીરકે મોઆસ્લીમ થે. ઓર હઝરત શેખઉલ બકીકી દરગાહ, હઝરત પીરકી ખાનકાહકે પીછે પચાસ કદમકે ફાસીલે પર હે. યે વોહ શેખ હેં, કે જો હજાર ચોરોંકે સરદાર થે, ઓર હઝરત મહબુબે સુબહાનીકી દુ-આસે સબ અવલીયા હુયે. એક જીયારત દરીયાયે દજલાકે કિ-નારે પર **સૈયદ સુલતાન અબુ રીફાઇ** રહ,કી હે. ઓર હઝ-રત પીરકી દરગાહસે આધા માઇલકે ફાસીલે પર, કબર મવલાયે અલીકી હે. એક મસજીદ ઓર ઉસકે મુત્તતસીલ એક કુબ્બા મજારકા બના હુવા હે. ઓર હઝરત ગૌસે પાકકે મજારસે આ ધા માઇલકે ફાસીલે પર કબ્રસ્તાનકે અંદર, કબર મોહંમદ બી ન અહમદ ઇમામ ગીજાલી રહ,કી હે. જો કિતાબ કીમયાયે

સઆદત, ઓર અહયાઉલ ઉલુમ વગેરા કે હેં. ઓર આબાદીસે જાનીએ ભરઓ શીમાલ, દેરહ કોસકે ફાસીલે પર જીયારત હઝરત શેખ શહાબુદ્દીન ઉમર સોહરવરદી રહ, કી હે. યે હઝરત. સોહરવરદીયા તરીકકે મુક્તદા, ઓર શેખ સાઅદી રહ, કે પીર હેં. એક ઉમદા મકાન બનાહુવા હે, ઉસકે અંદર જાલીયાં, ઓર જાલીયોંકે અંદર કબર શરીફ હે. ઓર બાહેર અહાલેકે અંદર મોહાફીઝ ઓર મુજાવીર રેહતે હેં. ઇન જીયારતોં કે બાદ હમ ફીર શેહરમેં વાપીસ આયે. બાજારકે અંદર એક જાનીબકા દરવાજા હે, ઉસકે અંદર બડી મસજીદ હે, ઉસકે સામને બાજારકી દીવારકે મુત્તતસીલ, શેખ સીરાજુદ્દીન રહ,કા મજારહે. જો ઉસતાદ હઝરત ગૌસે પાકકે હેં. યેહભી અવલીયા યે કીરામસે હેં, યે તમામ જીયારત જદીદ બગદાદકી એક રોજ મેં તમામ કીં. દુસરે રોજ કદીમ બગદાદમેં પહોંચે, ઓર જીસ કદર શેહરમેં ઓર શેહરકે બાહીર જીયારતેં હેં, ઉનકી જીયારતેં કીં. ચુનાંચે ઉનકા જીક્ર જૈલમેં કીયા જાતાહે.

કદીમ બગદાદકે અંદર હઝરત શેખ હબીબ અજમી રહ,કા મજાર હે. ઉસકે મુ-તતસીલ મસજીદ હે, ઓર કુછ દરખ્ત ખજુરકે મસજીદકે સહનમેં હેં. દુસરી જાનીબ શેહરકે એક મકાનકે અંદર કબર હઝરત શેખ અબદુસ્સાલેહ ઇબને હઝરત શેખ અબદુલ કાદીર જીલાની રહ,કી હે. શેહરસે બાહેર આધા માઇલકે ફાસીલેપર મજાર હઝરત હુસેન ઇબને મનસુર હલ્લાજ રહ, કા હે. જીન્હોંને અનલ હક કહા થા, ઇસલીયે સુલી દીયે ગયે. ઉનકી મજારકી છત નહીં હે, પર ચાર દીવારી પુખતા હે. એક જાનીબકા દરવાજા હે, એક છોટા

કોઠા હે, બાહેર ઉસસે એક જાનીબકો દો તીન દરખ્ત ખજુર કે હેં. વહાંસે સો કદમકે ફાસીલેપર જીયારત હઝરત માઅરૂફે કરખી રહ,કી હેં. મસજીદકે પેહલુમેં મઝાર હે, ઓર મઝાર પર એક બડા બુર્જ હે, અંદર જાલીયાં હેં, ઉનકે અંદર કબર હે. ઇસ મઝારકા પુસ્તકી જાનીબ પચાસ કદમકે ફાસીલે પર ખાતુને જુબેદાકા બડા મકબરા હે, કે જો બીબી હારૂન રશીદ બાદશાહે અબ્બાસીકી થી, ઓર કુબ્બા ઉસકા બુલંદ હે, બતોર મીનારે કે બના હુવા હે, પુરાના ઓર ખસ્તા માઅલુમ હોતા હે. ઓર કબરભી ખસ્તા હે. ચુંકે શીઆ લોગ વહાં કસરતસે હેં. ઓર અબ્બાસીયોંસે ઉનકો બહોત ઇનાદ હે, ઇસવાસતે યે હાલત હે, વર ન વોહ ખાતુન બહોત નેક બખ્ત થી. ઓર જરે ખતીર ખર્ચ કરકે, મકકા મોઅઝમમામેં નેહર લાઈ, ખુદ પારસા ઓર મોહીબ્બે અહલે બેત થી, અગરચે ખાવીંદ ઉસ કા કયસાહી થા. ઓર કબરે જુબેદાસે પાવ માઇલકે ફાસીલે પર હઝરત જીનનુન મીસરીકા હે. એક કુબ્બા બના હુવા હે. ઉસકે અંદર કબર હે. યે બડે અવલીયાયે કીરામસે હુયે હેં. ઉસ કુબ્બેકે નજદીક એક કુબ્બેમેં કબર હઝરત શેખ સીરરી સકતી, ઓર શેખ મોહંમદ અબુલ કાસીમ જુન્નેદ બગદાદી રહ, કી હે. એક અહાતેમેં મઝાર ઓર એક મસજીદ હે, ઉસીકે કરીબમેં હઝરત યુશેઅ બીન નુન અલે. કી જીયારત હે. એક અહાતા હે, ઉસકે અંદર મકાનાત બને હુયે હેં. ઓર એક બડે મકાનકે અંદર યે જીયારત હે. કટેરા લકડેકા બના હુવા હે. ઓર ઉસમેં આઇનાબંદી હોરહી હે. ઓર સહ નમેં ખજુરકે દરખ્ત હેં. ઓર દરવાજેકે ઉપર મકાન બના

હુવા હે. વહાંપર હફતેકે રોજ યહુદી લોગ જમા હોતે હેં. ઉસ જીયારતકી પુસ્ત પર હઝરત **બેહલોલ દાના**કા મજાર હે. એક કોઠેકે અંદર કબર હે, યે હારૂન રસીદ બાદશાહકે ભાઇ મશહુર થે, તરકે દુનીયા કરકે અવલીયાયે કીરામ હુયે. ઉનકે મજારસે બાહેર હઝરત ઇબ્રાહીમ ખવ્વાસકી કબર હે. ઉસકે ઉપર કોઇ કુબ્બા નહીં હે. યેહભી અકાબીરે અવલીયાસે હેં. ઇન સબ જીયારતોંસે મુશર્રફ હોકર હમ ટ્રામવેમેં સવાર હોકર કાઝેમીનકો ગયે.

કદીમ બગદાદસે **કાઝેમીન** તીન કોસકે ફાસીલે પર હે, ઓર વહાં તક ટ્રામવે જારી હે. એક આદમીકે દો આને કીરાયા હે. કાઝેમીનમેં જીયારત હઝરત ઇમામ **મુસા કાઝીમ** ઓર હઝરત ઇમામ **તકી** અલે, કી કી. ઓર દુઆયે જીયારત પરહી. ઓર મજાર શરીફકે મુત્તસીલ જો મસજીદ હે, ઉસમેં નવા ફીલ પરહે. ઓર બહોત રક્ત તારી હુઇ, દોનોં કબરેં એક જાલીકે અંદર હેં. ઓર જાલીયાં દોહરી યાને બાહેર ચાંદીકી ઓર અંદર પીતલકી હેં. એક બડા વસી મજાર હે, અંદર શીશાયે આલાત ઓર ફર્શ કાલીનકા હો રહા હે. ઝરીહ પર શામીયાના શબ્જ રેશમી હે, ઓર ઉપર મન્તરકે દો બુર્જ સુનેરી કામકે હેં, ચાર મીનારે મજાર શરીફકે હેં, ગરદનસે ઉપર મુતીલ્લા ઓર નીચે ચીનીકા કામ હો રહા હે, બાહેર સીડીકે નાઅલેન બરદાર બેઠે હેં. મુજાવીર વહાંકે અગરચે મજહબે શીઆ રખતે હેં, લેકીન અહલે સુન્નતકો બતરીકે અહલે સુન્નત જમાઅત જીયારત કરવાતે હેં, ઓર દુઆયેં પરહવાતે હેં, ઓર જો સાહેબે ઇલ્મ હેં, વોહ ખુદ પરહતે હેં, અહલે સુન્નત જમા_

અતકા એતેકાદ હે, કે જીયારતે કબરે હઝરત **મુસા કાઝીમ** **તીરયાકુન મુજર રબુન લે ઇજાબતીદ દુઆ હે.** જયસા કે શેખ **અબદુલ હક** મોહદદેસ દેહલવીને હઝરત **ઇમામ શાફઇ** રહ, સે નકલ કીયા હે. ઝરીહે પાકસે ખુબ સીનેકો મલા. ઓર ઇસ્તેઆનત દુઆમેં કરતે જનાબે બારે તઆલેસે દુઆયેં માંગી, ઓર હરએ તવફ્ફીક મુજાવીરોંકો દીયા. ચહાર દીવારી કલાન ઓર પુખતા હે, ઓર ઉસકે વસ્તમેં યે મજાર શરીફ હે, ઓર દરવાજા કલાન હે, ઉસપર એક મીનારા બુલંદ હે. જીસપર ઘંટા લગા હુવા હે, ઓર મુત્તસીલ મજાર શરીફકે એક મજારે છોટા હે, ઉસકે અંદર હઝરત **ઇબ્રાહીમ** ઓ' **ઇસમાઇલ**, કે જો ફરજંદે હઝરત **મુસા કાઝીમ** અલે, કે હેં; ઉનકી કબરેં હેં, કુંજી બરદાર ઇન મજારોંકી એક ઔરત સુન્ની મજહબ થી, ઉસને કુફલ ખોલા, હમને કબરોંકી જીયારત કી, લેકીન અંદર કુછ સફાઇ નહીં હે. ચુંકે ઇન હરદો સાહેબજાદોંને હઝરત ઇમામ **આઝમ** રહ, સે ઇલ્મ પરહા થા, ઇસ વાસતે શીઆ લોગ કેહતે હેં, કે વોહ સુન્ની હોગયે થે, ઇસલીયે ઉનકી કદર નહીં કરતે. હાલાંકે ઇમામ આઝમને ઇમામ **જાફરે સાદીક** અલે,સે ઇલ્મ પરહા થા. ચાર દીવારીકે અંદર મસજીદ હે, ઓર મસજીદકે ગોશેમેં હઝરત ઇમામ અબુ યુસુફ, કે જો શાગીર્દે ઇમામ આઝમ સાહેબ રહ,કે હેં, ઉનકી મજાર હે. ઉસ મસજીદ મેં હમને નમાજ ઝોહરકી પરહી. ઓર ફાતેહા પરહા, ઇસ મજારકી કુંજી બરદારભી વોહી ઔરત હે. કાઝેમીનકી આબાદી બતોર છોટે કસબેકે હે, તખમીનન દો હજાર ઘર હોંગે. બાજારભી હે. બાશીંદે વહાંકે શીઆ મજહબ હેં, ઓર જો શીઆ લોગ

કરબલા જાતેહેં, વોહભી કાઝેમીનમેં ઠેહરતે હેં, બગદાદમેં નહીં ઠેહરતે. ફીર વહાંસે હમને દુસરી રાહ બગદાદે જદીદકો આતે હુયે કીશતીયોંકે પુલસે ઉબુર કીયા, કે જો કાઝેમીનસે આતે હુયે એક માઇલકે ફાસીલે પર દરીયાયે દજલા વાકેઅ હે, દરીયા ઉતરકર કીનારેપર ઇસ તરફ આબાદી હે, ઓર ઇમામ આઝમકે નામસે મશહુર હે. વહાં આબાદી પાનસો ઘરકી હોગી. શેહરકે અંદર એક જાનીબકો બડા અહાતા હે, ઉસકે તીનોં જાનીબ બડે દરવાજે હેં. ઓર દરમ્યાનમેં એક બડી મસજીદ હે, ઉસકે ગોશેમેં હઝરત ઇમામ **આઝમ** રહ,કા મજાર હે. વહાં જીયારત કી, ઓર નમાજભી મસજીદમેં પરહી. મસજીદમેં ફર્શ કાલીનકા હે, ઓર શીશયે આલાત નીહાયત રોનક ઓર સફાઇકે સાથ લટકતે હેં, અંદર જાલીયાં હેં, ઓર જાલીયોંકે અંદર આપકા મજાર હે. ઉસકે ઉપર શામીયાના હે, બાહેરકી જાલી ચાંદીકી ઓર અંદર પીતલકી હે. એક મદેસાભી ઇમામ આઝમ રહ,કે નામસે જારી હે, વહાં તીન મુદર્રીસ આલીમ ઓર તુલબા રેહતે હેં, ઉનકી તનખાહ ઓર વઝીફા સુલતાનકી જાનીબસે મુકર્રર હે. ઇસ આબાદીમેં તમામ લોગ સુન્નત જમાઅત હેં. શીઆ કોઇ નહીં હે. આપકા કુબ્બા નીલગું ચીની કામકા બના હુવા હે. જયસા કુબ્બા કે હઝરત ગૌસુસ સકેલન સૈયદ **અબદુલ કાદીર** જીલાની રહ,કા હે. ઓર એક મીનારાભી બુલંદ હે, ઉસકે નજદીક પચાસ કદમકે ફાસીલેપર, જીયારત **હઝરત શેખ શીબલી** રહ,કી હે. ઉસપર એક કુબ્બા બના હુવા હે. ઓર મુત્તસીલ ઉસકે એક મસજીદ હે, ઓર વહાંસે પચાસ કદમકે ફાસીલેપર જીયારત હઝરત **બીશર હાફી** રહ,

કી હે, કે જો અવલીયાયે કીરામસે હુવે હેં. ગરઝકે બગદાદ મજમા હે. અવલીયાયે કીરામ રહમતુલ્લા અલયહીમ અજ મદા-નકા. ઓર બગદાદ શરીફસે દો પહેર રાહકે ફાસીલેપર, જીયારત હઝરત **સુલેમાન ફારસી** રદી,કી હે. કે જો સહાબી હઝરત રસુલે મકબુલ સલ,કે થે. ઓર વહીંપર તાકે કીસરા યાને મેહલ **નોશીરવાં**કા થા. વોહ મેહલ બિલકુલ નેસ્ત ઓર નાબુદ હો ગયા હે, સીર્ફ એક દરવાજા રહાથા, વોહભી ગીર ચુકા હે.

બગદાદકી જીયારતોંસે ઓર કાઝેમીનકી તમામ જીયારતોંસે મુશરરફ હોકર, જીસ રાહસે વહાં ગયે થે, ઉસી રાહસે હમ કરાંચી વાપીસ આયે, ઓર વહાંસે રેલગાડીમેં સવાર હોકર બખયરો આફીયત વતનમેં પહોંચે. ખુદાવંદ કરીમ અપને હબીબકે તુફેલસે તમામ દીનદાર ભાઇઓંકો જીયારતોંસે મુશરરફ હોના નસીબ કરે. આમીન સુમ્મા આમીન.

કસીદા.

વોહ આશીક હું કે જબ મુજકો મદીના યાદ આતા હે,
યે દિલ મજનું સીફત હો ખાક સહરાકી ઉડાતા હે.
ખ્યાલે ઝુલ્ફે અહમદકા યે દીલ બીમાર હે હરદમ,
ઇલાજે હઝરતે લુકમાંસે સેહહત કુછ ન પાતાહે.
મેરી ઇસ બેકસીપર રહમ તુઝકોભી નહીં આતા,
ભલા કીસ વાસ્તે ચરખે કોહન હરદમ સતાતા હે.
શહે જનનો બશરકી દીદકા તીશના હું મેં હરદમ,
કોઇ જામે અતા લાકર નહીં મુજકો પીલાતા હે.

બહારે ગુલશને તીબાકા જબ કુછ યાદ આતા હે,
મીશાલે બુલબુલે નાલાંકે યે દીલ તલમલાતા હે.
કોઇ ઝાયેર મદીનેસે જો વાપસ લોટ આતા હે.
રૂખે જેબાકો ઉસકે દેખ દીલ તસકીન પાતા હે,
સબા બહરે ખુદા ઇતની ખબર તુ શાહે દીંકો દે,
દીલે પજમુરદા હીંદુસ્તાનમેં રોરો સુનાતા હે.
મુઝે ઇશ્કે નબી કહેતા હે ઉડકે પહોંચજા જલદી,
ઇરાદા યે મુકદદર આકે પીછેકો હટાતા હે,
દરે અકદસપે બુલવાલો તુમ્હારે યા મોહંમદ અબ.
યે અહમદ દીલ તપીદા ઠોકરેં દરદરકી ખાતા હે.

ગઝલ.

અબતો જાઉંગી મદીનેકો મેં જોગનર બનકર,
ઇશ્કે અહમદમેં ફીરૂંગી મેં બીરોગન બનકર.
ખાક હો સરપે મલી બાલ હો સરકે બીખરે,
હાર હો આંસુઓંકા હાથમેં સુમરન બનકર.
જો મુયે કાઅબા ગયે ઓર ન મદીને પહોંચે,
આગયે હીંદમેં કમબખ્ત વોહ પાપન બનકર.
અય સબા ગીર્દ મદીનેકી. ઉડાકર લાદે,
મેરી ઇન આખોંમેં પડ જાયે વોહ અંજન બનકર.
મુજકો જાનેદે મદીનેમેં જો નીકલે અરમાન,
મોત કયું પીછે પડી હે મેરી બેરન બનકર.

મરને હમ કામ ન આયા મેરે મેરા ખાવીંદ,
હાયે કુછભી નહીંયા મેંને સુહાગન બનકર.
હોકે સોબાર તસદદુક તેરે રોઝેપે નબી,
હાર ફુલોંકે ચડાઉંગી મેં માલન બનકર,
મોંહકો આંચલસે ઢકે રોતીહું ગમમેં તેરે,
તેરી રહમત મેરા મોંહ પુંછદે દામન બનકર.
નકશ અહમદકા લીખું ખુને જીગરસે દીલપર,
કલ કયામત કો યે કામ આયેગા જોશન બનકર.

કસીદા.

હાજીયો આઓ મેરે શાહકા રોઝા દેખો,
અપને મહબુબકે મહબુબકા રોઝા દેખો,
ચલકે અય આશીકો અબ શેહરે મદીના દેખો,
ખુબ અલ્લાહકે મહબુબકા રોઝા દેખો,
નુર હે મસજીદે વાલાકા તજલ્લા દેખો.
આંખમેં રખદો જો વોહ ગુંબદે ખીઝરા દેખો,
દશ્તીયાકે શહે વાલામેં બહોતસા રોયે,
અબ ચલો તાલીબો મતલુબકા જલવા દેખો.
ઉમ્રભર કરતેથે જીસ જાગેપર આનેકી દુઆ,
આજ ઉસ જાગેપર અલ્લાહને લાયા દેખો.
કરતીહે સોના મીસે કલ્બકો વોહ ખાકે તીબા,
આગમેં ડાલો જો અકસીરકા નુસખા દેખો,

હીંદમેં રેહકર અબસ કરતે હો ફરીયાદોં કુગાં,
દોસ્તો ચલકે જરા યસરબો બતહા દેખો.
દસ્તગીર અહમદે વાલાકી લીએ કયું કર નાઅત,
આફતાબે દોજહાં દેખો યે જરરા દેખો.

ગઝલ.

મદીનેકી હવસ યા રબ મેરે દીલમેં સમાઇ હે,
મદીનેમેં બુલાલો યા નબી મુજકો દુહાઇ હે.
મુઝે હીંદુસ્તાનસે જલ્દ પહોંચાદે મદીનેમેં
દીલે બેતાબને એક ધુમ સીનેમેં મચાઇ હે.
નીહાયત ખોફ હે મહશરકા મુજકો યા રસુલુલ્લાહ.
બડી મુશકીલમેં હું મેં અબ હમે મુશકીલ કુશાઇ હે.
અદાયેં આપકી કયા કયા મેરે દીલકો લુભાતી હેં,
ખુદા ખુદ તુઝપે શયદા હે વોહ તઝેં રીલરૂબાઇ હે.
મોહંમદ આપહી બરલાઓગે મકસદ મેરે દીલકા,
બુલા લીજે મદીનેમેં કે લબપર જાન આઇ હે.
તમન્ના હે મુઝે દીદારે બયતુલ્લાહકી યા રબ,
મદીનેકી જીયારત હો યેહી દીલમેં સમાઇ હે,
ઉતારૂદ ખાદીમા હે આપકી યા સરવરે આલમ.
મદીનેકી જીયારતકે લીયે હોહક મચાઇ હે.

કસીદા.

જલવયે પાક દીખાદો અય મોહંમદ પ્યારે,
અપના શયદાઈ બનાદો અય મોહંમદ પ્યારે.
તીશનગી આપકી ફુરકતમેં બહોત હે મુજકો,
શરબતે દીદ પીલાદો અય મોહંમદ પ્યારે.
હે તમન્ના કે મદીનેમેં ગુજર હો મેરા,
બખ્તે ખુફ્તાકો જગાદો અય મોહંમદ પ્યારે.
મરઝે હીજ્રસે જીનેકી નહીં હે ઉમ્મીદ,
જલ્દ સેહહત હો દવા દો અય મોહંમદ પ્યારે.
આરઝુ હે મદીનેમેં બુલાકર અબતો,
હસરતેં દીલકી મીટાદો અય મોહંમદ પ્યારે,
હાં ઉલટ દીજીયે અબ રૂખસે નીકાબે અનવર,
ચાંદસા મુખડા દીખાદો અય મોહંમદ પ્યારે.
જોડકર હાથ કહુંગા મેં બરોજે મહશર,
નારે દોજખસે બચાદો અય મોહંમદ પ્યારે.
બહરે ઇસીયાંકે તલા તુમમેં ફંસા હું કબસે,
પાર બેડેકો લગાદો અય મોહંમદ પ્યારે.
નુરે ઇમાંસે મુનવ્વર કરો દીલકો મેરે,
ઝંગ ઇસીયાંકા મીટાદો અય મોહંમદ પ્યારે.
અર્ઝ કરતા હે **હબીબ** દીલે ખસ્તા હરદમ,
રોઝયે પાક દીખાદો અય મોહંમદ પ્યારે.

અલહમ્દો લિલ્લાહ, કે યે રીસાલા "તોહફતુલ ખુરકાંત. શી સદ્રૂલ હજ્જે વજીયારાત," પુરા હુવા, ખુદાવંદે કરીમ કુબુલ કરે, મકબુલે રસુલ કરે, જો કોઇ ઇસકો પરહે, આજીઝકે હકમે દુઆએ ખેર કરે. યા રબ બતુફેલે અપને હબીબ મોહંમદ સલ, કે તમામ મુસલમાન ભાઇઓંકો નેક તવફીક અતાકર, આમીન, સુમ્મા આમીન.

તમામ શુદ.

M. S. ALI, KADERI.

મુસલમાન ભાઇઓને ખુશ ખબર.

નજફેરતુલ અંબીયા ઉર્દુ કસસુલ અંબીયા.
એમાં કુરઆને પાકમાં જણાવેલા મશહુર પેગંબરો, અને હજરતનાં અસહાબો તથા બનાવો, અને ઇસ્લામનાં રીવાજો તથા કોમોનું બ્યાન છે. કી. ૦—૮—૦

ઝીકરૂશ શહાદતેન—એમાં ઇમામ હસન, તથા ઇમામ હુસેન રદી, ની શહાદત અને કરબલાની લડાઇનો એહવાલ તથા મરસીઆ, માતમ, નોહા સલામ, વાએઝ, રીવાયતો વગેરે છે. કીમત રૂા. ૦—૫—૦

તોહફતુલ મુશતાક—(મજમુઆ અહીંઆત.)—એમાં દુઆએ ગંજુલ અર્શ દુરૂદે, અકબર, તથા બીજી દુઆઓ તથા વજીફા તેનાં ફાયદા સાથે છે. કીંમત રૂ. ૦—૩—૦

મનમેઉલ અહુજાન—વફાત નામું હજરત મહંમદ સલ, નું સહીહ રીવાયતોથી નઝમમાં કીંમત રૂ. ૦—૨—૦

ઉપરની કિતાબો ગુજરાતી હરફ અને ઉરદુ જબાનમાં મળશે. જેને ખાહેશ હોય તેણે એક કાર્ડ લખવો એટલે વી. પી. પારસલથી મોકલવામાં આવશે.

કિતાબો **મળવાનું** ઠેકાણું.

સૈયદ અબુમીયાં સૈયદ અમીરમીયાં
કાદરીની કંપની
મુ૦ **બીલીમોરા**, જીલ્લો, **સુરત.**